

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์
โครงการ ชำแหละแอนนา
(กระบวนการแปลงโฉมครูสาวชาวอังกฤษให้เป็นวีรสตรีอเมริกัน)

โดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เฉลิมศรี จันทสิงห์

30 มิถุนายน 2543

สัญญาเลขที่

PDG 01/0013/2543

รายงานฉบับสมบูรณ์
โครงการ ชำแหละแอนนา
(กระบวนการแปลงโฉมครูสาวชาวอังกฤษ ให้เป็นวีรสตรีอเมริกัน)

ผู้ดำเนินงาน
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เฉลิมศรี จันทสิงห์
คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร นครปฐม

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

Executive Summary

โครงการ "ข้าทะเลแอนนา"
(กระบวนการแปลงโฉมครูสาวชาวอังกฤษให้เป็นวีรสตรีอเมริกัน)

โดย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. เฉลิมศรี จันทสิงห์

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

สารบัญเนื้อหา

หน้า

1. ความนำ

1.1 หลักการและคำถาม	1
1.2 วัตถุประสงค์	2
1.3 วิธีดำเนินงาน	2

2. ผลการดำเนินงาน

2

3. ข้อเสนอแนะ

3

1. ความนำ

1.1 หลักการและคำถาม

ละครบรอดเวย์เรื่อง THE KING AND I (1951) เป็นละครที่มีชื่อเสียงและเป็นที่นิยมของผู้ชมชาวอเมริกันเป็นอย่างยิ่ง เมื่อถูกนำมาสร้างเป็นภาพยนตร์ในปีค.ศ.1956 ก็เป็นภาพยนตร์ยอดเยี่ยมที่นำออกฉายทางโทรทัศน์อยู่เป็นเนืองนิจ ละครเรื่องนี้ผู้สร้าง ผู้แต่ง และนักวิจารณ์ภาพยนตร์ในอเมริกาโดยทั่วไปต่างอ้างและเชื่อว่าเป็นเรื่องที่สร้างขึ้นจากบันทึกประสบการณ์จริงของนางแอนนา เลียวโนเวนส์ (Anna Leonowens, 1831?-1915) เมื่อครั้งเข้ามาเป็นครูสอนหนังสืออยู่ในราชสำนักสยามระหว่างปีค.ศ.1862 ถึง 1867 หนังสือของนางเลียวโนเวนส์ และละครเรื่อง THE KING AND I จึงนับว่าเป็นสิ่งที่มีความสำคัญในการสร้างภาพลักษณ์ของสังคมไทย และ วัฒนธรรมไทยให้ประทับอยู่ในความทรงจำของชาวตะวันตกผู้ไม่เคยรู้จักเมืองไทยมาก่อน เนื่องจากเรื่องราวของนางเลียวโนเวนส์ และละครเรื่อง THE KING AND I เสนอภาพที่ผู้ชมชาวตะวันตกโดยทั่วไปเชื่อกันว่าเป็นภาพสังคมไทย และวัฒนธรรมไทย และแม้แต่คนไทยบางส่วนที่ไม่รู้จักประวัติศาสตร์ไทย หรือไม่เคยศึกษากลไกการสร้างตำนานของอุตสาหกรรมธุรกิจบันเทิงของอเมริกา ก็ยังเชื่อว่าเรื่องราวของแอนนาเป็นเรื่องจริงที่รัฐบาลไทยทุกยุคพยายามจะปิดบังประชาชนเพื่อรักษาสถาบันที่เกี่ยวข้องมิให้เสียภาพลักษณ์ที่ดีไป ทั้งๆที่ตามความเป็นจริงแล้วละครเรื่องนี้เป็นวรรณกรรมอเมริกันซึ่งสร้างขึ้นเพื่อผู้ชมอเมริกันโดยมิได้มีจุดมุ่งหมายจะจำลองภาพสังคมไทยหรือวัฒนธรรมไทยตามลักษณะที่เป็นจริงเลย ดังนั้นการได้รับรู้ข้อเท็จจริงและมุมมองต่างๆเกี่ยวกับเรื่องเล่าของนางเลียวโนเวนส์ และละครเรื่อง THE KING AND I จึงมีความสำคัญมากสำหรับคนไทยโดยทั่วไป

นอกจากโครงการนี้จะเสนอข้อเท็จจริงต่างๆในเชิงประวัติศาสตร์ สังคม และวรรณคดีวิจารณ์แล้ว ยังจะแสดงและวิเคราะห์ให้เห็นมุมมองและภาพลักษณ์ของคนไทย สังคมและวัฒนธรรมไทย ตามสายตาของคนตะวันตกอีกด้วย

โครงการนี้พยายามจะตอบคำถามดังต่อไปนี้

1.1 ข้อเท็จจริงต่างๆในเชิงประวัติศาสตร์ สังคม และวรรณคดีวิจารณ์ของนวนิยายเรื่องแอนนา

1.2 วิเคราะห์มุมมองและภาพลักษณ์ของคนไทย สังคมและวัฒนธรรมไทย ตามสายตาของคนตะวันตก

1.3 ความคิดที่คนตะวันตกมีต่อตนเองในส่วนที่เกี่ยวกับคนตะวันออก

1.4 เหตุใดเรื่องราวของแอนนาจึงเป็นที่นิยมในอเมริกาอย่างมากมาช้านาน เป็นเวลานาน

1.2 วัตถุประสงค์ของโครงการ

1.2.1 โครงการนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะถ่ายทอดวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอกชื่อ **"The Americanization of THE KING AND I: The Transformation of the English Governess into an American Legend."** ออกเป็นภาษาไทยเพื่อให้ผู้อ่านชาวไทยได้มีโอกาสได้รับข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อเขียนของนางเลียวโนเวนส์และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ รวมทั้งละครเรื่อง THE KING AND I ในเชิงวรรณคดีวิจารณ์

1.2.2 เพื่อเสนอคำตอบสำหรับคำถามที่แสดงไว้ข้างต้น

1.3 วิธีดำเนินงาน

1.3.1 ถ่ายทอดวิทยานิพนธ์ฉบับดังกล่าวโดยวิธีเรียบเรียงและเก็บความอย่างละเอียด โดยคำนึงถึงผู้อ่านเป้าหมายซึ่งเป็นสาธารณชนในประเทศไทย

1.3.2 ค้นคว้าข้อมูลเพิ่มเติมในประเด็นที่สังคมไทยควรได้รับข้อมูลอย่างละเอียด แม้ว่าข้อมูลเหล่านั้นจะมีได้รวมไว้ในต้นฉบับภาษาอังกฤษ

2. ผลการดำเนินงาน

ผลจากการศึกษาแสดงให้เห็นว่าละครเวทีเรื่อง *The King and I* ซึ่งเป็นที่นิยมของชาวอเมริกันตลอดระยะเวลา 50 ปีที่ผ่านมา และเชื่อกันว่าสร้างขึ้นจากเรื่องจริงตามประวัติศาสตร์ โดยแอนนา เลียวโนเวนส์ซึ่งเคยมาอยู่ในราชสำนักสยามนั้น แท้จริงแล้วเป็นงานวรรณกรรมที่ผ่านกระบวนการปรุงแต่งจนกลายเป็นตำนาน และสร้างภาพนางแอนนาให้กลายเป็นวีรสตรีผู้ทรงคุณธรรมและเทิดทูนประชาธิปไตยแบบอเมริกัน

แนวคิดหลักของละคร *The King and I* เป็นสิ่งที่ทำให้ละครเรื่องนี้เป็นที่ชื่นชอบ และเป็นวรรณกรรมอมตะของสังคมอเมริกัน ซึ่งเป็นแนวคิดที่มีได้เปลี่ยนแปลงไปจากที่ปรากฏอยู่ในต้นฉบับเดิมของเลียวโนเวนส์ คือเสนอภาพว่าอารยธรรมตะวันตก โดยเฉพาะหลักการของประชาธิปไตยแบบอเมริกัน "ดีกว่าและเหนือกว่า" วิถีแบบตะวันออก โดยเฉพาะความคิดในเรื่องการเลิกลา การมีสิทธิเท่าเทียมกันในสังคมประชาธิปไตย

นอกจากนั้นโครงเรื่องของละครเรื่องนี้ ยังเป็นเรื่องที่สังคมอเมริกันมีความคุ้นเคย กล่าวคือมีรูปรอยของนวนิยายพิชิตตะวันตกของอเมริกา แบบที่เรียกว่า "โคบาลกับอินเดีย" คือ มีตัวละครเอกที่เป็นผู้ทรงคุณธรรมเข้ามาอยู่ในดินแดนที่ไร้อารยธรรม เพื่อสร้างสันติสุขและคุณธรรมในดินแดนนั้น

ส่วนลักษณะที่ทำให้ละครเรื่องนี้เป็นที่นิยมของสาธารณชนอเมริกันนั้นเกิดขึ้นจาก "แรงดึงดูดทางวัฒนธรรม" (cultural propensities) 4 ประการที่แฝงอยู่ในตำนานของแอนนา ได้แก่ (1) การเกิดขุนวิรกรรมและวีรบุรุษ (2) ความน่าประทับใจแบบละครศีลธรรม (3) การต่อสู้เพื่อศาสนาและประชาธิปไตยแบบอเมริกัน และ (4) เสน่ห์แบบตะวันตก

ทั้งนี้ได้เรียบเรียงผลงานโดยลำดับดังต่อไปนี้

บทที่ 1	บทนำ
บทที่ 2	จุดกำเนิดของตำนานเรื่องแอนนา
บทที่ 3	บทบาทของมาร์กาเร็ต แลนดอนในการสืบสานตำนานแอนนา
บทที่ 4	แอนนาบนเวทีละครบรอดเวย์
บทที่ 5	ภาพสะท้อนสังคมอเมริกันในตำนานแอนนา
บทที่ 6	บทสรุปท้ายเรื่อง

3. ข้อเสนอแนะ

เนื่องจากพัฒนาการในด้านบุคลิกของตัวละครแอนนานั้น สะท้อนให้เห็นความเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมและกระแสรู้สึกของสาธารณชนในยุคต่าง ๆ ที่วรรณกรรมแต่ละชิ้นถูกผลิตออกมา งานที่น่าสนใจอีกชิ้นหนึ่ง คือ การวิเคราะห์เปรียบเทียบผลงานชิ้นหลังสุดสองชิ้น คือ ภาพยนตร์เพลงฉบับปี พ.ศ. 2499 และภาพยนตร์เรื่องล่าสุดที่น่าออกฉายในปี พ.ศ. 2542 ชื่อ **Anna and the King** เพราะภาพยนตร์ดังกล่าวเคยพยายามที่จะเข้ามาถ่ายทำในประเทศไทยจึงพยายามแก้ไขบทให้เป็นที่ยอมรับได้ ตามข้อมูลที่บริษัทผู้สร้างวิเคราะห์สถานการณ์ในสังคมไทยไว้ ดังนั้นการวิเคราะห์ภาพยนตร์ดังกล่าวควรจะสะท้อนให้เห็นและเข้าใจองค์ประกอบและความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเมื่อเวลาและทัศนคติของผู้คนเปลี่ยนแปลงไป นอกจากนั้นยังอาจจะเป็นภาพสะท้อนให้เห็นภาพลักษณ์ของสังคมไทยในปัจจุบัน ตามสายตาของชาวอเมริกันได้อีกด้วย

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้เป็นการศึกษาวิเคราะห์พัฒนาการของละครเวทีบรอดเวย์เรื่อง *The King and I* ซึ่งสร้างโดยผู้สร้างผู้มีชื่อเสียงคือ ริชาร์ด ร็อดเจอร์ส และออสการ์ แฮมเมอร์สไตน์ (Richard Rodgers & Oscar Hammerstein II) โดยศึกษาจากวรรณกรรมหลัก 6 ชิ้น เริ่มจากบทความต้นฉบับ 4 ฉบับโดยนางแอนนา เลียวโนเวนส์ ชื่อ "The English Governess at the Siamese Court" (1870) จนถึงละครเพลงและภาพยนตร์เพลงเรื่อง *The King and I* (1951, 1956)

ผลจากการศึกษาแสดงให้เห็นว่าละครเวทีเรื่อง *The King and I* ซึ่งเป็นที่นิยมของชาวอเมริกันตลอดระยะเวลา 50 ปีที่ผ่านมา และเชื่อกันว่าสร้างขึ้นจากเรื่องจริงตามประวัติศาสตร์โดยแอนนา เลียวโนเวนส์ซึ่งเคยมาอยู่ในราชสำนักสยามนั้น แท้จริงแล้วเป็นงานวรรณกรรมที่ผ่านกระบวนการปรุงแต่งจนกลายเป็นตำนาน และสร้างภาพนางแอนนาให้กลายเป็นวีรสตรีผู้ทรงคุณธรรมและเทิดทูนประชาธิปไตยแบบอเมริกัน

แม้จะผ่านการดัดแปลงแต่งเติมมาหลายครั้ง แนวคิดหลักของละคร *The King and I* มิได้เปลี่ยนแปลงไปจากแนวคิดที่ปรากฏในต้นฉบับเดิมของเลียวโนเวนส์ โครงเรื่องของละครคล้ายคลึงกับนวนิยายพิชิตตะวันตกของอเมริกา คือมีตัวละครเอกที่เป็นผู้ทรงคุณธรรมเข้ามาอยู่ในดินแดนที่ไร้อารยธรรม เพื่อสร้างสันติสุขและคุณธรรมในดินแดนนั้น ละครเรื่องนี้ยังเสนอภาพว่าอารยธรรมตะวันตกดีกว่าและเหนือกว่าฝ่ายตะวันออก รวมทั้งภาพการต่อสู้เรียกร้องสิทธิสตรีซึ่งถูกกดขี่โดยฝ่ายชายที่มีอำนาจ

องค์ประกอบต่าง ๆ ของละครเรื่องนี้ แสดงให้เห็นกระบวนการดัดแปลงเรื่องของแอนนาให้มีความเป็นอเมริกันและเป็นตัวแทนของอุดมคติแบบอเมริกันที่รักอิสรภาพและประชาธิปไตย เกลียดชังการมีทาสและการกดขี่สตรีเพศ ส่วนลักษณะที่ทำให้ละครเรื่องนี้เป็นที่นิยมของสาธารณชนอเมริกันนั้น เกิดขึ้นจาก "แรงดึงดูดทางวัฒนธรรม" (cultural propensities) 4 ประการที่แฝงอยู่ในตำนานของแอนนา ได้แก่ (1) การเทิดทูนวีรกรรมและวีรบุรุษ (2) ความน่าประทับใจแบบละครศีลธรรม (3) การต่อสู้เพื่อศาสนาและประชาธิปไตยแบบอเมริกัน และ (4) เสน่ห์แบบตะวันออก

ตำนานเรื่องนางแอนนาเทิดทูนความสำเร็จแบบอเมริกัน ซึ่งเป็นความสำเร็จทางด้านวัฒนธรรมมิใช่ด้านวัตถุ โดยแสดงให้เห็นว่าวัฒนธรรมอเมริกันที่บูชาอิสรภาพ เสรีภาพ ความเสมอภาคตามระบอบประชาธิปไตย และศาสนาคริสต์ เป็นหลักการที่ประเสริฐและสามารถเอาชนะหลักการที่ขัดแย้งได้

Abstract

This study traces the development of Richard Rodgers and Oscar Hammerstein's musical **The King and I** in six related primary materials, from its 1870 original articles by Anna Leonowens entitled "The English Governess at the Siamese Court," to its dramatic renditions on Broadway (1951) and on the screen (1956).

The study yields several interesting findings. The much-acclaimed musical believed to be based on true life-story of the original author is actually an end product of a transformation process by its various authors. Anna has been made from a British condescending governess into an American "hero," with proper American democratic ideals and values.

Despite several authorial changes over time, **The King and I** manages to maintain its original themes. Western civilization and way of life are portrayed as 'better' than and 'superior' to those of the Orient. The narrative motif of the musical resembles an American Western romance, with a heroic and righteous Christian venturing into a barbaric land of a slave-driving despot in order to establish peace and righteousness. The story also depicts the struggles for freedom of the enslaved women who are maltreated by men.

Narrative characteristics also reflect the process to Americanize the character of Anna, making her a paragon of American democratic ideals with cravings for equality and hatred for slavery. Its eternal appeal to the American public is derived from the four newly defined "cultural propensities": the love for heroism and hero-worship, the morality play appeal, the democratic crusader appeal, and the Oriental appeal.

The legend of Anna is simply another exemplification of the American success story. Contrary to other popular tales, hers is a cultural conquest. It confirms the American belief in the supremacy of "their" way of Christian democracy and freedom that "others" should gleefully embrace.

สารบัญ

	หน้า
บทที่ 1 บทนำ	1
บันทึกท้ายบท	6
บทที่ 2 จุดกำเนิดของตำนานเรื่องนางแอนนา	7
ความเป็นมาของตำนานเรื่องนางแอนนา	7
ประวัตินางแอนนา เลียวโนเวนส์	7
ราชสำนักสยามและพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	12
นางแอนนา เลียวโนเวนส์ เมื่ออยู่ในราชสำนักสยาม	19
ชีวิตนักเขียนของนางแอนนา เลียวโนเวนส์	22
แนวเรื่องในบทความฉบับ	
The English Governess at the Siamese Court	23
การวิเคราะห์เปรียบเทียบและวิพากษ์บทความฉบับและ	
หนังสือเล่มแรก	47
บันทึกท้ายบท	72
บทที่ 3 มาร์กาเร็ต แลงดอน กับการสืบสานตำนานเรื่องแอนนา	86
โครงเรื่องโดยย่อของบทความเรื่อง	
“The Favourite of the Harem”	86
โครงเรื่องโดยย่อของบทความเรื่อง	
“L'Ore, the Slave of a Siamese Queen”	87
มาร์กาเร็ต แลงดอน และ แอนนากับพระเจ้ากรุงสยาม	91
การวิเคราะห์เปรียบเทียบ The English Governess at the	
Siamese Court กับ Anna and the King of Siam	93
กระบวนการปรับโครงเรื่องและบุคลิกของแอนนา	
ให้เป็นอเมริกัน	106
ภาพยนตร์เรื่อง Anna and the King of Siam (1944)	116
เรื่องย่อและบทวิพากษ์เนื้อเรื่องของภาพยนตร์	117

บทวิเคราะห์เปรียบเทียบหนังสือกับภาพยนตร์เรื่อง

Anna and the King of Siam

122

บันทึกท้ายบท

136

บทที่ 4 แอนนาบทเวทีละครบรอดเวย์

137

ละครเพลงเรื่อง **The King and I**

137

โครงเรื่องย่อของบทละครเรื่อง **The King and I**

148

ภาพยนตร์เพลงเรื่อง **The King and I (1956)**

153

โครงเรื่องย่อของภาพยนตร์เพลงเรื่อง **The King and I (1956)**

154

บทวิเคราะห์ละครเพลงและภาพยนตร์เรื่อง **The King and I**

158

ภาพแฝงในนวนิยายของแอนนา

179

บันทึกท้ายบท

189

บทที่ 5 ภาพสะท้อนสังคมอเมริกันในตำนานแอนนา

194

แรงดึงดูดทางวัฒนธรรม

196

1. การบูชาวีรกรรมและวีรบุรุษ

197

2. ความน่าประทับใจแบบละครศีลธรรม

201

3. ลักษณะของผู้นำศาสนาแบบประชาธิปไตย

204

4. แรงดึงดูดใจของความเป็นตะวันออก

211

บทบาทของอุตสาหกรรมธุรกิจบันเทิงในการสร้างสรรค์

ตำนานเรื่องแอนนา

215

บทสรุป: ภาพฝันแบบอเมริกันใน **The King and I**

229

บันทึกท้ายบท

231

บทที่ 6 บทสรุปท้ายเรื่อง

236

บรรณานุกรม

240

ภาคผนวก

246

บทที่ 1

บทนำ

ภาพยนตร์เรื่อง *Anna and the King* (ค.ศ.1999) ซึ่งเป็นที่ฮือฮาและเป็นหัวข้อที่นำมาถกเถียงกันอย่างกว้างขวางในประเทศไทยในระยะปี พ.ศ.2542 - 2543 นั้น เป็นเรื่องราวที่มีประวัติความเป็นมาซับซ้อนและน่าสนใจอย่างยิ่ง ผู้ชมชาวไทยต่างสนใจใคร่รู้ว่าเรื่องราวที่เล่าไว้ในภาพยนตร์เรื่องนี้ มีความเที่ยงตรงทางประวัติศาสตร์มากน้อยเพียงใด เนื่องจากเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับคนไทยและสถาบันอันเป็นที่เคารพของชาวไทยโดยทั่วไป

แท้จริงแล้ว ภาพยนตร์เรื่องแรกที่เป็นที่รู้จักกันกว้างขวางและนิยมชมชอบในหมู่ผู้ชมชาวอเมริกัน และชาวตะวันตกโดยทั่วไป คือ ภาพยนตร์เพลงชื่อ *The King and I* (ค.ศ.1956) สร้างจากบทภาพยนตร์ที่ดัดแปลงมาจากละครเพลงบรอดเวย์ชื่อเดียวกัน ซึ่งเปิดการแสดงในปี ค.ศ.1951 และโด่งดังมาก เป็นภาพยนตร์ที่ทำให้มีผู้รู้จักแอนนาและพระเจ้ากรุงสยาม และคอยดอกลำโพงให้ระลึกถึงตัวละครนี้เนื่องจากการนำกลับมาฉายซ้ำแล้วซ้ำอีกทางโทรทัศน์ในประเทศสหรัฐอเมริกาอยู่เสมอ ผู้ที่สร้างสรรค์ละครเรื่องนี้ คือ ผู้สร้างละครเพลงที่ถือกันว่าเป็น “มือหนึ่ง” ในประวัติศาสตร์ของวงการละครบรอดเวย์ คือ ริชาร์ด ร็อดเจอร์ส (Richard Rodgers) และออสการ์ แฮมเมอร์สไตน์ (Oscar Hammerstein II) ซึ่งมองเห็นอย่างชัดเจนจากประสบการณ์ของเขาว่าละครเรื่องนี้เป็นเรื่องที่จะต้องโด่งดังอย่างแน่นอน เนื่องจากมีองค์ประกอบหลายอย่างในเนื้อเรื่องที่นำเสนอสำหรับผู้ชมชาวอเมริกัน กล่าวคือ

มีการปะทะกันระหว่างวัฒนธรรมตะวันตกและตะวันออก มีเรื่องความรู้สึกที่ลึกซึ้งระหว่างครูสาวและกษัตริย์ ทั้งยังมีเรื่องความรักอันไม่สมหวังระหว่างภรรยาชาวพม่าของกษัตริย์ผู้นี้กับขุนนางชาวพม่า มีภาพความสัมพันธ์อันอบอุ่นน่าประทับใจระหว่างครูสาวและลูกศิษย์น้อยๆ มีแนวคิดที่แสดงให้เห็นว่าวิถีทางแบบประชาธิปไตยนั้น มีชัยชนะเหนือระบอบการปกครองแบบกษัตริย์ นอกจากนั้นยังมีความน่าตื่นใจของบรรยากาศแบบตะวันออกอีกด้วย¹

สิ่งที่ผู้สร้างละครเรื่องนี้คงจะนึกไม่ถึงก็คือ ละครเพลงเรื่อง *The King and I* ไม่เพียงแต่เป็นที่นิยมชื่นชมและทำเงินให้เขาอย่างมหาศาลเท่านั้น ทว่ายังได้กลายเป็นละครยอดเยี่ยม เป็นผล

งานอมตะชิ้นสำคัญของประวัติศาสตร์การละครอเมริกัน ในฤดูกาลแรกเปิดแสดงอยู่ถึง 1,246 รอบ จากวันที่ 29 มีนาคม พ.ศ.2494 ถึงวันที่ 20 มีนาคม พ.ศ. 2497 นับเป็นละครที่ยืนโรงอยู่ได้นานที่สุดในฤดูกาลแสดงของปีนั้น นอกจากนั้นยังได้รับรางวัล Tony ในฐานะ “ละครเพลงที่ดีที่สุด สร้างจากหนังสือที่ดีที่สุด มีเพลงประกอบดีที่สุด และคารานาาหญิงที่ดีที่สุด”² เมื่อนำมาถ่ายทอดเป็นภาพยนตร์เพลงในปี พ.ศ. 2499 ก็กลายเป็นภาพยนตร์ยอดเยี่ยมเช่นกัน ทำเงินรายได้เฉพาะในประเทศได้ถึง 8.5 ล้านดอลลาร์ เพลงประกอบภาพยนตร์ก็ติดอันดับสูงสุดอยู่ยาวนานถึง 30 สัปดาห์ และได้รับรางวัลออสการ์ถึง 5 รางวัลในปีนั้น คือ รางวัลยอดเยี่ยมสำหรับผู้แสดงนำฝ่ายชาย ผู้กำกับศิลป์ ตกแต่งฉากและเครื่องแต่งกายยอดเยี่ยม เพลงประกอบ และบันทึกเสียง และยังได้รับการเสนอชื่ออีก 2 รางวัลด้วย³

หลังจากการแสดงรอบแรกและการถ่ายทำเป็นภาพยนตร์ *The King and I* ยังมีผู้ขออนุญาตนำไปเปิดแสดงซ้ำรอบโลก เป็นภาษาต่าง ๆ อีกหลายครั้งเฉพาะในสหรัฐอเมริกามีผู้ขออนุญาตนำไปจัดแสดงนับเป็นพัน ๆ ครั้ง⁴ เฉพาะในนิวยอร์กมีการจัดแสดงซ้ำในปี ค.ศ.1956 1960 1964 1968 1977 และ 1985 โดยกลุ่มละครอาชีพ สองครั้งหลังนั้นแสดงที่บรอดเวย์และได้ยูลบรินเนอร์เป็นผู้แสดงนำ การแสดงในบรอดเวย์ครั้งล่าสุดคือ ในฤดูกาลแสดงปี ค.ศ.1996 - 1997 และได้รับรางวัล Tony อีกถึง 4 รางวัล รวมทั้งรางวัลยอดเยี่ยมสำหรับละครเก่าที่นำมาสร้างใหม่อีกด้วย

เรื่องราวของ *The King and I* ยังทำให้เกิด “ตำนาน” เกี่ยวกับตัวละครเอกในเรื่อง คือ แอนนา และพระเจ้ากรุงสยาม ซึ่งเป็นบุคคลที่มีตัวตนจริง ๆ ในประวัติศาสตร์ แม้ว่าเรื่องราวที่ละครนำเสนอจะมีใช้เรื่องชีวิตของบุคคลทั้งสองที่ตรงตามความเป็นจริงนักก็ตาม

ตัวละครแอนนา ในละครเรื่องนี้คือ ภาพจำลองอย่างเหนือจริงของสตรีชาวอังกฤษ ผู้ใช้นามว่า นางแอนนา เลียวโนเวนส์ (Anna Leonowens, 1831?-1915) ซึ่งเคยมาเป็นพระอาจารย์ถวายพระอักษรภาษาอังกฤษอยู่ในราชสำนักสยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระหว่างปี ค.ศ.1862 - 1867 แล้วออกจากประเทศสยามไปอยู่ที่กรุงนิวยอร์ก ประเทศสหรัฐอเมริกา ก่อนที่รัชกาลที่ 4 จะเสด็จสวรรคตประมาณ 1 ปี นางเขียนหนังสือเล่าประสบการณ์ของนางในราชสำนักสยามตีพิมพ์ในปี ค.ศ.1870 และ 1872 ซึ่งเป็นที่สนใจของผู้อ่านชาวอเมริกันในยุคนั้นมาก แสดงให้เห็นว่านางเป็นผู้มีความสามารถในการผูกเรื่องและเลือกเรื่องมาเล่าได้ถูกใจผู้อ่านในสมัยของนาง ความสามารถและชื่อเสียงของนางเป็นใบเบิกทางให้นางเป็นที่ยอมรับของสังคมวิคตอเรียนทั้งในด้านการเป็นนักเขียนและในด้านส่วนตัว ทำให้นางเป็นที่รู้จักชื่นชมไปทั่วทั้งในอเมริกาและ

แคนาดา

ใคร ๆ ต่างก็อยากมาพบมาคุยกับนางถึงเรื่องราวต่าง ๆ ที่นางเคยประสบพบมาและต่างก็อยากจรรู้เรื่องราวเกี่ยวกับชีวิตจริงของนาง....นางกลายเป็นที่รู้จักในนาม นางแอนนา เอส. เลียวโนเวนส์ อดีตพระอาจารย์ในราชสำนักสยาม เป็นลูกสาวและภรรยาของนายทหารอังกฤษ ซึ่งประสบเคราะห์กรรมสูญเสียทรัพย์สินสมบัติไปหมดเพราะเกิดปัญหาเกี่ยวกับธนาคาร ทำให้จำเป็นต้องผันชีวิตมาหางานทำเพื่อเลี้ยงครอบครัว

ประสบการณ์ในราชสำนักสยามและในประเทศแถบตะวันออกอื่น ๆ รวมทั้งงานเขียนของนาง ทำให้นางเป็นที่รู้จักและเป็นที่นับถือไปจนตลอดชีวิตของนาง

ส่วนตัวละครพระเจ้ากรุงสยามนั้น ก็เป็นภาพจำลองอย่างไม่ตรงต่อความเป็นจริงเช่นกัน ที่ต่างไปจากภาพจำลองของแอนนาก็คือ ในขณะที่ภาพของแอนนาเป็นภาพที่บิดเบือนไปในเชิงบวก ภาพของพระเจ้ากรุงสยามเป็นภาพบิดเบือนเชิงลบ มากกว่าในด้านบวก ไม่ว่าละคร หรือภาพยนตร์ มิได้สนใจจะเสนอภาพพระเจ้ากรุงสยามที่แท้จริง แต่มุ่งจะเสนอภาพเมืองสยามและพระเจ้ากรุงสยามตามความเข้าใจ และตามจินตนาการของศิลปินอเมริกัน ลักษณะด้านคิของพระเจ้ากรุงสยามที่ละครและภาพยนตร์เสนอต่อผู้ชม คือ ความพยายามที่จะเปิดโลกทัศน์ยอมรับอารยธรรมของ “ผู้เจริญแล้ว” คือ ชาวตะวันตก ผู้สร้างภาพยนตร์ หรือละครไม่เคยกล่าวถึงความจริงที่สำคัญเกี่ยวกับพระองค์ อาทิเช่น เมื่อเปรียบเทียบกับคนร่วมสมัยกับพระองค์แล้ว พระเจ้ากรุงสยามพระองค์นี้มีพระอหิชาศัยกว้างขวางไม่กีดกันผู้ถือศาสนาอื่น แม้พระองค์จะไม่ทรงเห็นด้วย หรือนิยามยินดีกับคำสอนในศาสนานั้น ๆ ดังจะเห็นได้จากการที่ทรงยินยอมให้มีชนนารีกลุ่มต่าง ๆ มาเผยแพร่ศาสนาได้ถึงในวัดที่พระองค์ประทับอยู่ ในขณะที่ผู้สร้างภาพยนตร์เสนอภาพกษัตริย์ผู้มีภรรยามากมายและกักขังพวกนางไว้ในบริเวณวัง กลับมิได้คำนึงถึงความเป็นจริงว่าพระองค์เคยทรงออกประกาศหลายครั้ง พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้นางใน รวมทั้งพระสนมที่มีไข้เข้าจอมมารศาลาออกไปมีครอบครัวของตนเองได้ ที่สำคัญก็คือ ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ผู้พระราชทานคำมั่นแก่ประชาชนของพระองค์ในพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาด้วย มิใช่ให้ข้าราชการบริพารเป็นฝ่ายให้คำมั่นต่อพระองค์อยู่ฝ่ายเดียว” ดังนั้นเป็นต้น นักประวัติศาสตร์ชาวอเมริกันผู้ชื่นชมพระองค์คนหนึ่ง คือ อเล็กซานเดอร์ บี. กริสวอลด์ (A. B. Griswold) จึงกล่าวว่าเขาไม่เห็นด้วยเลยที่ธุรกิจบันเทิงของอเมริกาแสวงหาผลประโยชน์โดยการสร้างภาพเชิงลบให้พระองค์ เพราะเขาเห็นว่าทรงเป็นกษัตริย์ผู้

ทรงประกอบคุณงามความดีให้ประชาชนของพระองค์มากมายหลายอย่าง แม้จะทรงพลาดพลังไปบ้างตามประสาปุณฺชน

วันหนึ่ง เมื่อประวัติศาสตร์ยอมเปิดโลกทัศน์กว้างขึ้น พระนามของ กิงมงกุฎจะต้องถูกจัดไว้ในอันดับที่เหนือกว่า กษัตริย์ผู้ขยายดินแดนทั้งหลาย แม้ว่าในขณะนี้โลกตะวันตกแทบจะไม่รู้จักพระองค์เลย นอกจากที่เห็นในผลงานแบบล้อเลียนที่บิดเบือนจนบิดเบี้ยวอย่างในผลงาน ชื่อ *Anna and the King of Siam* หรือ *The King and I*⁹

แต่ทว่า จากการตอบรับของผู้ชมในสังคมอเมริกันดังที่กล่าวถึงมาตั้งแต่ต้นแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า สาธารณชนมีความเห็นต่างไปจากนักวิชาการ จึงทำให้เกิดประเด็นที่น่าสนใจขึ้นหลายประการ ประเด็นแรกคือ แม้ว่าละครและภาพยนตร์เรื่องนี้จะเริ่มต้นจากบทความที่ลงพิมพ์ในนิตยสารตั้งแต่สมัยปลายศตวรรษที่ 19 ก็เป็นเรื่องที่ผู้ชมและผู้อ่านชาวอเมริกันให้ความสนใจอย่างมากไม่ว่าจะในยุคใดสมัยใด ทั้ง ๆ ที่เรื่องราวในเรื่องดูเหมือนว่าจะไม่มีความเกี่ยวข้องกับคนอเมริกัน หรือสังคมอเมริกันเลย และทั้ง ๆ ที่ตัวละครเอกฝ่ายหญิงเป็นชาวอังกฤษ (ตามเนื้อเรื่อง) ละครและภาพยนตร์กลับประสบความสำเร็จและเป็นที่รู้จักกันดีในอเมริกามากกว่าในอังกฤษ

ผลสืบเนื่องจากประเด็นดังกล่าวมาข้างต้นและปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมอเมริกันทำให้ละครและภาพยนตร์เรื่องนี้เป็นสิ่งที่สนใจน่าศึกษา โดยเฉพาะในฐานะที่เป็นงานวรรณกรรมอเมริกัน เพื่อสำรวจดูว่าเหตุใดละครเรื่องนี้จึงเป็นที่นิยมชมชอบของชาวอเมริกันมาทุกยุคทุกสมัย นอกจากนั้นยังควรจะศึกษาวิเคราะห์ลักษณะที่เป็น “แรงดึงดูดทางวัฒนธรรม” (cultural propensities) ที่ปรากฏอยู่ในละครเรื่องนี้เพื่อตอบคำถามข้างต้น ซึ่งจะทำให้เราพบว่า แท้จริงแล้วละครเรื่องนี้เพียงแต่ขอใช้เมืองสยามเป็นฉากเพื่อเสนอเรื่องราวที่ต้องการจะเล่าเท่านั้น มิได้เป็นงานวรรณกรรมที่สะท้อนชีวิต ความเป็นอยู่ และขนบธรรมเนียมของชาวสยามเลย ตรงกันข้ามกลับเป็นงานวรรณกรรมที่สร้างขึ้นเพื่อคนอเมริกัน และมีลักษณะองค์ประกอบหลายประการที่น่าจะช่วยในการศึกษาสังคมอเมริกัน และทัศนคติของคนอเมริกันที่มีต่อตนเองและต่อคนชาติอื่นได้ด้วย

ดังนั้นในบทวิเคราะห์ต่อจากนี้ไป จึงจะศึกษาพัฒนาการของตำนานเรื่องแอนนา โดยการวิเคราะห์เปรียบเทียบวรรณกรรม 6 ชิ้น ซึ่งเสนอเรื่องราวของแอนนาได้แก่

1) บทความต้นฉบับของนางเลียวโนเวนส์ ชื่อ “The English Governess at the Siamese Court” ซึ่งลงพิมพ์ในนิตยสาร *Atlantic Monthly* ฉบับฤดูใบไม้ผลิและฤดูร้อน ปี ค.ศ.1870 และต่อมานำมาขยายความพิมพ์รวมเล่มเป็นหนังสือโดยใช้ชื่อเดียวกัน

2) หนังสือของมาร์กาเรต แลงดอน (Margaret Landon) ซึ่งนำเอาหนังสือของนางแอนนา เลียวโนเวนส์ 2 เรื่อง และเอกสารอ้างอิงอื่น ๆ ที่นางค้นคว้าเพิ่มเติมมาได้ มาดัดต่อรวบรวมพิมพ์เป็นหนังสือเรื่องใหม่ขึ้น โดยให้ชื่อว่า **Anna and the King of Siam** ตีพิมพ์ในปี ค.ศ.1944

3) ภาพยนตร์เรื่อง **Anna and the King of Siam** ซึ่งสร้างโดยบริษัททเวนตี้เอิร์ธ เซนจูรี ฟอกซ์ (Twentieth Century Fox) โดยมีผู้แสดงนำคือ เร็กซ์ แฮร์ริสัน (Rex Harrison) และไอรีน ดันน์ (Irene Dunne) เริ่มนำออกฉายในปี ค.ศ. 1946

4) ละครเวทีเรื่อง **The King and I** ซึ่งเป็นละครเพลงจากฝีมือการสร้างของ ริชาร์ด ร็อดเจอร์ส และออสการ์ แฮมเมอร์สไตน์ (Richard Rodgers and Oscar Hammerstein II) เปิดแสดงที่โรงละคร St. James ในบรอดเวย์เมื่อปี ค.ศ.1951 โดยมีผู้แสดงนำคือ ยูล บรินเนอร์ (Yul Brynner) และเกอร์ทรูด ลอว์เรนซ์ (Gertrude Lawrence)

5) ภาพยนตร์เพลงซึ่งถ่ายทำโดยดัดแปลงจากละครเพลง **The King and I** นำแสดงโดย ยูล บรินเนอร์ และ เดบรอร่า คาร์ (Deborah Kerr) เริ่มนำออกฉายเมื่อปี ค.ศ.1956

นอกจากจะวิเคราะห์เพื่อศึกษาพัฒนาการของโครงเรื่องและการสร้างตำนานของนางแอนนาแล้ว ยังจะศึกษาลักษณะการเปลี่ยนแปลงบุคลิกของตัวละครตัวนี้เพื่อให้สอดคล้องกับรสนิยมของผู้ชมชาวอเมริกันที่เกิดขึ้นได้อย่างไร รวมทั้งจะวิเคราะห์สืบสวนหา “แรงดึงดูดทางวัฒนธรรม” (cultural propensities) ซึ่งส่งผลให้ละครหรือภาพยนตร์เรื่องนี้ ตลอดจนตำนานของนางแอนนา กลายเป็นวรรณกรรมอมตะของสังคมอเมริกัน นอกจากนั้นจะวิเคราะห์และวิจารณ์บทบาทของอุตสาหกรรมธุรกิจบันเทิงซึ่งเป็นองค์กรหนึ่งของสังคมที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในการสร้างสรรค์และสืบทอดตำนานเรื่องนางแอนนาด้วย ทั้งนี้จะเสนอข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ในประเด็นที่มีความสำคัญ เพื่อเป็นการให้รายละเอียดและข้อมูลเปรียบเทียบสนับสนุนบทวิเคราะห์และวิพากษ์วิจารณ์ไว้ด้วย

บันทึกท้ายบทที่ 1

¹ Richard Rodgers. **Musical Stages**. (New York : Random House, 1975), p. 270.

² Ethan Morddan. **Rodgers and Hammerstein** (New York : H.S. Abraham, 1993) p. 133.

³ "Biography," **The King and I** Website. 22 June 2000.

<http://www2.rnh.com/RHStein/bios.bio_docs/R&H_film> R & H Library.

⁴ Bert Fink (R & H Association Library, New York) in e-mail to the author, 6 May, 1999.

⁵ Leslie Smith Dow. **Ann Leonowens: A Life Beyond *The King and I*** (Nova Scotia : Pottersfield, 1991) p. 68.

⁶ M.R. Seni Pramroj "King Mongkut as a Legislator," in **The Journal of the Siam Society**. (Bangkok, Thailand), Vol. XXXVIII, 1950. p. 43.

⁷ คุราวละเอียดใน ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 ฉบับที่ 52 พ.ศ.2397 และฉบับที่ 233 พ.ศ.2406 (พระนคร : คุรุสภา, 2503).

⁸ A.B. Griswold. **King Mongkut of Siam**. (New York : The Asia Society, Inc., 1961) pp. 31-34.

⁹ Ibid., p. 2

บทที่ 2

จุดกำเนิดของตำนานเรื่องนางแอนนา

ความเป็นมาของตำนานเรื่องนางแอนนา

ละครบรอดเวย์เรื่อง *The King and I* (ค.ศ. 1951) ซึ่งมีชื่อเสียงโด่งดังและเป็นที่นิยมชมชอบกันแพร่หลายในหมู่ผู้ชมชาวอเมริกันและชาวตะวันตกโดยทั่วไปนั้น แท้จริงแล้วเป็นเรื่องเล่ากึ่งนวนิยายซึ่งมีกำเนิดมาจากบทความ 4 ฉบับจากปลายปากกาของหญิงชาวอังกฤษผู้หนึ่ง ซึ่งเป็นที่รู้จักกันในนามนางแอนนา เลียวโนเวนส์ นางแอนนาผู้นี้เคยเข้ามาเป็นครูสอนภาษาอังกฤษในราชสำนักสยามระหว่างปี พ.ศ. 2405 ถึง พ.ศ. 2410 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ครองราชย์ พ.ศ. 2394 ถึง พ.ศ. 2411) ซึ่งชาวตะวันตกโดยทั่วไปเรียกขานพระนามว่า “คิงมังกูต” (King Mongkut)

ประวัตินางแอนนา เลียวโนเวนส์

แม้ว่าสาธารณชนโดยทั่วไปมักจะเชื่อเรื่องราวของเมืองสยามและเรื่องราวเกี่ยวกับชีวิตของนางในราชสำนักตามที่นางแอนนาเล่าไว้ แต่นักประวัติศาสตร์และนักวิชาการหลายคน โดยเฉพาะผู้ที่เคยรู้จักเมืองสยามจากแหล่งข้อมูลอื่น ๆ ต่างมองเห็นความบิดเบือนและความขัดแย้งกันเองในเรื่องที่นางแอนนาเล่าจึงมีผู้สนใจศึกษาเมืองสยาม และชีวิตของนางแอนนาเพิ่มขึ้นหลายคน ผู้ที่วิเคราะห์ประวัติชีวิตของนางไว้อย่างละเอียดและน่าสนใจ โดยข้อมูลประกอบอย่างน่าเชื่อถือได้ มีอยู่ 3 คน คนแรกคือ บริสโตว์ (W. S. Bristowe) ในหนังสือเรื่อง *Louis and the King of Siam* (1976) ซึ่งกล่าวถึงนางแอนนาในตอนแรกของหนังสือเล่มนี้และสรุปว่าเรื่องราวที่นางเล่าเกี่ยวกับราชสำนักสยามนั้นเป็นนวนิยายชีวิตมากกว่าเรื่องจริง ส่วนเรื่องที่นางเล่าไว้เกี่ยวกับบรรพบุรุษและชีวิตของนางเองนั้นมีความเป็นนวนิยายชีวิตมากกว่าเรื่องเมืองสยามซึ่งนางเล่าไว้เสียอีก¹

ในปี พ.ศ. 2534 (ค.ศ. 1991) เลสลีย์ สมิธ โดว์ (Leslie Smith Dow) ตีพิมพ์หนังสือที่น่าสนใจยิ่งเกี่ยวกับชีวิตของแอนนา ชื่อ *Anna Leonowens : The Life Beyond The King and I* สมิธ โดว์ พยายามสืบสาวค้นหาความจริงเกี่ยวกับนางแอนนาและนำมาเรียบเรียงขึ้นเป็นประวัติชีวิตที่แท้จริงของนางแอนนาตั้งแต่วัยเด็ก ระยะก่อนเข้ามาอยู่ในเมืองสยาม เมื่อออกจากเมืองสยามไปแล้ว จนกระทั่งถึงบั้นปลายชีวิตของนางในประเทศแคนาดา

นักวิจัยที่ศึกษาประวัติของนางเลียวโนเวนส์อีก ผู้หนึ่งคือ ซูซาน เค็ปเนอร์ (Susan Kepner) ซึ่งตีพิมพ์บทวิเคราะห์ของเธอเกี่ยวกับแอนนาและมาร์กาเร็ต แลงคอน ในบทความชื่อ "Anna (and Margaret) and the King of Siam " (1997)

เรื่องราวเกี่ยวกับชีวิตของนางแอนนาตามที่ บริสโดว์ สมิท โดว์ และเค็ปเนอร์ สืบค้นมาได้ นั้น แตกต่างกันโดยสิ้นเชิงจากประวัติชีวิตของนางแอนนาซึ่งเป็นที่รู้จักกันแพร่หลายจากหนังสือละคร หรือภาพยนตร์ที่เล่าเรื่องนางแอนนาในราชสำนักสยาม

นางแอนนา เลียวโนเวนส์ เดิมชื่อ แอนน์ เอ็ดเวิร์ดส์ (Ann Edwards) เป็นบุตรสาวคนที่สองของนายทหารชั้นผู้น้อยชาวอังกฤษ ชื่อ สิบเอก ทมัส เอ็ดเวิร์ดส์ (Sergeant Thomas Edwards) มิใช่มาจากตระกูล ครอเฟิร์ด (Crawford) ตามที่นางมาร์กาเร็ต แลงคอน เล่าไว้ในหนังสือของนางมารดาของเธอชื่อ แมรี กลาสค็อก หรือ กลาสคอต (Mary Glasscock or Glasscott) เป็นชาวบอมเบย์ ซึ่งบริสโดว์ คาดว่าคงเป็นลูกผสมทางสายมารดา เนื่องจากเมื่อสืบค้นเรื่องราวของแมรี กลาสคอต นั้น ไม่มีบันทึกเกี่ยวกับประวัติครอบครัว หรือชื่อสกุลของมารดา หรือแม้แต่บันทึกการแต่งงานของบิดามารดาของแมรี กลาสค็อกในระยะเปลี่ยนประวัติของกองทัพอังกฤษซึ่งเป็นผู้รวบรวมประวัติของคนในปกครองของอังกฤษที่อยู่ในอินเดียในขณะนั้น บริสโดว์ชี้ให้เห็นว่าปรากฏการณ์เช่นนี้เป็นเรื่องที่สะท้อนภาพของสังคมอังกฤษในอินเดียสมัยนั้น เนื่องจากทหารชั้นผู้น้อยมีโอกาสน้อยมากที่จะได้แต่งงานกับหญิงชาวอังกฤษด้วยกัน² ซึ่งในประเด็นนี้ สมิท โดว์ ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่าทหารเกณฑ์ชาวอังกฤษซึ่งอยู่ในอินเดียขณะนั้นมีเพียง 6% เท่านั้นที่ได้รับอนุญาตให้แต่งงาน ส่วนใหญ่มักจะมีภรรยาซึ่งมาอยู่กินกันเองชั่วคราวระยะเวลาที่มาประจำการอยู่ แม้กองทัพจะมีระเบียบห้ามการมีความสัมพันธ์เช่นนั้นและกำหนดบทลงโทษไว้อย่างหนักก็ตาม บิดาของนางแอนนาเองต้องอดทนทำงานหนักและประพฤติตัวอย่างดีเยี่ยมอยู่เป็นเวลาถึง 3 ปีก่อนจะได้รับอนุญาตให้แต่งงานได้³

สายเลือดทางมารดาตัวเอง อาจจะเป็นคำอธิบายว่าทำไมนางแอนนาจึงมีผิวสีคล้ำ ชาวอเมริกันในสังคมยุควิคตอเรียนปลายศตวรรษที่ 19 และชาวแคนาเดียนในยุคเดียวกับนาง ซึ่งต่างเชื่อว่าแอนนา เลียวโนเวนส์เป็นชาวอังกฤษแท้ๆ กล่าวกันว่า ผิวของนางเป็นสีคล้ำเนื่องมาจาก “การตรากตรำอยู่ในสภาพอากาศแถบตะวันออก”⁴

ทมัส เอ็ดเวิร์ดส์ และ แมรี กลาสค็อก แต่งงานกันที่โบสถ์เซนต์เจมส์ กรุงบอมเบย์ ในปี พ.ศ.2372 (ค.ศ. 1824) มีบุตรสาว 2 คน คือ เอลิซ่า (Eliza เกิดปี พ.ศ. 2373) และแอนนา แฮเรียต (Anna Harriet เกิดปี พ.ศ.2374 หลังจากที่ผู้เป็นบิดาเสียชีวิตไปแล้ว 3 เดือน) ทั้งสองเกิดที่เมือง

อาห์เม็ดนัคเกอร์ (Ahmednugger) ขณะเมื่อสิบเอกรอมัส เอ็ดเวิร์ดส์ เสียชีวิตไปนั้น เขาไม่มีทรัพย์สินติดตัวเลย ดังนั้นในระยะเวลาเพียง 5 เดือน หลังจากการเสียชีวิตของเขา ภรรยาмайจึงแต่งงานกับทหารชาวไอริช ชื่อ แพตทริก โดโนเฮย์ (Patrick Donoughey) นายสิบโทในแผนกวิศวกรรมของกองทัพอังกฤษ ซึ่งต่อมาถูกลดยศเป็นพลทหาร เนื่องจากความประพฤติเสื่อมเสีย บริสโตว์คาดว่าเขาจะมีองค์การการกุศลบางแห่งออกเงินให้สองพี่น้องได้เดินทางไปหาญาติฝ่ายบิดาในอังกฤษ หลังจากที่มีมารดาแต่งงานใหม่⁶ แต่ สมิธ โคว์ ไม่ยืนยันความคิดนี้ แม้จะมีบันทึกว่ามีหลายครอบครัวที่ได้รับอนุญาตให้เดินทางไปประเทศอังกฤษด้วยวิธีนี้ สมิธ โคว์ กล่าวว่ามารดาของนางแอนนาเกิดและเติบโตมาในอินเดียตลอดชีวิตของนาง ไม่รู้จักประเทศอังกฤษและไม่รู้จักใครในอังกฤษและการที่บุตรสาวทั้งสองจะเดินทางไปอังกฤษในขณะที่ยังเป็นเด็กเล็กแต่เพียงลำพังย่อมเป็นไปได้ยากเช่นกัน⁷

เป็นที่น่าสังเกตว่าแอนนา เลียวโนเวนส์ ไม่เคยเอ่ยถึงพ่อเลี้ยงและชีวิตในวัยเด็กของเธอ แม้แต่กับคนในครอบครัว นอกจากนั้นเธอยังไม่เคยติดต่อกับญาติพี่น้องคนอื่น ๆ หรือแม้แต่พี่สาวคนเดียวของเธอซึ่งเคยเขียนจดหมายมาหาเธอครั้งหนึ่งขณะที่นางแอนนาอยู่ในราชสำนักสยาม นางแอนนาตอบจดหมายของพี่สาวไปว่า เธอได้ตัดสินใจจะตัดการติดต่อกับญาติทุก ๆ คนที่เกี่ยวข้องกับความหลังอันขมขื่นของเธอ หากว่าใครพยายามจะติดต่อกับเธออีก หรือพยายามจะมาพบเธอที่เมืองสยาม นางแอนนากล่าวว่าเธอจะฆ่าตัวตาย⁸

คำถามต่อมาที่น่าค้นหาคำตอบคือ ประวัติการศึกษาของนางแอนนา ซึ่งอ้างว่ามีความรู้ดีรู้ภาษาต่าง ๆ เกือบ 10 ภาษา สมิธ โคว์ คาดการณ์ว่าในวัยเด็กนางแอนนาคงจะได้รับการศึกษาจากโรงเรียนในค่ายทหารเช่นเดียวกับเด็กอื่น ๆ ในค่าย โรงเรียนเหล่านี้มีคุณภาพดีกว่าโรงเรียนท้องถิ่นแม้แต่เหล่านายทหารก็มักจะส่งลูกหลานไปเรียน⁹ หลักสูตรของโรงเรียนจะเป็นแบบจารีตนิยมที่สอนวิชาหลัก ๆ ได้แก่ ประวัติศาสตร์อังกฤษ วรรณคดี และวัฒนธรรม ซึ่งคงให้ความรู้กว้างขวางพอที่จะนับได้ว่า นางแอนนาเป็นผู้ “มีการศึกษาดี” สำหรับสังคมในสมัยนั้น สมิธ โคว์ คาดว่านางแอนนาในวัยเด็กคงจะสนใจใฝ่ศึกษาภาษาพื้นเมืองของอินเดีย วรรณคดี ศาสนา และประวัติศาสตร์ของอินเดียอยู่มาก¹⁰ ดังจะเห็นได้จาก ในหนังสือ 2 เล่มของนางซึ่งเล่าเรื่องราวราชสำนักสยามคือ *The English Governess at the Siamese Court* (1870) และ *Siamese Harem Life* (1873) มีอยู่หลายตอนที่นางพยายามจะแสดงความรู้ความสามารถของนาง โดยการสอดแทรกให้รายละเอียดเกี่ยวกับสถานที่ วัฒนธรรม และภาษาพื้นเมืองที่นางอ้างว่ารู้จัก หรือเคยพบมา ในหนังสือเล่มสุดท้ายที่นางเขียน คือ *Our Asiatic Cousins* (1889) นางแอนนาเล่าและวิเคราะห์ผู้คนในประเทศต่าง ๆ

10) เชื้อชาติรวมทั้งไทย มาเลย์ ฮินดู อีบีปด์ เกาหลี และพม่า ทั้ง ๆ ที่ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่านางเคยได้พบปะคุ้นเคยกับผู้คนบางเชื้อชาติ เช่น เกาหลี หรือ พม่า เลยก็ตาม

นอกจากเรื่องการศึกษา สิ่งที่มีผู้สนใจกันกว่าศึกษาหาความจริงก็คือ ลักษณะหรือสภาพความเป็นอยู่ การอบรมเลี้ยงดูที่นางแอนนาได้รับมาในวัยเด็ก สมิธ โคว์ สืบค้นจากบันทึกของกองทัพอังกฤษเกี่ยวกับสภาพความเป็นอยู่ การดำเนินชีวิตของครอบครัวทหารอังกฤษในอินเดียในระยะเวลาเดียวกับที่นางแอนนาเติบโตขึ้นและพบว่าวิถีชีวิตของครอบครัวทหารชั้นผู้น้อย มิได้มีความหรูหราดังที่นางแอนนากล่าวอ้างไว้ในเรื่องเล่าของนางแต่อย่างใด เด็ก ๆ ต้องไปโรงเรียนสัปดาห์ละหกวัน วันอาทิตย์ต้องไปโบสถ์ ในระหว่างนั้นทุกคนต้องช่วยทำงานต่าง ๆ ในค่ายพัก การไปโรงเรียนเป็นหน้าที่ที่ขาดไม่ได้ พ่อแม่ต้องเป็นผู้รับผิดชอบและจะถูกลงโทษเมื่อลูกของตนขาดเรียนในวันหนึ่ง ๆ เด็กผู้หญิงจะต้องช่วยงานทำความสะอาด เช่น ขัดถูพื้นบริเวณที่หลับนอน เอาที่นอนออกตาก หลังอาหารเช้าต้องช่วยทำความสะอาดห้องน้ำในค่ายทหารก่อนไปโรงเรียน เด็ก ๆ ต้องเรียนหนังสือจนกระทั่งอายุครบ 15 ปี เมื่อถึงเวลานั้นเด็กผู้ชายมักจะขึ้นทะเบียนเป็นทหารเกณฑ์หรือไปแสวงโชคที่อื่น เด็กผู้หญิงมักจะต้องเลือกอาชีพใดอาชีพหนึ่งในระหว่างการเป็นครู เป็นพยาบาลหรือแต่งงาน¹⁰

สภาพความเป็นอยู่ หรือ “สภาพบ้านพัก” ของทหารชั้นผู้น้อยและครอบครัวในคอนตันศตวรรษที่ 19 เมื่อเปรียบเทียบกับมาตรฐานปัจจุบันแล้ว ต้องนับว่ามีสภาพแย่มาก แต่ละครอบครัวจะได้รับอนุญาตให้พักอยู่ในเรือนนอนของกองทัพอังกฤษล้อม มีฝาบาง ๆ กันแยกออกจากกัน¹¹ สภาพสังคมเสื่อมโทรมมาก มีแต่การดื่มสุราเมามาย การเอะอะคำทอด้วยคำหยาบ และการเสพสังวาส ไม่มีหนทางจะหลีกเลี่ยงจากสภาพเช่นนี้ในเรือนนอนของทหารที่มีครอบครัวแล้ว บรรดาภรรยาของทหารเหล่านี้จึงมักจะจับกลุ่มมั่วสุมซบเซาจับนิทรากัน ส่วนความเพลิดเพลินใจชั่วครู่ชั่วยามที่พอจะหาได้ก็คือ การออกไปเดินเล่นในตลาดของชาวบ้าน ซึ่งเป็นแหล่งขายสุราราคาถูกให้ซื้อติดมือมากำนักสำราญซึ่งมักจะมีการ “กร่ำ” อยู่เสมอ¹² บริสโตว์กล่าวว่าสภาพเช่นนี้เองที่นางแอนนาต้องเผชิญมาตั้งแต่วัยเด็ก สมิธ โคว์เสริมว่าสภาพความเป็นอยู่และการอบรมทางบ้านในท่ามกลางเรือนนอนของกองทัพอังกฤษ ทำให้แอนนาไม่อาจหางานทำในบ้านของครอบครัวได้ ๆ ได้ดังเช่นที่เด็กหญิงคนอื่นในวัยเดียวกันกับเธอมักจะทำเนื่องจากถือกันว่า สภาพความเป็นอยู่ในเรือนนอนของกองทัพนั่น “ไร้ศีลธรรม” และหญิงในสังคมผู้ดีจะไม่ยอมจ้างเด็กสาวจากสภาพครอบครัวเช่นนั้นมาทำงานให้¹³

อายุ 15 ปี นับเป็นวัยที่สำคัญสำหรับเด็ก ๆ ลูกนายทหารชั้นผู้น้อยเหล่านี้ เนื่องจากเป็นเกณฑ์อายุที่ถือว่าโตเป็นผู้ใหญ่พอแล้ว ไม่ต้องไปโรงเรียนอีกต่อไปและหมดสิทธิที่จะอยู่ในเรือน

นอนของกองทัพต่อไปอีกด้วย Eliza พี่สาวของแอนนาเป็นตัวอย่างที่ดี เมื่อ Eliza จะมีอายุครบ 15 ปี ในปี ค.ศ.1845 ก่อนจะถึงวันเกิดครบ 15 ปี เพียง 2 วัน เธอก็แต่งงานออกเรือนไปกับ James Millard¹⁴ นายทหารซึ่งมีอายุถึง 38 ปี และกฎเกณฑ์ข้อนี้น่าจะเป็นสาเหตุให้แอนนาคัดสินใจเลือกทางเดินต่างจากเด็กสาวคนอื่น ๆ ในรุ่นเดียวกัน เมื่อแอนนาอายุ 14 ปี เธอได้พบกับสารุคุณแบคเจอร์ (George Percy Badger) พระประจำสำนักงานสาขาของบริษัทอีสต์อินเดีย ในเมืองปูนา (Puna) ซึ่งครอบครัวของเธออาศัยอยู่ในขณะนั้น เมื่อแบคเจอร์ได้รับคำสั่งให้ย้ายไปทำงานในตะวันออกกลาง แอนนาร่วมเดินทางไปกับแบคเจอร์ด้วย โดยอาจจะไปในฐานะภรรยาเพื่อป้องกันเสียงครหา ไม่ใช่เดินทางไปกับแบคเจอร์และภรรยาดังเช่นที่มาร์กาเร็ต แลนคอน เล่าไว้ในหนังสือของนาง¹⁵ สมิท โคว์กล่าวว่าพ่อเลี้ยงของแอนนาสนับสนุนให้เธอครองปล้องขึ้นกับแบคเจอร์ แต่ไม่ประสบผลสำเร็จ ต่อมาในภายหลังแบคเจอร์แต่งงานไปกับเด็กสาวคนหนึ่งซึ่งมีอายุน้อยกว่าแอนนาถึง 3 ปี¹⁶

หลังจากกลับจากตะวันออกกลางมาอยู่อินเดียได้ประมาณหนึ่งปี แอนนาก็แต่งงานกับ ธรอมัส โอเวนส์ (Thomas Owens) ในวันที่ 25 ธันวาคม พ.ศ. 2392 แอนนาอายุได้ 18 ปี ส่วนธรอมัสอายุ 22 ปี เมื่อลูกสาวคนแรกชื่อ Selina ถือกำเนิดมาในปี พ.ศ. 2394 ธรอมัสมีตำแหน่งเป็นพนักงานผู้ช่วยอยู่ในฝ่ายการคลังของกองทัพในเมืองบอมเบย์ ต่อมาเขาพาครอบครัวย้ายไปอยู่ที่ประเทศมาลาบา ในปี พ.ศ.2402 ธรอมัสเสียชีวิตด้วยโรคลมปึงจุบัน ที่เกาะหมาก (ปีนัง) เมื่ออายุได้ 32 ปี¹⁷ ในระหว่างนี้แอนนาคงจะได้งานทำเป็นครูช่วยสอนและมีประสบการณ์ในการสอนเพิ่มขึ้น

ในระหว่างที่ย้ายจากอินเดียมาอยู่ที่มาลาบานั้น แอนนาสูญเสียลูกไปหลายคนเหลือรอดมาเพียง 2 คน คือ เอวิส (Avis) และหลุยส์ (Louis) หลุยส์ไม่เคยแน่ใจว่าตัวเขาเกิดเมื่อไร แต่รู้ว่าเขาน้อยกว่าเอวิสอยู่สองปี และทั้งคู่ฉลองวันเกิดวันเดียวกันคือวันที่ 25 ตุลาคม เมื่อหลุยส์กลับมากรุงเทพฯอีกครั้งในเดือนธันวาคม ปี พ.ศ.2424 เขาแจ้งกับสถานกงสุลอังกฤษ ในกรุงเทพฯว่าเขาอายุ 27 ปี ซึ่งเท่ากับแจ้งว่าเขาเกิดในปี พ.ศ.2397¹⁸ แต่ทว่าจาก ข้อมูลในหนังสือของสมิท โคว์นั้น เขาคาดว่าเอวิสเกิดในปี พ.ศ.2397 และหลุยส์เกิดปี พ.ศ.2398¹⁹

หลังจากที่สามีของเธอเสียชีวิตลง แอนนาปรากฏตัวขึ้นที่สิงคโปร์ในชื่อ แอนนา เลียวโนเวนส์ มีอาชีพเป็นครูสอนหนังสือ ซึ่งอาจจะเป็นครูประจำโรงเรียนในค่ายทหารของอังกฤษ²⁰ ในปี พ.ศ.2405 นายตัน กิม ชิง พ่อค้าชาวจีนผู้ดำรงตำแหน่งกงสุลไทยในสิงคโปร์ได้ติดต่อให้นางแอนนามาเป็นครูสอนภาษาอังกฤษในราชสำนักสยาม นางแอนนามาถึงกรุงเทพฯพร้อมลูกชายที่ชื่อ หลุยส์ในเดือนมีนาคม พ.ศ.2405 ส่วน เอวิส ลูกสาวคนโตนั้น นางได้ฝากไปส่งเข้าโรงเรียนประจำในอังกฤษก่อนหน้าที่จะออกเดินทางมาประเทศสยาม²¹

ความคลุมเครือในเรื่องชาติกำเนิด และความที่นางแอนนาเองไม่เต็มใจจะเปิดเผยหรือกล่าวถึงเรื่องส่วนตัวของนางทำให้ไม่อาจสืบค้นหาความจริงเกี่ยวกับชีวิตของนางระยะก่อนที่จะเข้ามาอยู่ในราชสำนักสยามได้ชัดเจนกว่านี้ นางเริ่มเป็นที่รู้จักหลังจากที่ได้เข้ามาอยู่ในราชสำนักสยามแล้ว ดังนั้นจึงอาจจะกล่าวได้ว่า ชีวิตของนางแอนนา เลียวโนเวนส์ เริ่มต้นขึ้นอย่างแท้จริง เมื่อได้มาเป็นอาจารย์ถวายพระอักษรพระราชโอรสและพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นับเป็นงานที่ให้ชีวิตใหม่แก่นาง เนื่องจากเป็นใบเบิกทางให้นางมีโอกาส มีประสบการณ์ และได้เข้าไปเจ็ดหน้าอยู่ในสังคม อย่างที่นางไม่เคยมีโอกาสมาก่อน

ราชสำนักสยามและพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวหรือที่ชาวตะวันตกรู้จักกันในพระนาม King Mongkut ตามพระนามเดิมเมื่อยังทรงพระอิสริยยศเจ้าฟ้าราชวงศ์จักรี สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ทรงเป็นพระราชโอรสองค์แรกในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (ฉิม) และสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ประสูติเมื่อปี พ.ศ.2347 เสด็จขึ้นครองราชย์ในปี พ.ศ.2394 หลังจากทรงผนวชอยู่เกือบ 27 พรรษา ตลอดระยะเวลาที่พระเชษฐาต่างพระมารดา คือ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (ทับ) เสด็จอยู่ในราชสมบัติ (พ.ศ.2367-2394)²²

ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช กล่าวได้ในบทความชื่อ “King Mongkut as a Legislator” (พระเจ้ามงกุฎในฐานะนักกฎหมาย) ว่าพระองค์เป็น “นักประชาธิปไตยคนแรก” ของประเทศสยาม²³ เป็นกษัตริย์ “หัวสมัย” ที่มีความคิดในเชิงปฏิรูปเพื่อความก้าวหน้า และทันสมัยของประเทศไทย เพื่อให้สามารถแข่งขันและเป็นที่ยอมรับในเวทีการเมืองระหว่างประเทศในยุคที่มหาอำนาจจากโลกตะวันตกกำลังขยายแสนยานุภาพมาครอบครองและยึดประเทศในแถบตะวันออก ซึ่งถูกกล่าวหาว่า “ล้าหลัง” และ “ไม่ทันสมัย” เป็นอาณานิคม ด้วยพระปรีชาสามารถและความคิดริเริ่มในการพัฒนาประเทศหลายประการทำให้ประเทศสยามรอดเงื้อมมือของนักล่าเมืองขึ้นชาวตะวันตกมาได้ นับเป็นประเทศเดียวในภูมิภาคนี้ ที่ไม่เคยตกเป็นเมืองอาณานิคมของชาวตะวันตกไม่ว่าชาติใด แม้ว่า จะตั้งอยู่ในท่ามกลางดินแดนที่มหาอำนาจเหล่านั้นได้ยึดครองไว้แล้ว

ความพยายามที่จะพัฒนาประเทศให้ก้าวหน้า ทันสมัยตามแบบวัฒนธรรมตะวันตกเป็นผลให้ประเทศสยามต้องเปิดประตูรับหตุการค้า และนักสอนศาสนาที่เรียกว่า มิชชันนารี ซึ่งเข้ามา กันอย่างมากมายจากประเทศต่าง ๆ ชาวสยามในขณะนั้นยังไม่ค่อยวางใจชาวตะวันตกนัก หลังจากกรณีการเข้าแทรกแซงกิจการทางการเมืองของคอนสแตนติน ฟอลคอน (Constantine Phaulkon, 1650

- 1688) ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ. 2200-2231) แห่งกรุงศรีอยุธยา ฟอลคอนเป็นนักเผยแผ่ศาสนาชาวกรีกซึ่งเข้ามาค้าขายอยู่ในกรุงศรีอยุธยาตั้งแต่ปี พ.ศ.2123²⁴ ในขณะที่สมเด็จพระนารายณ์ฯซึ่งทรงตั้งพระทัยจะพัฒนาบ้านเมืองให้ทันสมัยเทียบชาติตะวันตกเช่นเดียวกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ต้องทรงพยายามที่จะถ่วงดุลย์อำนาจทางการค้าของบริษัทอีสต์อินเดีย ของฮอลันดา และการรุกรานทางศาสนาของคริสต์ศาสนานิกายคอปติกจากปอร์ตุเกสและฝรั่งเศส²⁵ ฟอลคอนซึ่งได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยจนทรงโปรดเกล้าฯแต่งตั้งให้เป็นถึงเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ มีอำนาจและมีอิทธิพลในราชสำนักมากขึ้น จนกลายเป็นเป้าหมายของผู้ที่ไม่พอใจการขายอิทธิพลของชาวตะวันตก ในปี พ.ศ.2231 ฟอลคอนถูกกล่าวหาว่าวางแผนจะยึดครองกรุงศรีอยุธยา โดยได้รับการสนับสนุนจากฝรั่งเศส แต่แผนการดังกล่าวถูกเปิดโปงเสียก่อน ตัวฟอลคอนและพรรคพวกจึงถูกจับและถูกสำเร็จโทษ หลังจากเหตุการณ์นี้ชาวสยามจึงไม่ไว้วางใจชาวตะวันตกและชาวคริสตชนนัก แม้เวลาจะล่วงเลยผ่านมานานจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ความรู้สึกไม่ไว้วางใจยังคงมีอยู่จนถึงแผ่นดินสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงมีแนวคิดเชิงอนุรักษนิยมทรงเป็นพุทธมามกที่เคร่งครัด ฝักใฝ่ในการทะนุบำรุงพระศาสนาและวัฒนาอาราม ทรงยินดีต้อนรับชาวยุโรปให้เข้ามาทำการค้า ในขณะที่เดียวกันก็ทรงแสดงออกอย่างเปิดเผยว่า มิได้ทรงยินดีให้เผยแพรศาสนา หรือชักชวนคนไทยให้เข้ารับ แต่ทว่าก็มีได้ทรงใช้วิธีการรุนแรงต่อเหล่านักสอนศาสนาแต่อย่างใด²⁶

ส่วนเจ้าฟ้ามงกุฎ และเจ้าฟ้าจุฑามณีพระอนุชา (ซึ่งต่อมาได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2394-2409) พระเจ้าแผ่นดินพระองค์ที่สอง ในรัชสมัยเดียวกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ทรงมีพระอัธยาศัยต่างไปจากพระมหากษัตริย์พระองค์ก่อน ๆ คือ ทรงกระตือรือร้น สนพระทัยใฝ่ศึกษาเทคโนโลยีและวัฒนธรรมตะวันตก เจ้าฟ้าจุฑามณีนั้นทรงศึกษาเรื่องการต่อเรือด้วยความช่วยเหลือของมิชชันนารี และทรงฝึกและจัดตั้งกองทหารแบบอังกฤษโดยทรงจ้าง ร้อยเอก ฌอมส์ นอกซ์ (Thomas Knox ซึ่งต่อมาได้เป็นกงสุลอังกฤษประจำกรุงเทพฯ) นายทหารอังกฤษมาเป็นผู้ฝึก ทรงโปรดวัฒนธรรมแบบยุโรปและอเมริกันมากจนถึงกับทรงตั้งชื่อพระราชโอรสองค์แรกว่า พระองค์เจ้ายอร์จ วอชิงตัน (พระองค์เจ้ายอชยัยยศ) และทรงให้บรรดาพระราชโอรสและพระราชธิดาเรียกขานพระนามว่า “พ่อป้า” (ซึ่งมาจากคำว่า “พ่อ” ผสมกับคำว่า “papa” ในภาษาอังกฤษ) นอกจากนั้นยังทรงสร้างพระราชวังใหม่ในกรุงเทพฯ โดยใช้สถาปัตยกรรมแบบยุโรป และทรงตกแต่งภายในแบบยุโรปด้วยเช่นกัน มีผู้กล่าวว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ เคยมีพระราชปรารภถึงการที่ “ท่านฟ้าเล็ก” ทรง “โปรดฝรั่ง” จนเกินควร²⁷ แต่สำหรับ

ชาวตะวันตกในเมืองสยามแล้ว ต่างพากันชื่นชมและยกย่องว่า พระองค์ทรงมี “รสนิยมดี” และถึงกันว่า ทรงเป็นคน “หัวสมัย” น่านิยมยิ่งกว่าพระเชษฐาทั้งสอง²⁸

เจ้าฟ้ามงกุฎนั้นแม้จะทรงสนพระทัยวิชาการข้างตะวันตก แต่ก็ทรงระมัดระวังพระองค์อยู่ ไม่มีพระประสงค์จะทำการใดให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวแคลงพระทัย หรือไม่พอพระราชหฤทัย แต่ทรงมีความกระตือรือร้นที่จะศึกษาวิชาการและเทคโนโลยีแบบตะวันตกอยู่ตลอดเวลา ทรงเริ่มศึกษาภาษาละตินและภาษาฝรั่งเศส รวมทั้งคริสตศาสนากับบาทหลวงปีลเลอกัวซ์ ซึ่งเข้ามาเผยแพร่งานศาสนาคริสต์นิกายคาทอลิกตั้งแต่ปี พ.ศ.2373 และพยายามอย่างยิ่งที่จะชักชวนพระราชวงศ์สยามให้หันมาเข้ารับรีต ด้วยความหวังว่าบรรดาข้าราชการและประชาชนทั่วไปจะหันมานับถือศาสนาคริสต์โดยเสด็จด้วย²⁹

เจ้าฟ้ามงกุฎทรงเริ่มศึกษาภาษาอังกฤษกับนักสอนศาสนาชาวอเมริกัน ชื่อ เจสซี แคสเวลล์ (Jesse Caswell, 1809-1848) หรือที่ชาวสยามเรียกว่า “หมอห้ศกัน” ตั้งแต่เมื่อยังทรงผนวชและประทับอยู่ที่วัดบวรนิเวศฯ โดยทรงขอให้สาธุคุณแคสเวลล์ สอนภาษาอังกฤษให้พระองค์และพระอื่น ๆ ในวัดอีก 10 รูป และเพื่อเป็นการตอบแทนทรงอนุญาตให้สาธุคุณแคสเวลล์ เผยแพร่ศาสนาคริสต์ในวัดได้ โดยทรงจัดสถานที่ให้และให้แจกใบปลิวเผยแพร่คำสอนในคริสต์ศาสนาได้ในวัด³⁰ ทรงเรียนภาษากับสาธุคุณแคสเวลล์อยู่ 18 เดือน แต่ต้องเลิกไปเมื่อสาธุคุณแคสเวลล์ต้องการอุทิศเวลาให้งานทางศาสนามากขึ้น และไม่มีเวลามาถวายพระอักษรได้อีกต่อไป ในปี พ.ศ.2391 เมื่อสาธุคุณล้มป่วยและเสียชีวิตลง พระองค์ทรงรำลึกถึงบุญคุณที่เคยถวายพระอักษรจึงพระราชทานเงินช่วยงานศพถึง 1,000 ดอลลาร์สหรัฐ และหลังจากที่ครอบครัวของสาธุคุณแคสเวลล์กลับไปประเทศสหรัฐอเมริกาแล้ว ยังทรงส่งเงินไปพระราชทานอีก 500 ดอลลาร์³¹

นอกจากจะทรงสนพระทัยศึกษาภาษาตะวันตกต่าง ๆ แล้ว เจ้าฟ้ามงกุฎยังทรงสนพระทัยวิชาดาราศาสตร์และวิชาการแบบตะวันตกแขนงอื่นอีกหลายอย่าง เช่น การพิมพ์ การต่อเรือ การวางระเบียบบริหาร การสาธารณสุข และการแพทย์ โดยทรงเล็งเห็นว่าวิชาการเหล่านี้จะเป็นประโยชน์ในการพัฒนาประเทศสยาม

เซอร์จอห์น บาวริง (Sir John Bowring, 1792 - 1872) ราชทูตอังกฤษซึ่งเดินทางมาติดต่อกำลัญญาทางการค้ากับไทยในปี พ.ศ.2397 และเคยได้รู้จักพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวบันทึกความประทับใจที่เขามีต่อพระองค์ไว้หลายประการ โดยเฉพาะการที่พระองค์ทรงมีลักษณะเป็นคนใจกว้างยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น และทรงมีพระปรีชาสามารถด้านต่าง ๆ เซอร์จอห์น บาวริง อ้างถ้อยคำของบาทหลวงปีลเลอกัวซ์ซึ่งเล่าถึงพระอัธยาศัยของพระองค์และยืนยันว่า ทรงเป็น

พระมหากษัตริย์ที่ยอมรับและอนุญาตให้ประชาชนมีอิสระในการเลือกนับถือศาสนา นอกจากนั้นยังทรงมีแนวพระราชดำริเชิงบริหารที่ทันสมัย เป็นประชาธิปไตยอย่างยากที่จะหาผู้นำคนใดในสมัยเดียวกัน มาเปรียบเทียบกับได้ เคยทรงบอกกับบาทหลวงปัลเลอกัวซ์ว่า “ถ้าท่านสามารถชักชวนผู้คนให้เข้ารีตได้เป็นจำนวนมากพอละก็ ขอให้มาบอก เราจะแต่งตั้งข้าหลวงที่เป็นคนคริสต์เพื่อให้พวกท่านปกครองกันเอง จะได้ไม่ต้องเดือดร้อนรำคาญใจเพราะเจ้าหน้าที่ฝ่ายสยามอีกต่อไป”³²

พระราชดำริดังกล่าวมิใช่เป็นเพียงคำกล่าวอย่างลอยๆ การมีชาวต่างชาติมาทำงานในราชสำนักสยามและได้รับตำแหน่งสูงๆ นั้นมิใช่เรื่องแปลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าบุคคลผู้นั้นเป็นผู้มีความสามารถ และทำประโยชน์ให้ประเทศชาติได้ ในตอนกลางสมัยอยุธยา พระมหากษัตริย์ทรงมีกองทหารรักษาพระองค์ที่เป็นญี่ปุ่นอยู่กองหนึ่ง³³ ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ก็มีชาวต่างชาติรับราชการอยู่หลายคน เช่น กัปตันบุช (Captain John Bush, 1819-1905) ชาวอังกฤษซึ่งเคยเป็นกัปตันเรือ “เจ้าพระยา” ซึ่งเดินระหว่างกรุงเทพกับสิงคโปร์เป็นรายปี กัปตันบุชเลิกอาชีพเดินเรือและมาทำงานเป็นนายทำให้ราชสำนักสยาม จนกระทั่งสุขภาพทรุดโทรมและต้องกราบถวายบังคมลาออกจากราชการในปี พ.ศ.2442 โดยได้รับยศเป็นนายพลเรือและยังคงอาศัยอยู่ในกรุงสยามจนเสียชีวิตลง³⁴

ข้าราชการในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต่างตระหนักดีว่า พระองค์ทรงพยายามจะผูกมิตรกับชาวตะวันตกกลุ่มต่าง ๆ ในเมืองสยามขณะนั้น บ่อยครั้งที่เกิดเรื่องน่ารำคาญใจเมื่อชาวตะวันตกเหล่านั้นต่างแย่งชิงกัน พยายามจะให้กลุ่มของตนมีอิทธิพลในการชักนำพระองค์และราชสำนักในเรื่องต่าง ๆ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯทรงพยายามอย่างที่สุดที่จะรักษาสมดุลย์ในความสัมพันธ์กับกลุ่มการเมืองชาวตะวันตกทุกกลุ่ม³⁵ ทรงมีพระราชสาส์นไปถึงผู้นำประเทศเหล่านั้นหลายคน อาทิเช่น สมเด็จพระราชินีวิกตอเรียแห่งประเทศอังกฤษ ประธานาธิบดีลินคอล์นและประธานาธิบดีเฟียซ แห่งสหรัฐอเมริกา รวมทั้งพระสันตปาปาไพอุสที่เก้า (Pius IX) ณ นครวาติกัน นับเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ของชาติไทยที่พระมหากษัตริย์ไทยเป็นที่รู้จักกว้างขวางในหมู่ชาติตะวันตก ที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้นก็คือ พระราชสาส์นแต่ละฉบับล้วนแสดงให้เห็นถึงความที่ทรงมีน้ำพระทัยเปี่ยมไมตรี และเอื้ออาทรฉันท์มิตร เช่น ในจดหมายถึงประธานาธิบดีลินคอล์นทรงมีพระราชดำริว่าจะส่งช้างไปให้ทำการแพร่พันธุ์ในอเมริกาเพื่อแก้ปัญหาด้านการคมนาคมขนส่ง เป็นต้น³⁶

สำหรับข้าราชการและพสกนิกรแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปรียบเสมือน “พ่อเมือง” มากกว่าจะทรงเป็นกษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ดังจะเห็นได้จาก

พระราชหัตถเลขาหลายฉบับที่ทรงมีถึงราชทูตไทยในกรุงลอนดอนในปี พ.ศ.2400 ในแต่ละครั้งจะทรงมีพระราชหัตถเลขาหลายฉบับ แยกแยะระหว่างจดหมายราชการและจดหมายส่วนตัว ซึ่งมักจะทรงเล่าพระราชทาน ให้ผู้ที่อยู่ต่างเมืองได้รับทราบความเป็นไปของราชสำนักและครอบครัวของท่านเหล่านั้น ในจดหมายเหล่านี้ พระองค์ทรงมีพระราชดำรัสประหนึ่งทรงเป็นหัวหน้าครอบครัว พระราชทานกำลังใจและคำแนะนำในการปฏิบัติหน้าที่และการวางตนในตำแหน่งที่ท่านผู้นั้นครองอยู่ นอกจากนั้นยังทรงมีพระกระแสพลบโชนและทรงสัญญาว่าจะดูแลครอบครัวของเหล่าราชทูตผู้ถูกส่งไปปฏิบัติงานห่างไกลครอบครัว ครั้งหนึ่ง ภรรยาน้อยของจอมมื่นสรเพชภักดี ลักลอบเป็นชู้และหนีตามชายชู้ไปในขณะที่สามียังปฏิบัติราชการอยู่ในประเทศอังกฤษ ทั้งคู่ถูกตามจับกลับมาได้ ถูกสอบสวน และปรับตามกฎหมาย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นพ้องกับคณะลูกขุนว่า เงินค่าปรับนั้นให้มอบแก่สามีซึ่งเป็นผู้เสียหายแทนที่จะเก็บเข้าพระคลัง เนื่องจากทรงมีพระราชดำริว่าเหตุเกิดเพราะพระองค์ทรงใช้ผู้สามีให้ไปราชการห่างไกลภรรยาเป็นเวลานาน”

ในฐานะพ่อ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯทรงเป็นพ่อที่รัก เอาใจใส่ และสนใจในความทุกข์สุขของลูกเป็นอย่างยิ่ง ความนี้เป็นที่ประจักษ์ชัดแม้แต่ในเรื่องเล่าของนางแอนนาก็ยังไม่อาจบิดเบือนความจริงข้อนี้ได้ พระองค์ทรงตระหนักดีว่าทรงเจริญพระชันษามากขึ้นในขณะที่พระราชโอรสและพระราชธิดาส่วนใหญ่ยังทรงพระเยาว์อยู่ พระราชโอรสพระองค์แรกซึ่งประสูติในเสวตฉัตร คือ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ มีพระชันษาเพียง 15 พรรษา เมื่อพระองค์เสด็จสวรรคตในปี พ.ศ.2411 เมื่อพระชนม์ได้หกสิบสี่พรรษา ด้วยทรงตระหนักในความจริงข้อนี้จึงทรงเตรียมการอย่างรอบคอบ ทรงพระราชทานทรัพย์ส่วนพระองค์เพื่อเป็นทุนสำหรับเลี้ยงชีพต่อไปในภายหน้า พร้อมลายพระราชหัตถเลขาที่ทรงดัดเขียน และสั่งสอนพระโอรสและพระธิดาด้วยความรักและห่วงใย ทั้งยังแสดงให้เห็นน้ำพระทัยและพระราชอัธยาศัยได้อย่างชัดเจน

พ่อขอสั่งแก่ตัวเจ้าไว้ ทรัพย์ที่หางว่าวจำนวนผูกติดกับหนังสือนี้ มีตราของพ่อปิดไว้เป็นสำคัญเท่านี้ พ่อให้แก่เจ้าคนเดียว ตัวเจ้าเมื่อโตใหญ่อายุได้ 16 ปีแล้ว จงคิดอ่านเอาเป็นทุนทำมาหากินเลี้ยงตัวต่อไป และใช้สอยตามสมควรเถิด แต่พ่อขอเสียเป็นอันขาดทีเดียว คิดถึงคำพ่อสั่งสอนให้มากนักหนา อย่าสูบฝิ่นและอย่าเล่นผู้หญิงที่ชั่ว อย่าเล่นเพื่อนกับใครเลย มีผิวมีเถิด แต่อย่าให้ปอกลอกเอาทรัพย์ของเจ้าได้นัก จงรักษาทุนของพ่อให้ไว้นี้เป็นเกียรติยศชั่วลูกชั่วหลาน เอาแต่กำไรใช้สอย เจ้าจงอย่าเล่นเบี้ยเล่นโป เล่นหวยเลขเป็นอันขาด และอย่าทำสุรุ่ยสุร่ายใช้เงินทองง่าย ไม่คิดหน้าคิดหลัง จงคิด

อ่านทำมาหากินครีตรองให้ดี .....

เมื่อสืบไปภายหน้านานกว่าจะสิ้นอายุเข้า ตัวเจ้าจะตกเป็นข้าแผ่นดินใดใด
เท่าใด ก็จงอุตส่าห์ตั้งใจทำราชการแผ่นดินให้ดี อย่ามีความเกียจคร้าน
แชเชือนและเป็นอย่างอื่น ๆ บรรดาที่ไม่ควรเจ้าอย่าทำ อย่าประพฤติให้ต้อง
คำเหน็ดเตียนตลอดถึงพ่อด้วย ว่าสั่งสอนลูกไม่ดี.....

ถ้าทรัพย์เท่านี้ที่พ่อให้ไว้ไปขัดขวางหรือร่อยหรอไปด้วยเหตุที่มีผู้ข่มเหง
ผิด ๆ อย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว เจ้าจงเอาหนังสือคำสั่งของพ่อนี้ กับคำ
ประกาศที่ให้ไว้ด้วยนั้น ให้เจ้านายและท่านผู้ใหญ่ข้างในข้างหน้าดูด้วยกัน
ให้หลายแห่ง ปรีกษาหารืออ่อนวอนขอความกรุณาเมตตาและสติปัญญา
ท่านทั้งปวง ให้อนุเคราะห์โดยสมควรเถิด เล่าความเล่าเหตุที่เป็นอย่างไร
นั้น ให้ท่านทั้งปวงฟังโดยจริง ๆ พุดจาให้เรียบร้อยเบา ๆ อย่าให้ท่านที่
เป็นใหญ่ในแผ่นดินขัดเคืองกริ้วกราดชิงชังได้ จงระวังความคิดให้มาก...
เจ้าเกิดเมื่อพ่อสูงอายุแล้ว พ่อไม่ประมาท จึงจัดแจงให้ไว้แต่เดิม ถ้าพ่อ
ยังมีชีวิตอยู่ อันตรายมีแก่เจ้าก่อน ถ้าอายุถึง 16 ปีแล้ว ตั้งให้ใครพ่อจะ
ให้ผู้นั้น ถ้ายังไม่ถึงกำหนดหรือไม่ได้ตั้ง พ่อจะเอาคนมาทำบุญให้ท่าน
ถ้าพ่อมีชีวิตและอำนาจไปนาน ทำมาหาได้ก็จะเพิ่มให้อีก แล้วจะแก้
หางว่าว³⁸

ความเป็นพ่อที่รักและเอาใจใส่ลูกนั้นเป็นสิ่งที่เลื่องลือและรู้กันไปทั่ว สารุคุณแบรดเลย์
มิชชันนารีชาวอเมริกัน ที่ชาวสยามเรียกขานว่า “หมอบรัดเล” (Dan B. Bradley, 1804- 1873 มาอยู่
เมืองสยามตั้งแต่ปี ค.ศ. 1835) บันทึกไว้ในจดหมายเหตุประจำวันส่วนตัว เล่าเหตุการณ์ในวันที่หมอบ
มาเฝ้าอาการป่วยของกรมหมื่นวิษณุวรดิศ พระโอรสองค์หนึ่งในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯซึ่ง
ประสูติตั้งแต่พระองค์ยังไม่ได้ออกผนวช หมอบรัดเลเล่าถึงพระอาการทุกข์โทมนัสเมื่อกรมหมื่น
วิษณุวรดิศสิ้นพระชนม์

ในหลวงมาเฝ้าดูอาการลูกชายอยู่ตลอดวันด้วยความเป็นห่วงเป็นใยอย่างเห็น
ได้ชัด และทรงเขียนพระนามของพระราชโอรสและพระราชธิดาทุกพระองค์ตาม
ลำดับอายุ พร้อมทั้งบอกวันเดือนปีเกิดของแต่ละพระองค์ ทั้ง 61 พระองค์
สิ้นพระชนม์ไปแล้ว 12 พระองค์ 2 พระองค์สิ้นตั้งแต่แรกเกิด พระโอรสองค์

ที่เพิ่งสิ้นพระชนม์ไปในวันนี้ อายุได้ประมาณ 37 ปี มีลูกแล้ว 11 คน ในหลวง ทรงโสกเศร้าอย่างมากตลอดทั้งวัน³⁹

เหตุการณ์ครั้งนี้มิใช่เป็นครั้งแรกที่ทรงแสดงพระอาการเอือออาทรและผูกพันกับพระญาติ ไกลชิด ดังจะเห็นได้ว่าเมื่อพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวรอาการสาหัสใกล้ จะเสด็จสวรรคต พระองค์ก็ทรงเสด็จไปเฝ้าพระอาการอย่างใกล้ชิดเช่นกัน เมื่อสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ เสด็จสวรรคตแล้วก็ทรงโหม่นสั่นเป็นอย่างยิ่ง ทรงโปรดฯ ให้จัดพิธีพระบรมศพอย่างเต็มยศเสมอพระ ราชพิธีสำหรับพระบรมศพตามโบราณราชประเพณี⁴⁰

ในส่วนที่เกี่ยวกับนางแอนนา เลียวโนเวนส์นั้น ไม่มีหลักฐานเกี่ยวกับกิจกรรมของนาง เมื่ออยู่ในราชสำนักมากนัก แต่มีจดหมายฉบับหนึ่งซึ่งพระอภัยมณี (พระศรีสุนทรโวหาร) เขียนตาม พระราชกระแสรับสั่งไปถึงผู้ช่วยกงสุลสยามที่สิงคโปร์

แมมเนวละเวนครูสอนหนังสือเจ้านายในนี้ เคียวนี้จุกชนนิก เอนี่ชนนั้น เอนั้นชนนึ้นแล้วก็กล้านัก เมื่อ ณ วัน 7¹/₂ คำนี เวลาพลบค่ำเสด็จออกท่าน เสนาบดีเข้าเฝ้าอยู่ ก็ให้ถูกเข้ามาเฝ้ากราบทูลว่าแมมมาจะขอเข้ามาเฝ้าเป็น การรื้อรับสั่งว่ามาก็มาซิ ครั้นอย่างไรสืบรู้เข้าว่าท่านเสนาบดีเข้าเฝ้าอยู่ก็ กระดากไปไม่เข้ามา ความเรื่องนี้ทราบได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว โดย ทรงสั่งเกิดท่วงที แมมเนวละเวนจะเข้ามานี้เพราะกงสุลอังกฤษให้เข้ามา กราบทูลขุ้ขัดขวาง จะยุให้ทรงห้ามราชทูตสยามเสียไม่ให้ไป จะกราบทูล ให้จ้างเชอร์ยอนโบวริงใช้เป็นราชทูต จะได้คิดเอาเงินสักพันชั่งสองชั่ง ขึ้นไป.....⁴¹

บริสโตว์กล่าวว่า นางแอนนา เลียวโนเวนส์ ไม่ได้มีความสำคัญต่อราชสำนักสยามอย่าง มากมายดังที่นางกล่าวอ้างไว้ในหนังสือซึ่งนางเล่าเรื่องเมืองสยาม ยิ่งไปกว่านั้น บริสโตว์ยังวิจารณ์ ว่าการแสดงกริยาหยาบคายไม่เหมาะสมต่าง ๆ ต่อหน้าพระที่นั่งดังที่นางอวดอ้างไว้ในหนังสือของ นาง เช่น การผลุนผลันเข้ามาในที่ประชุมออกขุนนาง หรือการต่อปากต่อคำกับพระบาทสมเด็จพระ จอมเกล้าฯ และฯลฯ ล้วนแต่เป็นพยานหลักฐานฟ้องความเป็นคนขาดการอบรมในเรื่องมรรยาท ซึ่งบริสโตว์ถือว่าเป็นสิ่งที่มิอยู่จนเป็นธรรมดาในตัวละครสตรีอังกฤษสมัยวิกตอเรียซึ่งได้รับการ อบรมกริยามรรยาทมาเป็นอย่างดี⁴²

เป็นที่น่าสังเกตว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นครองราชย์และทรงมีพระราชอำนาจอย่างสมบูรณ์ก็มีได้ทรงเชื้อเชิญให้นางแอนนากลับมาถวายพระอักษรอีก⁴³ และมีได้ทรง “นำเข้า” ครูชาวต่างประเทศมาสอนหนังสือในราชสำนักอีก แต่กลับทรงนิยมส่งพระราชโอรสและนักเรียนไทยไปเรียนหนังสือในประเทศต่าง ๆ ในยุโรป ทั้งในอังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน และรัสเซีย และให้เลือกเรียนสาขาวิชาต่าง ๆ กันเพื่อนำกลับมาพัฒนาประเทศ ในขณะเดียวกันก็ทรงก่อตั้งโรงเรียนสำหรับสามัญชนตามแนวตะวันตกขึ้นในเมืองไทยเป็นการกระจายหน้าที่และความรับผิดชอบด้านการศึกษาให้หน่วยงานอื่น แทนที่จะให้ตกเป็นภาระของวัดต่าง ๆ เช่นที่เคยเป็นมา

นางแอนนา เลียวโนเวนส์ เมื่ออยู่ในราชสำนักสยาม (มีนาคม พ.ศ.2405 - กรกฎาคม พ.ศ. 2410)

หลังจากเจ้าฟ้ามงกุฎฯ เสด็จขึ้นครองราชย์ในปี พ.ศ.2394 ก็ทรงมีพระราชอำนาจที่จะดำเนินการตามแผนการปรับปรุงเมืองสยามให้ทันสมัยทัดเทียมอารยะประเทศตะวันตก พระองค์ยังทรงมีแผนการที่จะเตรียมบรรดาพระราชโอรสให้มีความรู้ความสามารถที่จะได้เป็นกำลังของแผ่นดินในอนาคต ในชั้นแรกได้ทรงติดต่อให้ภรรยาของมิชชันนารี 3 คน คือ นางแบรคเลย์ (Mrs. Bradley) นางมัททูน (Mrs. Mattoon) และนางสมิธ (Mrs. Smith) มาถวายพระอักษรวิชาภาษาอังกฤษ ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ คาราศาสตร์ และประวัติศาสตร์ในพระคัมภีร์ไบเบิล ให้แก่เหล่านางในบางคน⁴⁴ อยู่เป็นเวลาเกือบ 3 ปี ก่อนจะต้องเลิกไป ภรรยามิชชันนารีเล่าว่าที่ต้องเลิกสอนก็เพราะเหล่านางในมีภาระหน้าที่มากขึ้น จนไม่อาจปลีกเวลามาเรียนหนังสือได้ แต่บริสโดว์กล่าวว่าที่ต้องเลิกสอนไปก็เพราะผู้เรียนต่างเบื่อหน่ายที่จะต้องทนฟังภรรยามิชชันนารีเหล่านั้นกล่าวร้ายพุทธศาสนา และประธานการมีภรรยาหลายคนในสังคมไทย นักเรียนต่างพากันรู้สึกว่าการมีมิชชันนารี มุ่งจะเกณฑ์พวกตนให้มาเข้ารีต มากกว่าจะชวนชวชวยสอนภาษาอังกฤษ⁴⁵

ในปี พ.ศ. 2404 เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงติดต่อ นายตัน กิม ชิง (Tan Kim Ching) กงสุลไทยในสิงคโปร์ให้หาครูสอนภาษาอังกฤษ มาถวายพระอักษรบรรดาพระราชโอรสและพระราชธิดานั้น นางแอนนาเลียวโนเวนส์ ได้รับเลือกให้มาทำหน้าที่นี้ นางจึงเดินทางมาประเทศสยามพร้อมกับหุยส์ บุตรชาย หลังจากที่มาได้ส่ง เอวิส (Avis) บุตรสาวไปอยู่โรงเรียนประจำในอังกฤษ นางแอนนามาถึงเมืองสยามในเดือนมีนาคม พ.ศ.2405 และจะอยู่ในราชสำนักไปจนถึงเดือนกรกฎาคม พ.ศ.2410 ก่อนจะได้รับพระบรมราชานุญาตให้หยุดงานไปพักผ่อนได้ 6 เดือน เพื่อจัดการเรื่องการศึกษาของหุยส์ บุตรชายซึ่งนางพาไปส่งเข้าโรงเรียนประจำสำหรับเด็กชายใน

อังกฤษ เมื่อใกล้จะครบกำหนดที่ลาพัก นางแอนนาเขียนจดหมายมาถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขอพระราชทานเงินล่วงหน้า 200 ดอลลาร์ และขอพระราชทานเงินเดือนเพิ่มขึ้น แต่พระองค์ไม่ทรงโปรดฯตามที่นางขอมา⁴⁶ นางแอนนาจึงไม่ได้กลับมาทำงานในตำแหน่งเดิมอีกเลย และไม่เคยได้กลับมาเมืองสยามอีกจนตลอดชีวิตของนาง เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯทรงพระประชวรและเสด็จสวรรคตนั้น นางแอนนาพำนักอยู่ในกรุงนิวยอร์ก ประเทศสหรัฐอเมริกา มิได้อยู่ในเมืองสยามตามเนื้อเรื่องของบทละครและบทภาพยนตร์เรื่อง *The King and I* (ค.ศ. 1951, 1956)

สภาพความเป็นอยู่ที่แท้จริงของนางแอนนาและหลุยส์ บุตรชายเมื่ออยู่ในราชสำนักจะเป็นอย่างไรนั้น อาจจะพอเก็บความได้จากจดหมายหลายฉบับที่หลุยส์เขียนถึงเอวิสพี่สาว ซึ่งเป็นภาพที่ต่างไปจากสภาพที่นางแอนนาวาดให้ผู้อ่านหนังสือของเธอ อาจจะเป็นได้ว่าหลุยส์ซึ่งเป็นเด็กมองโลกในด้านรื่นรมย์กว่ามารดาของตน ความเป็นเด็กอาจจะทำให้ปรับตัวกับสภาพแวดล้อมใหม่ได้ดีกว่า ในจดหมายซึ่งหลุยส์มีไปถึงเอวิสในเดือนเมษายน พ.ศ.2405 หลังจากมาถึงเมืองสยามได้ไม่นานนัก หลุยส์เล่าว่า “ทุกคนรักใคร่เราดี” ในเดือนกรกฎาคม พ.ศ.2406 ในหลวงทรงนำราชสำนักรวมทั้งสองแม่ลูกเสด็จประพาสอยุธยา “ในเรือยอร์ชลำงามของพระองค์ชื่อ *Royal Sovereign*” ในจดหมายอีกฉบับซึ่งมิได้ลงวันที่ หลุยส์เล่าถึงความรักและความเมตตาที่พระราชทานให้ตนเองและยังทรงเผื่อแผ่มาถึงเอวิส เขาเล่าว่า เขาชอบในหลวง “ในหลวงพระราชทานแผ่นทองเปลวให้พี่ ซึ่งผมแนบมากับจดหมายนี้” นอกจากนั้นยังพระราชทานปิ่นและดาบให้หลุยส์ และ “พระราชทานเรือลำงามและพาย สำหรับให้ผมพายไปส่งแม่ที่วังหลวง”⁴⁷

นอกจากนั้น เรายังรู้ว่าทั้งสองแม่ลูกมีฐานะความเป็นอยู่ดีทัดเทียมชาวยุโรปอื่น ๆ ในกรุงเทพฯ มีม้าคนละตัวไว้ขี่ชมเมืองเล่นยามเช้า เช่นที่ชาวตะวันตกอื่น ๆ นิยมกัน ความรักม้าของหลุยส์จะติดตัวเขาต่อไปจนเติบโตใหญ่ ในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2408 หลุยส์เขียนเล่าว่า “ผมมีความสุขมาก คนที่นี่ทุกคนรักผมและแม่มาก” ในหลวงทรงพาเขาไปชมวัดสวองามซึ่งอยู่ห่างไกลจากเมืองบางกอกชื่อ “พระปฐม” เขาได้เล่นหัวกับบรรดาเจ้านายเล็ก ๆ ในวัง รวมทั้งเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ ซึ่งเคยถูกหลุยส์ด้อยจนด่าซ้ำ⁴⁸ หนังสือพิมพ์ *บางกอกเรคคอร์ดเดอร์* ซึ่งมีหมอบรัดเลเป็นบรรณาธิการ เคยลงข่าวงานเลี้ยงอาหารค่ำต้อนรับ นาย เจ. เอ็ม. ฮูด (J. M. Hood) กงสุลอเมริกัน ซึ่งเพิ่งมาอยู่ใหม่ ข่าวนี้น่าจะให้ภาพชีวิตของหลุยส์ได้ชัดเจน

ผู้ร่วมโต๊ะอาหารไม่มีใครอื่น นอกจากท่านกงสุล คณะผู้ติดตาม และเด็กหนุ่มน้อย บุตรชายของนางเลียวโนเวนส์ ซึ่งเป็นครูสอนหนังสือบรรดาลูก ๆ ของในหลวง เด็กชายผู้ศดใส เลี้ยวฉลาดผู้นี้ในหลวงทรงโปรดและจะถือเป็นบุตร

บุญธรรมของพระองค์คนเดียว⁴⁹

แม้แต่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ซึ่งแอนนาเรียกว่า “กลาโฮม” ในเรื่องเล่าของนาง และวาดภาพว่าเป็น “ผู้ร้าย” คอยจ้องจับผิดนาง) ก็ดูจะรักใคร่หุ่ยสยัยิ่งนัก เมื่อครั้งที่นางแอนนาล้มป่วยอย่างหนัก ท่านผู้นี้บอกหมอแคมป์เบล (Dr. Campbell) มิชชันนารีผู้มาทำการรักษานางว่า หากนางไม่หายป่วย ท่านก็ยินดีจะรับหุ่ยสยัเป็นบุตรบุญธรรมและเลี้ยงดูหุ่ยสยัแทนนาง ถ้อยคำดังกล่าวซึ่งนางแอนนาแอบได้ยินเข้าอาจจะเป็นยาขนานวิเศษซึ่งทำให้นางรีบหายป่วยอย่างน่ามหัศจรรย์!⁵⁰

อาจจะเป็นเพราะความสุขในวัยเด็กและพระเมตตาที่หุ่ยสยัได้รับจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตลอดจนจากบุคคลอื่นในราชสำนักสยาม ทำให้หุ่ยสยัผูกพันกับราชสำนักสยามและชาวสยาม ชีวิตความเป็นอยู่แบบราชสำนัก ความโอ่อย่างงดงามที่เขาเคยพบเห็นในราชสำนักคงจะมีอิทธิพลต่อหุ่ยสยัและประทับใจหุ่ยสยัมาก⁵¹ หลังจากหุ่ยสยัต้องจากประเทศสยามไปพร้อมมารดาของเขาในปี พ.ศ.2410 เขาหวนกลับมาตั้งรกรากในประเทศสยาม ภายหลังจากที่หลบหนีออกจากโรงเรียนประจำและไปแสวงโชคในที่ต่าง ๆ มาแล้วมากมายหลายแห่ง หุ่ยสยัเลือกมาใช้ชีวิตอยู่ในแผ่นดินที่มารดาของเขาเล่าว่าประนามต่อสาธารณชนและเรียกว่าเป็น “สถานที่ที่ชั่วร้ายที่สุดบนพิภพนี้” เขามาพบและได้แต่งงานกับภรรยาคนแรกคือ แคโรลีน นอกซ์ บุตรสาวคนที่สองของธอมัส นอกซ์ กงสุลอังกฤษและภรรยาชาวไทย แม้ว่าหุ่ยสยัจะรักภรรยาอย่างที่สุด เขาก็ยังเลือกดำเนินชีวิตตามแบบชาวยุโรปร่วมสมัย เขามีภรรยาน้อยอยู่หลายคนในระหว่างที่เดินทางขึ้นล่องทางภาคเหนือ ซึ่งเขาทำธุรกิจค้าไม้สักในนามบริษัทเบอร์เนียว ต่อมาในปี พ.ศ.2436 ภรรยาคนแรกของหุ่ยสยัล้มป่วยด้วยโรคไต หลังจากแต่งงานกันมาได้ 9 ปี หลังจากภรรยาเสียชีวิตไป หุ่ยสยัพาลูกสองคน คือ George และ Anne Harriet ไปส่งให้นางแอนนา ผู้เป็นมารดา ซึ่งขณะนั้นอาศัยอยู่กับครอบครัวของเอวิส บุตรสาวคนโตที่เมืองฮาลิแฟกซ์ ประเทศแคนาดา (Halifax, Canada) และมอบให้นางเป็นผู้เลี้ยงดูลูก ๆ ของเขาไปพร้อม ๆ กับลูก ๆ ของเอวิสผู้เป็นพี่สาว⁵² ส่วนตัวหุ่ยสยักลับมาอยู่ในประเทศสยาม ในปี พ.ศ.2442 หุ่ยสยัแต่งงานครั้งที่สองกับสุภาพสตรีชาวออสเตรเลียชื่อรีต้า (Reta MacLaughlan) ซึ่งมีอายุเพียง 20 ปี อ่อนกว่าหุ่ยสยัถึง 23 ปี หุ่ยสยัและรีต้าอาศัยอยู่ในประเทศสยามจนกระทั่งหุ่ยสยัเกษียณอายุตนเองจากบริษัทหุ่ยสยั ที. เลียวโนเวนส์ ในปี พ.ศ.2459 ทั้งสองสามีภรรยาเดินทางไปมาระหว่างกรุงเทพฯและกรุงลอนดอนซึ่งเขามีบ้านอยู่อีกแห่งหนึ่ง หลังจาก

หลุยส์เสียชีวิตลงด้วยโรคไข้หวัดใหญ่ เมื่อ ปี พ.ศ.2462 ภรรยาของเขาจึงอุทิศมรดกในส่วนของนางเกือบทั้งหมดให้ห้องภัณฑารักษ์หลายแห่งในประเทศสยามตามที่หลุยส์เคยแสดงความปรารถนาไว้เมื่อยังมีชีวิตอยู่¹¹

ชีวิตนักเขียนของนางแอนนา เลียวโนเวนส์ (พ.ศ.2410-2458)

นางแอนนาได้ข่าวการสิ้นพระชนม์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะที่ยังพำนักอยู่ในกรุงนิวยอร์ก นางเขียนจดหมายมาแสดงความเสียใจและพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตอบขอบพระทัย แต่มิได้ทรงขอร้องให้นางกลับมาทำงานต่อในตำแหน่งเดิม ดังนั้นนางแอนนาจึงจำต้องหางานทำเพื่อเลี้ยงชีพ นางเริ่มงานสอนที่เกาะ Staten โดยมีเอวิสบุตรสาวเป็นผู้ช่วย¹² นอกจากนั้นนางยังเริ่มเขียนเล่าประสบการณ์ในราชสำนักสยาม

ในปี พ.ศ.2413 นิตยสาร *Atlantic Monthly* ตีพิมพ์บทความชุดแรก 4 บท ของนางในฉบับประจำเดือนเมษายน พฤษภาคม มิถุนายน และสิงหาคม มีผู้สนใจบทความของนางอย่างมากมาช้านาน นางแอนนาจึงกลายเป็นนักเขียนที่มีชื่อเสียงโด่งดังเป็นที่ต้องการของผู้อ่านภายในเวลาเพียงไม่กี่เดือน นางจึงขยายบทความทั้ง 4 แล้วเติมเรื่องราวต่าง ๆ เกี่ยวกับเมืองสยามและตีพิมพ์ออกเป็นหนังสือชื่อ *The English Governess at the Siamese Court* (ค.ศ. 1870, ครูที่เลี้ยงชาวอังกฤษในราชสำนักสยาม) นางเขียนคำอุทิศมอบให้นางแคธริน คอบบ์ (Katherine Cobb) ภรรยาของ ดร. ฟรานซิส คอบบ์ Dr. Francis Cobb) แห่งเมืองบอสตัน ซึ่งนางอ้างว่าเป็นผู้แนะนำให้นางได้รู้จักวรรณคดีซึ่งเป็นผลงานของนักเขียนผู้สนับสนุนนโยบายเลิกทาส (abolitionists) นอกจากนั้น ดร.คอบบ์ ยังเป็นผู้แนะนำนางให้รู้จักกับบรรณาธิการของนิตยสาร *Atlantic Monthly* อีกด้วย¹³

ต่อมาในปี พ.ศ.2415 นางแอนนาเขียนบทความชุดที่สองอีก 2 บท ลงพิมพ์ในนิตยสาร *Atlantic Monthly* ในฉบับเดือนกันยายน และตุลาคม คือ "The Favourite of the Harem" (สนมคนโปรดในฮาเร็ม) และ "L'Ore, the Slave of a Siamese Queen" (ละอองนางทาสของราชินีสยาม) บทความทั้งสองนี้เป็นที่สนใจของสาธารณชนอย่างมากเช่นเคย นางแอนนาจึงขยายความแต่งเติมเรื่องราวอื่น ๆ และรวบรวมพิมพ์เป็นเล่ม โดยให้ชื่อว่า *Romance of the Harem* (ค.ศ. 1872, รักในราชสำนัก) แต่ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็น *Siamese Harem Life* (ชีวิตในฮาเร็มเมืองสยาม)

มาถึงตอนนี้ นางแอนนากลายเป็นนักเขียนที่โด่งดังประจำบรรณพิภพในกรุงนิวยอร์กไปแล้ว มีผู้เชิญนางไปปรากฏตัวและบรรยายเรื่องเมืองสยามและประเทศอื่น ๆ ทางตะวันตกซึ่งนางอ้างว่าเคยประสบพบมาด้วยตนเอง นอกจากจะเป็นที่รู้จักเพราะผลงานเขียนของนางแล้ว นางยัง

ได้พบและผูกมิตรกับมหาเศรษฐีคนดังของนครนิวยอร์กคือ ธรอมัส เพน (Thomas Paine) ซึ่งช่วยให้นางสามารถเข้าสู่วงสังคมของพวกผู้ดีได้อย่างสะดวกสบายยิ่งขึ้น⁶⁶ หนังสือของนางและการบรรยายเรื่องราวของประเทศในซีกโลกตะวันออกทำให้นางได้รับการยกย่องว่าเป็น “นักตะวันออกวิทยา” (an Orientalist) เป็นที่ยอมรับในวงสังคมชั้นสูงของยุควิกตอเรียน ทั้งในอเมริกาและแคนาดา ซึ่งนางย้ายไปตั้งรกรากพร้อมกับครอบครัวของเอวิสบุตรสาว ตั้งแต่ในปี พ.ศ.2421 และอาศัยอยู่ที่นั่นจนตลอดชีวิตของนาง⁶⁷

แนวเรื่องในบทความต้นฉบับ (พ.ศ.2413)

เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจและสามารถติดตามการวิเคราะห์พัฒนาการของเนื้อเรื่องของบทละครเพลงเรื่อง *The King and I* (1951) จึงควรจะเริ่มที่จุดกำเนิดของเรื่อง คือ บทความต้นฉบับ 4 ฉบับ ซึ่งลงพิมพ์ในนิตยสาร *Atlantic Monthly* ในปี พ.ศ.2413 โดยจะเปรียบเทียบกับบทความต้นฉบับกับหนังสือเล่มแรกซึ่งนางแอนนาขยายความมาจากบทความดังกล่าว

ในการวิเคราะห์และอภิปรายต่อไปนี้จะกล่าวถึงเนื้อความในวรรณกรรมแต่ละชิ้นโดยย่อเสียก่อน เพื่อให้ผู้อ่านจะได้มีข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับบทความหรือหนังสือเล่มแรกนี้ พอที่จะเข้าใจบทวิพากษ์วิจารณ์ได้ต่อไป และจะกล่าวตามการลำดับความในต้นฉบับเดิม โดยไม่พยายามเปลี่ยนการลำดับเรื่องจากของเดิมเพื่อให้ใจความกระชับ กระชับหรือชัดเจนขึ้น ทั้งนี้เพื่อให้ทราบแนวการเขียนและการลำดับความของต้นฉบับ

อนึ่ง เพื่อหลีกเลี่ยงความซ้ำซากในการนำเสนอบทวิเคราะห์และวิจารณ์ จึงจะให้ข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์และคำวิพากษ์ข้อความที่นางแอนนาเล่าไว้หลังจากที่ให้รายละเอียดในประเด็นดังกล่าวตามต้นฉบับของนางเลียวโนเวนส์แล้ว

บทความตอนที่ 1 ฉบับเดือนเมษายน พ.ศ.2413

บทความบทนี้นับเป็นงานเขียนชิ้นแรกที่สุดที่นำเอาเรื่องราวของนางแอนนา เลียวโนเวนส์ และราชสำนักสยามมาเผยแพร่ให้เป็นที่รู้จัก โดยเริ่มต้นจากเหตุการณ์ในตอนปลายสมัยรัชกาลที่ 2 การเสด็จขึ้นครองราชย์ของรัชกาลที่ 3 จนถึงการเสด็จขึ้นครองราชสมบัติของรัชกาลที่ 4 หลังการเสด็จสวรรคตของรัชกาลที่ 3 นางเลียวโนเวนส์เล่าถึงการที่ที่ประชุมขุนนางและพระบรมวงศ์ประชุมปรึกษากันเลือกเจ้าฟ้ามงกุฎซึ่งขณะนั้นยังทรงผนวชอยู่ขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ นางเล่าถึงประเพณีการสืบราชสมบัติของราชสำนักสยามซึ่งแสดงความไม่รู้จริงของนาง

ในเมืองสยามไม่เคยมีตำแหน่งรัชทายาทผู้สืบราชบัลลังก์ ที่มีความหมายหรือมีความสำคัญดังที่เป็นอยู่ในยุโรป ไม่มีเจ้าชายองค์ใดจะได้รับตำแหน่งรัชทายาทไม่ว่าจะโดยกำเนิด โดยการแต่งตั้ง หรือโดยการยอมรับเป็นพระโอรสบุญธรรม ถึงแม้ความจริงจะปรากฏว่า เจ้าฟ้าพระองค์ที่มีพระชนม์สูงสุดที่ยังมีชีวิตอยู่ ที่ประสูติแต่พระราชินีนั้นก็จะได้รับการยอมรับทั้งโดยประเพณีโบราณและในปัจจุบันว่าเป็นผู้อยู่ในฐานะที่จะสืบทอดราชบัลลังก์ ก็ยังไม่อาจจะกล่าวว่ามีสิทธิ ดังนั้นได้อย่างชัดเจน นั่นคง ด้วยเหตุว่า ปัญหาเรื่องสิทธิในการสืบราชสมบัติของเขา ยังไม่ได้ผ่านกระบวนการตัดสินใจของสภาเสนาบดี ซึ่งเป็นสภาสูงสุดของแผ่นดิน และมีอำนาจที่จะตัดสินใจว่าเขาไม่เหมาะสม ไม่ว่าจะด้วยความไม่มีสมรรถภาพทางกาย ทางสมอง หรือทางศีลธรรม อย่างไรก็ตามผลการคัดเลือกมักจะคาดเดาได้เลยว่า ราชสมบัติจะตกแก่โอรสองค์ใหญ่ของพระราชินี และการตั้งผู้สำเร็จราชการมาดูแลในระยะแรกของการเปลี่ยนแผ่นดินก็มีใช้เรื่องผิดปกติแต่อย่างใด^๙

ตามความเป็นจริงแล้วตำแหน่งรัชทายาทนับเป็นพระราชอำนาจโดยสมบูรณ์ของพระมหากษัตริย์ที่จะทรงแต่งตั้งผู้ที่ทรงพอพระราชหฤทัย และทรงเห็นว่าเหมาะสม” ดังจะเห็นได้ว่าในรัชกาลที่ 1 ทรงแต่งตั้งพระอนุชา (พระนามเดิม บุญมา) ซึ่งเคยรบเคียงบ่าเคียงไหล่พระองค์ในการก่อตั้งบ้านเมืองให้เป็นที่พระมหาอุปราช หรือวังหน้า ทรงพระนามว่า กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ขึ้นดำรงพระอิสริยยศระหว่าง พ.ศ.2325-2346 ต่อเมื่อวังหน้าสิ้นพระชนม์ จึงทรงแต่งตั้งพระราชโอรสองค์ใหญ่คือ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศรานุรักษ์ (พระนามเดิมว่า ฉิม) ขึ้นดำรงตำแหน่งสืบทอดระหว่าง พ.ศ.2350 ถึง 2352 และขึ้นครองราชย์หลังพระราชบิดาเสด็จสวรรคตเป็นรัชกาลที่ 2 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ อย่างไรก็ตามสถานการณ์ในตอนปลายสมัยรัชกาลที่ 2 รัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 เป็นกรณีพิเศษที่มีความละเอียดอ่อนซับซ้อนและต้องการความร่วมมือของเหล่าขุนนางข้าราชการ และพระบรมวงศานุวงศ์ เพื่อให้การผลัดแผ่นดินเป็นไปอย่างเรียบร้อยไม่ก่อให้เกิดการแก่งแย่ง อันจะทำให้อาณาประชาราษฎร์เดือดร้อน พระมหากษัตริย์พระองค์นั้น ๆ จึงทรงมอบให้เป็นหน้าที่ของพระบรมวงศานุวงศ์และเสนาบดีผู้ใหญ่ประชุมตกลงกัน เพื่อเลือกผู้สืบราชสมบัติ ทั้งนี้มิได้หมายความว่า ประเทศสยามมีสภาขุนนางดังกล่าวไว้เป็นผู้ตัดสินใจคัดเลือกพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ไปดังเช่น

ที่นางแอนนาเล่าไว้ อย่างไรก็ตาม ประเทศสยามมีกฎหมายห้ามมิให้ชาวต่างชาติเข้ามาค้าขายกับคนไทย เมื่อปี พ.ศ.2467 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว⁶⁰

นางแอนนาเดินทางเข้ามาถึงเมืองสยามในเดือนมีนาคม พ.ศ.2405 นางเร่งรีบให้กับตันบี. (ซึ่งคงจะหมายถึง กัปตันบุช ซึ่งเป็นกัปตันเรือเดินสมุทรชื่อ “เจ้าพระยา” ซึ่งเดินระหว่างกรุงเทพฯ และสิงคโปร์ในขณะนั้น) เป็นผู้พาห่อและหุบลูกบุตรชายเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว “โดยไม่ชักช้า” นางแอนนาเล่าว่า ห่อตรงเข้าไปในห้องทองพระโรงขณะออกขุนนางอย่างองอาจ “โดยไม่ได้แจ้งล่วงหน้า”⁶¹ และแม้กัปตันบุชจะเตือนห่อมาแล้วว่าอาจจะทรงซักถามเรื่องส่วนตัวและอายุ แต่เมื่อทรงมีพระราชดำริถาม นางกลับไม่ยอมตอบตามความจริงและขุ่นเคืองที่ทรงถามเช่นนั้น⁶²

ต่อจากนั้นนางเลียวโนเวนส์ เล่ารายละเอียดของการเข้าเฝ้าครั้งแรกว่า ทรง “ลาก” มือนางไปตามห้องต่าง ๆ โดยมีหุบลูกวิ่งตาม “จับชายกระโปรงเอาไว้มัน” จนกระทั่งพานางไปพบกับเจ้าจอมมารดาเที่ยง ซึ่งแอนนาจะต้องสอนภาษาอังกฤษให้⁶³

ปัญหาต่อมาคือ เรื่องที่อยู่ ในหลวงทรงจัดให้นางพักอยู่ในวัง แต่นางไม่ยินยอมและเรียกร้องว่า นางต้องการอยู่บ้านส่วนตัวนอกกำแพงวัง ซึ่งนางเล่าว่าในหลวงทรงยินยอมให้ตามคำขออย่างไม่รู้เต็มพระทัยนัก ในเวลาต่อมา “เมื่อทรงมีพระสติดีขึ้น” (คือ เมื่อทรงหายกริ้วแล้ว)⁶⁴

หลังจากนั้นนางเลียวโนเวนส์เริ่มต้นใช้ถ้อยคำวาดภาพกษัตริย์ซึ่งไร้ความยุติธรรมและไม่คำนึงถึงบรรดาข้าราชการผู้ต้องคอยถวายงาน โดยกล่าวว่า ทรงบีบให้ข้าราชการต้องอยู่ถวายงานทั้งวันทั้งคืนไม่เป็นเวลาแล้วแต่จะทรงมีพระราชประสงค์ นางเล่าถึงอาลักษณ์คนหนึ่ง ซึ่งนางเรียกว่า “พระอาลักษณ์” (Phra Alack) และเรียกว่าเป็นทาสของในหลวง (ซึ่งคงหมายถึง พระศรีสุนทรโวหาร (ภิก) ซึ่งเป็นผู้คอยสนองพระบรมราชโองการและถ่ายทอดพระราชกระแสในโอกาสต่าง ๆ) ว่าท่านผู้นี้ว่างเหงาหาวนอนอยู่ตลอดเวลาเนื่องจากขาดการพักผ่อนเพราะทรงมีพระประสงค์ให้พระอาลักษณ์ทำงานไม่เป็นเวลา “เนื่องจากพระองค์มักจะอยู่ทรงงานในเวลาที่คนทั่วไปกำลังนอนหลับ และเข้าบรรทมในขณะที่มีจดหมายและงานราชการอื่น ๆ รอคอยให้ทรงวินิจฉัย เพื่อให้ทันส่งไปกับเรือเมล์ซึ่งต้องคอยพระองค์ตื่นพระบรรทม”⁶⁵ มีอยู่บ่อยครั้งที่ทรงเรียกให้หามิชชันนารีมาลงดึกเพียงเพราะพระองค์ทรงนึกคำบางคำไม่ออก และต้องพระประสงค์จะรู้ให้ได้ในขณะนั้น พระอาลักษณ์เคยบอกนางแอนนาว่า ถ้าเลือกได้ในชาติหน้า เขาจะเลือกเกิดมาเป็นคนที่คนไทยแก้ตัว ซึ่งนางแอนนาตอบถ้อยคำรำพึงรำพันนั้นว่า “ดิฉันหวังว่าท่านจะได้เกิดมาเป็นชาวอังกฤษ หรือชาวอเมริกัน เพราะนั่นจะเป็นหลักประกันได้ว่า ท่านจะมีอิสระแก้ตัว”⁶⁶

ในที่นี้ควรจะให้ข้อสังเกตว่า ในขณะที่นางแอนนากำลังกล่าวถ้อยคำในเชิงต่อต้านสถาบันกษัตริย์และสนับสนุนการเลิกทาสอยู่นี้ อเมริกายังมีสงครามกลางเมืองเพื่อการเลิกทาส (พ.ศ.2404-2408) ส่วนอังกฤษก็ยังคงรุกรานประเทศต่าง ๆ ในเอเชียและอัฟริกาอย่างขมขื่นเพื่อยึดครองเป็นอาณานิคมของตน

นางแอนนายังเล่าถึงพระราชอัธยาศัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในเชิงดูแคลน เช่น นางไม่เห็นด้วยกับพระราชวินิจฉัยในเรื่องการใช้ตัวอักษรภาษาอังกฤษแทนเสียงคำและชื่อที่เป็นภาษาไทย (ซึ่งเรียกว่า Romanization) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงโปรดการที่ชาวตะวันตกมักจะเขียนชื่อต่าง ๆ ในภาษาไทยตามเสียงที่ได้ยินโดยไม่คำนึงถึงรากศัพท์ที่มาของคำ ๆ นั้น ซึ่งมักจะมีความหมายหรือมีข้อมูลทางภูมิศาสตร์แฝงอยู่ ทรงกล่าวว่าการใช้วิธีดังกล่าวไม่ถูกต้อง น่าจะใช้วิธีการถ่ายทอดเสียงของคำตามที่สมาคมชาติเอเชีย (Royal Asiatic Society) ได้บัญญัติไว้แล้ว เพื่อจะได้ตัวสะกดที่คงมีความหมายและตรงตามความหมายเดิมของคำในภาษาไทย พระองค์ทรงโต้แย้งว่า หากชาวตะวันตกใช้วิธีการสะกดชื่อตามเสียงที่ได้ยินกับชื่อในภาษาไทย ก็ควรใช้วิธีดังกล่าวกับชื่อในภาษาอังกฤษด้วย เช่น ชื่อ London ควรเขียนตามเสียงอ่านว่า Lundun หรือ Landan อย่างนี้เป็นต้น นางแอนนากล่าวว่า พระราชดำรินี้แสดงความพาลพาโล ไม่มีเหตุผลของพระองค์⁶⁷

เรื่องเล่าของนางแอนนาบางเรื่องยังแสดงให้เห็นความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างเสรีภาพของสื่อสิ่งพิมพ์ และพระราชประสงค์ที่จะรักษาความสัมพันธ์ทางการทูตและความเหมาะสมในทางการเมือง กรณีแรกคือ เรื่องที่ทรงมีพระราชกระแสในที่รโหฐาน เมื่อทรงทราบข่าวจากหนังสือพิมพ์บางกอกเรคอร์ดเดอร์ ของหมอบรัดเลว่า สมเด็จพระสันตปาปาทรงทำอัญมณีมีค่าจำนวนหนึ่งหายไป ทรงมีพระราชปรารภว่า “เออ นอ อ้างว่าเป็นผู้รักษาอัญมณีประดุจสวรรค์ แต่ชั้นกุญแจตู้เก็บของของตัวเองยังรักษาไว้ไม่ได้” แต่เมื่อมีข่าวปรากฏว่าทรงมีพระราชปรารภดังกล่าว พระองค์ทรงปฏิเสธในที่สาธารณะว่า มิได้ทรงมีพระกระแสเช่นนั้น ซึ่งนางแอนนาอ้างว่า ที่ทรงปฏิเสธก็เนื่องมาจากความที่ทรงเกรงกลัวว่าชาวฝรั่งเศสผู้ถือินิคาชคาชอลิกจะไม่พอใจที่ทรงพาดพิงถึงสมเด็จพระสันตปาปาเช่นนั้น⁶⁸

อีกกรณีหนึ่งเป็นเหตุการณ์ที่เกี่ยวพันไปถึงเมอติเออร์ โอบาร์ด กงสุลฝรั่งเศส (ซึ่งนางแอนนากล่าวว่าเป็นผู้มินิสซยโส โอหังอย่างน่ารังเกียจ) ฝ่ายหนึ่ง และข้าราชสำนักชาวสยามอีกฝ่ายหนึ่ง นางเลียวโนเวนส์มิได้กล่าวถึงรายละเอียดของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นก่อนหน้านี้ แต่เล่าถึงจุด

ระเบิดของสถานการณ์ ฝ่ายฝรั่งเศสอ้างว่าขุนนางชาวสยามผู้นั้นดูหมิ่นชาวฝรั่งเศสและศาสนาคริสต์ นิกายคาทอลิก ดังนั้นจึงกราบบังคมทูลให้ทรงปลดขุนนางผู้นั้นทันทีโดยไม่ต้องไต่สวนทวนความ ใดใด เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงโปรดตามที่ฝ่ายฝรั่งเศสสั่งมา กงสุลฝรั่งเศส จึงว่าจะเดินทางไปรายงานเรื่องดังกล่าวต่อพระจักรพรรดิฝรั่งเศสด้วยตนเองเพื่อขอให้เรือรบ ฝรั่งเศส ซึ่งจอดทอดสมออยู่ที่ปากอ่าวเมืองไซ่ง่อนมาโจมตีเมืองสยาม พระเจ้าอยู่หัวผู้ “ทรงมีพระ ปริชารู้อวิธีจะจัดการกับความหยาบคายกักขฬะด้วยความเยือกเย็นสุขุมและปัญญา” ทรงมองเห็นว่า เหตุการณ์กำลังจะบานปลายจึงทรงส่งหม่อมราโชทัย ซึ่งเป็นตุลาการศาลต่างประเทศ (Chief Judge of Royal Court of Equity) ไปเจรจายอมความกับกงสุลฝรั่งเศส แต่ฝ่ายฝรั่งเศสประพาดิจ้วงจาบ หยาบคายมาก ถึงกับจับศีรษะหม่อมราโชทัยและ โยนท่านออกมาจากที่พำนักของกงสุล^{๑๑}

จะเห็นได้ว่านางเลียวโนเวนส์นั้นยกย่องพระปรีชาสามารถของสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวอยู่หลายประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระอัจฉริยภาพด้านการปกครองดังที่ปรากฏหลักฐาน อยู่ตามประกาศและพระราชกำหนดต่าง ๆ ที่ทรงประกาศใช้เพื่อแก้ไขปัญหาดัง ๆ ภายในบ้านเมือง นางเห็นว่า ทรงมีพระบุคลิกภาพผสมผสานอย่างน่าทึ่งคือ “มีความเรียบง่ายและความชาญฉลาด มี อารมณ์ขันลุ่มลึกโดยที่ไม่รู้พระองค์ มีพระทัยเมตตา มีความตรงไปตรงมา แต่บางครั้งก็ทรงเสียดสี แคลคั่น” โดยนางยกตัวอย่างจากงานเขียน 2 ชิ้นของพระองค์ ได้แก่ ประกาศที่ทรงเขียนเพื่อแก้ไขว่ ลือเกี่ยวกับประเทศสยามและพระองค์เองฉบับหนึ่ง อีกฉบับหนึ่งคือ คำพระราชทานพรปีใหม่ถึง ประชาชนชาวสยามทั่วประเทศในวันที่ 1 มกราคม พ.ศ.2410 ซึ่งนับเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ ชาติไทยที่มีการฉลองปีใหม่และการนับเวลาตามแบบตะวันตก อย่างไรก็ตามคำชื่นชมที่นางกล่าวถึง พระองค์นั้น เมื่อเทียบกับคำวิพากษ์วิจารณ์แล้วยังนับว่าน้อยกว่ากันอยู่มาก แม้ในคำวิจารณ์ หรือคำหาโทษพระองค์นั้นเราอาจจะพอมองเห็นความขัดแย้งในวิจารณ์ของนางดังตัวอย่างเช่น เมื่อ นางกล่าวถึงพระราชจริยาวัตรประจำวัน นางเล่าว่าทรงมีความเป็นอยู่อย่างเรียบง่ายแม้จะอยู่ ท่ามกลางความวิจิตรและความมั่งคั่งของราชสำนัก เมื่อกล่าวถึงรายละเอียดเกี่ยวกับพระราชภาระกิจ นางก็ให้ข้อมูลแย้งคำพูดของตนเองซึ่งเคยคำหาโทษพระองค์ว่า เฉื่อยชาไม่ทรงงานตามกำหนดเวลาที่ ควร เพราะแม้แต่ขณะเสวยพระกระยาหารเข้าก็ยังทรงงานโดยทรงบอกข้อความให้นางจดและให้ เขียนจดหมายตอบที่เป็นภาษาอังกฤษ

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในหลวงทรงเสวยอย่างง่าย ๆ ทรงไม่เลือกอาหารและไม่ช่าง เสวย ในระหว่างที่ทรงเป็นพระภิกษุอยู่เป็นเวลาอันยาวนาน คงจะทรงคุ้นเคยกับ ความเรียบง่ายและความมัธยัสถ์ ซึ่งถือเป็นวิธีฝึกตนให้มีจิตเป็นสมาธิซึ่งพระองค์

ทรงทำได้ดีมาก ในเวลาอาหารเช้าเช่นนี้ มักจะทรงรังัวตัวฉันไว้พูดคุย ทรงเล่าเรื่องต่าง ๆ ที่ทรงได้อ่านพบมา อาจจะนับได้ว่าทรงเป็นผู้มีการศึกษาดี มีพระทัยใฝ่เรียน กระจายความรู้จากหนังสือจากข่าวสารต่าง ๆ มากยิ่งกว่าใคร ๆ ที่อยู่ในสถานะเดียวกันกับพระองค์อยู่ในเวลานี้⁷⁰

อย่างไรก็ดีเมื่อกล่าวชื่นชมพระองค์แล้วหลังจากนั้นอีกเพียงไม่กี่บรรทัดนางแอนนา ก็หันกลับมาวิจารณ์พระองค์และพระราชดำริเกี่ยวกับการนับถือศาสนาว่า “เพราะความที่เรียนรู้อย่างมาก ทำให้ทรงกลายเป็นคนพินใจ การหมกมุ่นอ่านแต่หนังสือทำร้ายพระองค์ ทำให้ทรงหวาดระแวงศาสนาทุกศาสนาไปหมด แม้ว่าหากพิจารณาอย่างถี่ถ้วนจริงจ้งแล้วจะเห็นได้ว่า ทรงมีความเข้าพระทัยสิ่งต่าง ๆ อย่างลึกซึ้ง มีพระวิจารณ์ญาณแจ่มชัด มีพระทัยสูงส่ง ตั้งมั่นอยู่บนรากฐานของจริยธรรมและความมีเหตุมีผลตามหลักปรัชญา”⁷¹

ในเรื่องพระจริยวัตรและพระราชดำริเกี่ยวกับศาสนาอื่น ๆ นั้น จะมองเห็นได้จากกระแสพระราชดำรัส เมื่อพระราชทานพรปีใหม่แบบตะวันตกเป็นครั้งแรกในวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2410 ซึ่งนางแอนนาคัดลอกมาไว้ในบทความของนางด้วย ใจความของคำพรพระราชทานนั้น ทรงอ้างถึงการที่พระองค์มิใช่คริสเตียน แต่ก็ทรงพระราชทานพรปีใหม่มาถึง “ญาติมิตร” ทุกคนไม่ว่าจะถือศาสนาใด ด้วยทรงเชื่อมั่นว่า “ความเป็นมิตรต่อกันและให้เกียรติกันและกันนั้นเป็นความดี เป็นความถูกต้องที่สมควรแก่การยกย่องไม่ว่าในระบบความเชื่อของศาสนาใด”⁷²

ความรักและความเมตตากรุณาเป็นคุณลักษณะที่นางแอนนากล่าวว่า นางไม่เคยคาดคิดว่า จะพบได้ในตัวบุคคลที่ “ไร้หัวใจ” (heartless) อย่างพระองค์ นางเล่าเหตุการณ์ เมื่อเจ้าฟ้าหญิงจันทรมณฑล (ซึ่งนางเรียกว่า “ฟ้าหญิง”) พระราชธิดาองค์โปรดประจวบและสิ้นพระชนม์ ในหนังสือประกาศข่าวการสิ้นพระชนม์ของพระราชธิดาพระองค์น้อย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแสดงให้เห็นว่าทรงเป็นพ่อที่รักลูกอย่างยิ่ง โดยเฉพาะเจ้าฟ้าหญิงพระองค์นี้ซึ่งทรงมีรับสั่งว่า ทรงเลียดด้วยพระองค์เองตั้งแต่พระชนมายุได้ 4 เดือน ทรงโหม่นสเคราะห์โสกเสียพระทัยที่พระราชธิดาสิ้นพระชนม์เสียแต่ยังทรงพระเยาว์ ด้วยพระชันษาเพียง “2942 วัน กับ 18 ชั่วโมง”⁷³ นางแอนนากล่าวว่าแทบไม่น่าเชื่อว่าทรงเป็นพ่อที่มีความรัก ความผูกพันอย่างลึกซึ้งเช่นนั้น

บ่าวคนหนึ่งรีบมาพาฉันไปเฝ้าในหลวง เมื่อทรงทอดพระเนตรมาเห็นฉันนั่งอยู่ไม่พูดอะไร ก็ทรงถามได้ว่าข้าพเจ้าเป็นข้าราช ทรวงยกพระหัตถ์ขึ้นปิดพระพักตร์แล้วทรงกรรแสง น้ำตาของคนที่ฉันนี้ดูแปลกและร้ายแรงเพราะ

เต็มตื่นขึ้นมาจากจุดที่ไร้ความรักตามธรรมดาตามนุษย์ แต่กลับถูกแทนที่ด้วย
ความฉ้อฉล และความลวงโลก⁷⁴

ในตอนท้ายบทความนี้ นางแอนนาย้อนกลับไปวิพากษ์การเมือง กรณีความขัดแย้ง
ระหว่างราชสำนักกับนายโอบาเรต์ กงสุลฝรั่งเศส และกล่าวเป็นนัยว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวทรงพยายามจะยืมมือนางและใช้ความสัมพันธ์ส่วนตัวระหว่างนางและนายธอมัส นอกซ์
กงสุลอังกฤษเพื่อเข้ามาช่วยแก้วิกฤตความขัดแย้งระหว่างฝ่ายไทยและฝรั่งเศสเรื่องดินแดนเขมร
ซึ่งเคยเป็นเมืองประเทศราชของสยามมาช้านานแล้ว นางแอนนากล่าวว่านางปฏิเสธที่จะช่วยเหลือ
เนื่องจากนางรู้สึกว่าการสมคบที่นางจะเข้ามายุ่งเกี่ยวหรือขอร้องนายนอกซ์ให้เข้ามาช่วยเหลือ
ในเรื่องนี้⁷⁵

ต่อจากนั้นนางแอนนากล่าววิพากษ์การเมืองที่มีพระสนมจำนวนมาก และกล่าวหาว่าทรงมี
พระทัยลุ่มหลงหญิงสาวที่เขี้ยวร้าย แม้แต่ในขณะที่สถานการณ์บ้านเมืองกำลังคับขันหรือในขณะที่
กำลังเจอจากความเมือง หากได้ทอดพระเนตรเห็นผู้หญิงสาวเข้าก็จะทรงหันเหความสนพระทัยไปจาก
เรื่องที่กำลังประชุมกันอยู่⁷⁶ นางเล่าถึงกรณีที่หนังสือพิมพ์เดลินิวส์ ของสิงคโปร์เคยลงข่าวว่า
พระองค์ซึ่งมีพระชนม์ 63 พรรษาแล้ว ในขณะนั้นจะทรงอภิเษกกับพระราชนัดดาของพระองค์เอง
ใน “ปัจฉิมลิขิตส่วนพระองค์” ท้ายพระราชหัตถเลขาฉบับหนึ่งซึ่งทรงไว้ในเดือนเมษายน ปี
พ.ศ.2409 จึงทรงปฏิเสธข้อกล่าวหาที่ว่าทรงมีพฤติกรรมไม่เหมาะสม และทรงแก้ข่าวดังกล่าวว่า
นักข่าวเข้าใจผิดว่าเจ้าหญิงเชียงใหม่ คือ พระราชนัดดาของพระองค์⁷⁷

อย่างไรก็ตาม นางแอนนาสรุปบทความนี้โดยวาดภาพพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวในฐานะที่ทรงเป็นมิตรผู้มีน้ำใจต่อนางและบุตรชาย เช่นเมื่อทรงเสด็จประพาสหัวเมืองทาง
ตะวันตก ทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงนางและบุตรชายพร้อมกับส่งของปามาพระราชทานด้วย⁷⁸

บทความตอนที่ 2 ฉบับประจำเดือนพฤษภาคม พ.ศ.2413

ในบทความตอนที่ 2 นี้ นางแอนนามุ่งประเด็นไปที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
(พ.ศ.2394-2409) และความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์

นางแอนนาเริ่มต้นบทความนี้โดยให้ข้อมูลเกี่ยวกับตำแหน่งพระมหากษัตริย์พระองค์ที่ 2
ในแผ่นดินเดียวกันตามประเพณีของเมืองสยาม ซึ่งเป็นข้อมูลที่ไม่ตรงกับข้อเท็จจริงทางประวัติ-
ศาสตร์ กล่าวคือ นางแอนนาเล่าว่า ตำแหน่งพระเจ้าแผ่นดินองค์ที่สองนั้น “มีฐานะเป็นเพียงข้ารับ

ใช้เยี่ยงทาสที่คอยถือหีบหมากเดินตามหลัง หรือทาสที่ต้องคอยคุกเข่า เบือนหน้าหลบตาต่ำ ถวาย พระสุพรรณศรี (กระโถนน้ำหมาก)" ซึ่งนับว่าเป็นถ้อยคำที่เกินเลยความจริงไปมาก"⁷⁹

ความจริงแล้วตำแหน่งพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ที่สองนั้นแม้จะไม่ตั้งกันบ่อยนัก แต่ก็มิใช่ว่าจะไม่เคยตั้งกันมาก่อน ในแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (พ.ศ.2133-พ.ศ. 2148, ประสูติ พ.ศ. 2098) สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีนั้น หลังจากที่ทรงประกาศอิสรภาพพ้นจากการเป็นเมืองขึ้นขงพม่าแล้ว สมเด็จพระนเรศวรทรงสถาปนาพระอนุชาคือ พระเอกาทศรถ (ประสูติ พ.ศ.2101) ขึ้นมาครองราชย์สืบต่อจากพระองค์ขึ้นดำรงพระอิสริยยศเป็นพระมหาอุปราช และทรงมีฐานะเท่าเทียมพระมหากษัตริย์พระองค์ที่สอง เมื่อสมเด็จพระนเรศวรเสด็จสวรรคต ในปี พ.ศ.2148 พระอนุชาจึงเสด็จขึ้นเถลิงถวัลย์ราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์ต่อมาและครองราชย์อยู่จนเสด็จสวรรคตในปี พ.ศ.2153⁸⁰

แม้ว่าสถานการณ์ในรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์จะแตกต่างกับเหตุการณ์ใน สมัยแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรฯ แต่สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงได้รับการสถาปนา พระอิสริยยศ ทัดเทียมกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งสองพระองค์ต่างทรงเข้าพิธี ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา และแม้ว่าสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯจะมีได้ทรงอิทธิพลในการเมืองและการ บริหารประเทศ แต่ก็มีได้ทรงมีฐานะต่ำด้อยเสมอทาส หรือบ่าวในเรือนดังที่นางแอนนากล่าว บี. เจ. เทอร์วิล (B. J. Terwiel) กล่าวถึงให้รายละเอียดเกี่ยวกับตำแหน่งนี้ไว้ว่า

พระเกียรติยศซึ่งทรงพระราชทานแก่สมเด็จพระอนุชา นั้น นับว่าไม่เคยมี ปรากฏมาก่อน กล่าวคือ เบี้ยหวัดเงินปีจากพระคลังข้างที่นั้นทรงได้รับ พระราชทานเพิ่มเป็นสองเท่า เป็นเงินถึง 160,000 บาท หลังจากพระราช พิธีบรรพชาภิเษกแล้ว ทรงประทับในกระบวนพยุหยาตราทางสถลมารค ตามโบราณราชประเพณี และพระนามที่เป็นทางการก็มีสร้อยพระนามว่า “เจ้าอยู่หัว” หรือหมายถึง “เจ้าชีวิต” เช่นเดียวกัน... พระมหากษัตริย์องค์ ที่สองทรงโปรดสร้อยพระนามนี้เพียงใด ก็จะเห็นได้จากการที่มักจะทรง ลงพระนามและทรงใช้สร้อยพระนามนี้ต่อท้ายอยู่บ่อย ๆ⁸¹

แอนนาเล่าประวัติชีวิตของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ จนถึงเมื่อเสด็จเสวยราชสมบัติและพระราชพิธีบรรพชาภิเษกซึ่งจัดขึ้นภายหลังพระราชพิธีบรม ราชาภิเษกเพียงไม่กี่วัน⁸² เห็นได้ชัดว่าแอนนามีความรู้สึกที่ดีต่อพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

เป็นอย่างยิ่ง ต่างไปจากทัศนคติที่นางมีต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นางชื่นชมและสรรเสริญพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ อยู่ตลอดเวลาว่าเป็นผู้ที่มีความสามารถสร้างผลงานไว้มากมายในแผ่นดินรัชกาลที่ 3 นางเปรียบเทียบพระองค์กับ “พระเชษฐาธิธิติ” และกล่าวว่า ทรงพระปรีชาว่าพระเชษฐาผู้ได้ครองแผ่นดินหลายด้านนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในด้านความรู้ภาษาอังกฤษ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงภาคภูมิใจเป็นอย่างยิ่ง นางแอนนา มีความคิดเช่นเดียวกับชาวตะวันตกอื่น ๆ ว่า สมเด็จพระอนุชาทรงเชี่ยวชาญภาษาอังกฤษกว่าสมเด็จพระเชษฐา ทรงใช้ภาษาได้อย่างคล่องแคล่วทั้งการพูด การอ่าน และการเขียน⁸³ เพื่อสนับสนุนความคิดเห็นของนาง นางจึงอ้างพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงไว้ว่าล้นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ เมื่อเสด็จสวรรคตในปี พ.ศ. 2409 ในพระราชดำรัสดังกล่าวทรงยกย่องพระอนุชาว่า ทรงมีพระปรีชาสามารถหลายประการ ทั้งในด้านสถาปัตยกรรม ด้านวิศวกรรม ในฐานะเป็นช่างเหล็ก ช่างต่อเรือ และนักดนตรี นอกจากนั้นยังทรงเชี่ยวชาญภาษาต่างประเทศอีกหลายภาษา โดยเฉพาะภาษาลาวพวนและภาษาอังกฤษ อย่างไรก็ตาม นางแอนนากล่าวว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจำใจยกย่องพระอนุชาเพราะ “แรงกดดันจากสาธารณชน” มิใช่เป็นคำยกย่องที่มาจากน้ำพระทัยอันแท้จริง⁸⁴

ความกระตือรือร้นของนางแอนนาที่จะยกย่องเชิดชูพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าทรงพระปรีชาเหนือกว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้สามารถมองเห็นความอคติและความลำเอียงอย่างไว้วิจารณ์ญาณของนาง กล่าวคือในด้านความสามารถทางภาษานั้น นางอ้างว่า “พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ทรงดรัสภาษาอังกฤษได้อย่างถูกต้องและคล่องแคล่วโดยไม่ต้องใช้ความพยายาม ต่างไปจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งใช้ภาษาเช็กสเปียร์”⁸⁵ พระบรรราชวังของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ก็ดูดีกว่า งดงามกว่าวังหลวงเนื่องจาก “ทรงสร้างพระราชวังตามแบบคฤหาสน์ของพวกขุนนางอังกฤษ” ห้องสมุดของพระองค์ก็ดีกว่าของสมเด็จพระเชษฐา เนื่องจากเต็มไปด้วย “หนังสือซึ่งเลือกสรรคัดมาได้ดีกว่า มีหนังสือทางวิทยาศาสตร์ที่กล่าวถึงการค้นพบใหม่ ๆ มากมาย...และยังมีผลงานพิมพ์ที่ทันสมัยจากกรุงลอนดอนส่งตรงมาถึงโต๊ะทรงพระอักษร” ทรงมีความรอบรู้ดีกว่าสมเด็จพระเชษฐา ทรงโปรดผลงานของดิกเกนส์เป็นอย่างยิ่ง⁸⁶ กองทหารรักษาพระบรรราชวังของพระองค์ก็ได้รับการฝึกฝนมาดีกว่า เนื่องจาก “ทรงตรวจและควบคุมการฝึกอย่างเอาใจจริงเอาใจถึงและถูกต้องตามธรรมเนียมยุโรป” เหล่าข้าราชการบริพารของพระองค์ก็มีความสามารถดีกว่าพวกวังหลวงเนื่องจาก “ประกอบไปด้วยชาวสยามและชาวลาวที่เก่งกาจด้านภาษาอังกฤษและมี ความสามารถที่จะช่วยพระองค์ทรงงานด้านวิทยาศาสตร์ได้” แม้แต่กีฬาที่ทรงโปรดก็

เป็นกีฬาที่ชาวยุโรปชื่นชอบคือการล่าสัตว์ ซึ่งเป็นกีฬาที่ชาวพุทธถือว่าเป็นบาปเนื่องจากการเบียดเบียนเอาชีวิตผู้อื่นเพื่อความสนุกเพลิดเพลินเพียงชั่วขณะของผู้ล่า ยิ่งไปกว่านั้นยังทรงเปิดร้านซ่อมนาฬิกาเล็ก ๆ ตรงข้ามทิมดาบ ซึ่งเป็น “กระท่อมเล็ก ๆ น่ารัก เป็นแบบอังกฤษ สว่างสดใสด้วยกระจกสี และตกแต่งด้วยเครื่องเรือนจากยุโรป”⁸⁸ นางแอนนายังอ้างด้วยว่าแม้แต่พระวิจารณ์ญาณด้านศาสนาก็คิดว่าสมเด็จพระเชษฐา เนื่องจากมีข่าวลือกันว่า ทรงแอบทำพิธีรับศีลเข้ารีตเป็นคริสต์ไปแล้ว⁸⁹ แม้พระองค์จะทรงปฏิเสธข่าวนี้อย่างเปิดเผย

นางแอนนายังกล่าวหาว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงประพาศิद्धิตทำนองกลองธรรม คือ หลังจากที่พระอนุชาเสด็จสวรรคตแล้วทรงยึดเอาชาวสนมของพระอนุชามาเป็นของพระองค์เอง รวมทั้งพระชายา คือ “เจ้าหญิงเชียงใหม่”⁹⁰ ซึ่งเรื่องนี้เป็นข้อกล่าวหาที่น่าสงสัยเป็นอย่างยิ่ง ในหนังสือพระราชประวัติของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ชื่อ เจ้าฟ้าจุฑาญาติ โดย ส. พลายน้อย มิได้กล่าวถึงเหตุการณ์นี้ หรือเรื่องราวของเจ้าหญิงเชียงใหม่เลย แต่กล่าวถึงพระสนมคนโปรดซึ่งเป็นหญิงสาวชาวลาวจากเมืองเวียงจันทน์ ชื่อ เจ้าจอมมารดาซ้อย ซึ่งมีพระโอรสและพระธิดา 3 พระองค์⁹¹ ยิ่งไปกว่านั้นหนังสือเล่มนี้ยังกล่าวถึงเหตุการณ์หลาย ๆ กรณี ซึ่งทำให้เห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเอาพระทัยใส่ ดูแลและทะนุบำรุงครอบครัวของพระอนุชาประดุจครอบครัวของพระองค์เอง⁹²

นางแอนนายังอ้างว่า “ความอิจฉาริษยาและอารมณ์อันร้ายกาจแปรปรวนของมหามงกุฎ เป็นสิ่งที่ผลักดันให้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ทรงถอนตัวออกจากกิจการทั้งปวงของบ้านเมือง”⁹³ อย่างไรก็ดี คำบรรยายซึ่งแฝงด้วยความเห็นใจของนางแอนนากลับทำให้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ทรงเสื่อมเสีย เนื่องจากนางทำให้มองเห็นภาพลักษณ์ของพระองค์ว่าทรงเป็นผู้ขาดความรับผิดชอบและทรงตามพระทัยพระองค์เองจนเกินไป นางแอนนาลำเลียงเรื่องที่สองพระองค์ทรงผิดพระทัยกัน เพราะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิเสธคำขอร้องของสมเด็จพระอนุชาซึ่งต้องการจะขอยืมเงินจำนวนค่อนข้างมากจากท้องพระคลัง เมื่อถูกปฏิเสธพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ จึงทรงเดินทางไปเชียงใหม่ (ซึ่งขณะนั้นยังเป็นเมืองประเทศราชของสยามอยู่) ทรงได้รับการต้อนรับอย่างดีจากผู้ครองนครเชียงใหม่ ซึ่งนำเอาเงินจำนวนที่ทรงต้องการ “มาวางกองแทบพระบาท”⁹⁴ นางแอนนากล่าวว่า พระองค์ทรงเป็นสุภาพบุรุษจึงทรงขอยืมเพียงส่วนหนึ่งของเงินจำนวนนั้น และทรงตัดสินใจพระทัยว่าจะใช้เงินนั้นในเมืองเชียงใหม่ “เพื่อผลประโยชน์ของประชาชนชาวนครเชียงใหม่” จึงทรงสร้างพระราชวังแห่งหนึ่งขึ้นที่บ้านสิทา (Ban Sitha หรือบ้าน

ลิดา ซึ่งความจริงแล้วอยู่ในเขตจังหวัดสระบุรี) และทรงพระสำราญอย่างยิ่งด้วยเกมกีฬาที่ทรงโปรด คือการล่าสัตว์⁹⁶ แล้วทรงรับพระชนิษฐาของเจ้านครเชียงใหม่เป็นพระชายาด้วย

เมื่อก้าวถึงการสิ้นพระชนม์ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว นางแอนนาเล่าว่า ทรงถูกพระสนมคนหนึ่งวางยา⁹⁷ แต่นางมิได้แสดงหลักฐานใดมายืนยันคำกล่าวอ้างของนาง และความจริงแล้วไม่เคยปรากฏหลักฐานใด ๆ ที่จะสนับสนุนคำพูดของนางเกี่ยวกับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ กล่าวคือไม่เคยปรากฏหลักฐานว่านางได้มีโอกาสพบปะหรือคุ้นเคยกับพระองค์แต่อย่างใด จนถึงกับจะล่วงรู้ความตื้นลึกหนาบางในพระบวรราชวัง หรือล่วงรู้พระทัยไม่ว่าเรื่องใด สิ่งที่น่ากล่าวถึงเกี่ยวกับพระองค์จึงน่าจะเป็นคำวิพากษ์วิจารณ์สู่กันฟังในหมู่ชาวตะวันตกที่นางคบค้าอยู่เสียมากกว่า

ในตอนท้ายของบทความฉบับนี้ นางแอนนาพรับถึงความยากลำบากใจของนางที่ต้องปฏิบัติงานในตำแหน่งเลขานุการส่วนพระองค์ในรัชกาลที่ 4 นางกล่าวว่าพระองค์คือ ตัวปัญหาใหญ่ เนื่องจากทรงมีพระอัธยาศัยปรวนแปร ยากที่จะถวายนานใดได้ถูกพระราชนิยม “พระอารมณ์หุนหันไม่เที่ยงธรรม...จากชั่วโมงนี้ไปถึงชั่วโมงหน้าไม่อาจจะคาดได้ว่าจะเกิดอะไรขึ้น”⁹⁸ ยิ่งไปกว่านั้นนางยังอ้างว่ามีอยู่หลายครั้งที่พระองค์ทรงออกคำสั่งให้นางทำงานซึ่งขัดกับความรู้สึกลึกซึ้งของนางเอง เช่น ครั้งหนึ่งพระองค์ทรงรับปากว่าจะแต่งตั้งเซอร์ จอห์น บาวริง ให้เป็นราชทูตพิเศษจากสยามไปยังราชสำนักฝรั่งเศส แต่แล้วกลับเปลี่ยนพระทัยและทรงส่งราชทูตซึ่งเป็นชาวไทยไปแทน ดังนั้นจึงทรงมีพระราชบัญชาให้นางแอนนาเขียนจดหมายอธิบายสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปนี้ถึงเซอร์ จอห์น บาวริง และให้นางอ้างเหตุผลต่าง ๆ “เพื่อให้การกระทำของพระองค์ดูสมเหตุสมผล”⁹⁹ ดังนั้น นางจึงต้องเขียน “จดหมายแสดงความปรารถนาดี” ถึง เซอร์ จอห์น บาวริง อย่างไรก็ตามนางมิได้ให้รายละเอียดหรือตัวอย่างของจดหมายซึ่งนางเป็นผู้เขียน แต่กลับแสดงจดหมายที่ เซอร์ จอห์น บาวริง มีมาถึงนาง จากเนื้อความในจดหมายตอบของเซอร์ จอห์น บาวริง ทำให้เราได้ว่า นางคงจะได้กล่าวถึงการล้มเลิกความคิดที่จะตั้งบาวริงเป็นราชทูตสยามไปยังราชสำนักฝรั่งเศส และคงจะได้พาดพิงถึงกงสุลฝรั่งเศสคือนายโอแบเรต์ด้วย เซอร์ จอห์น บาวริง เป็นนักการทูตที่มีประสบการณ์และชาญฉลาด ดังนั้นในจดหมายของเขาจึงมิได้กล่าวสิ่งใดที่อาจจะก่อให้เกิดความเสียหายทางการทูตได้ แต่เขายืนยันว่า เขาเข้าใจดีว่าทำไมพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงมีพระราชวินิจฉัยเช่นนั้น และย้ำด้วยว่า คงจะทรงตั้งพระทัยให้เกิดผลดีแก่ประเทศสยาม และกล่าวว่าเขาจะไม่ปฏิบัติการณ์ใดในทางที่จะรื้อถอนผลประโยชน์ของพระองค์และประเทศสยามเป็นอันขาด¹⁰⁰

อย่างไรก็ตาม “ความรู้สึกผิดชอบชั่วดี” ของนางแอนนานั้น ยังเป็นประเด็นที่น่าสงสัย

บรีสโตว์เล่าว่า เมื่อนางมีเรื่องขุ่นเคืองใจนายโอบาเรต์ กงสุลฝรั่งเศสนั้น นางตัดสินใจสัมพันธ์กับชาวฝรั่งเศสทุกคนไปด้วย รวมทั้งนางเมลเลอร์เบ (Mme Melherbe) ช่างตัดเสื้อชาวฝรั่งเศส ซึ่งหลุยส์เคยพูดถึงว่า “เป็นสุภาพสตรีตัวเล็ก ๆ ที่น่ารัก” นางแอนนาติดค้างคำตัดเสื้อนางเมลเลอร์เบอยู่จำนวนหนึ่งและไม่ยอมจ่ายเงินนางเมลเลอร์เบต้องไปร้องขอให้นางชำระหนี้ โดยผ่านทางกงสุลอังกฤษในกรุงเทพฯ¹⁰¹

บทความฉบับที่ 3 ฉบับประจำเดือนมิถุนายน พ.ศ.2413

ในบทความฉบับที่ 3 นี้ นางแอนนาเสนอภาพลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างขัดแย้งกันเองอีกเช่นเคย นางเริ่มต้นโดยกล่าวยกย่องว่าพระองค์ทรงเป็น “กษัตริย์ที่น่าทึ่งที่สุดในซีกโลกตะวันออกในศตวรรษนี้”¹⁰² ต่อจากนั้นนางเล่าถึงพระราชประวัติตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ พระปรีชาสามารถในเชิงภาษา การอภิเษกสมรสครั้งแรกเมื่อพระชนมได้ 18 พรรษา การออกผนวชและพระกรณียกิจอื่น ๆ ซึ่งแสดงให้เห็นพระอัจฉริยภาพอันปราดเปรื่อง¹⁰³ ซึ่งนางเคยเล่าไว้แล้วในบทความบทแรกในฉบับประจำเดือนเมษายน พ.ศ.2413

แต่เมื่อกล่าวถึงการออกผนวช นางแอนนากลับมากล่าวหาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ว่าทรงต่อต้านศาสนาคริสต์ เมื่อทรงเปรียบเทียบกับพระพุทธเจ้าและพระเยซู นางอ้างว่าพระองค์ทรงสรุปว่าพระพุทธเจ้านั้น “ดีกว่า” พระเยซู โดยนางอ้างกระแสพระราชดำรัสว่า ท่านกล่าวว่าการทำงานเป็นสถาบันอันศักดิ์สิทธิ์และเราก็เชื่อว่าเป็นพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ ได้รับการยกย่องจากนิกายต่าง ๆ ในศาสนาของท่านจริง ๆ ... แต่เมื่อเป็นดังนั้น เหตุใดพระเจ้าของท่าน [คือพระเจ้าของชาวคริสต์] จึงได้ประทับตราว่าการทำงานเป็นสิ่งที่ไม่ศักดิ์สิทธิ์ โดยไม่ยินยอมให้พระโอรสของพระองค์มาบังเกิดตามวิธีธรรมดาอันเป็นธรรมชาติ เหตุใดจึงต้องสร้างปาฏิหาริย์เพื่อให้ผู้มีจิตเป็นเทพเช่นนั้นมาจุติ พระพุทธเจ้าเป็นผู้มีจิตเป็นเทพเช่นกัน : แต่พระองค์เป็นเพียงมนุษย์เดินดินธรรมดา ดังนั้นเราจึงมีความเห็นว่าในระหว่างสองพระองค์นี้ พระพุทธเจ้าเป็นผู้ประเสริฐกว่า เพราะทรงศึกษาและเข้าใจวิถีมนุษย์ด้วยหัวใจของพระองค์เอง¹⁰⁴

อย่างไรก็ตามคำพูดดังกล่าวแม้จะแสดงว่ามีเหตุผลและความลึกซึ้งของผู้พูด ทว่าลักษณะของภาษาอังกฤษที่นางอ้างว่าเป็นพระราชดำรัสนั้น มิใช่ลักษณะการใช้ภาษาของพระบาท

สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ จึงมีแต่คำกล่าวอ้างของนางว่าเป็นกระแสพระราชดำรัสของพระองค์ ซึ่งมีกับตัวนางโดยตรง นอกจากนั้นนางยังกล่าวเสริมว่า พระองค์ทรงประนามว่าศาสนาคริสต์เป็นศาสนาที่โง่เขลา (a foolish religion) และอ้างว่าพระองค์เคยบอกนางว่า “พระองค์ทรงเกลียดพระกัมภีร์ไบเบิล”¹⁰⁵

มีข้อพึงสังเกตว่า คำกล่าวอ้างของนางแอนนาในที่นี้ขัดแย้งกับบันทึกทางประวัติศาสตร์ที่มีอยู่ เป็นที่รู้กันโดยทั่วไปว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ทรงมีแนวพระราชดำริที่ทันสมัยและเป็นแนวอิสระนิยมเกี่ยวกับศาสนาโดยเฉพาะศาสนาคริสต์ ยกตัวอย่างเช่น ทรงอนุญาตให้มิชชันนารีเข้ามาเผยแพร่คำสอนและแจกแผ่นปลิวคำสอนของศาสนาได้ถึงในวัด ทรงมีพระราชดำริจะให้มิชชันนารีที่เป็นคริสต์ปกครองชาวคริสต์ด้วยกัน¹⁰⁶ หลายต่อหลายครั้งทรงย้ำว่าศาสนาคริสต์และศาสนาพุทธมีคำสอนและแนวคิดเชิงจริยธรรมที่คล้ายคลึงกันอยู่หลายอย่าง สิ่งที่พระองค์ทรงมีข้อติขัดในพระทัยอยู่คือ เรื่องเล่าต่าง ๆ ในพระกัมภีร์ไบเบิลซึ่งทรงมีพระราชดำริว่า ปราศจากมูลฐานทางวิทยาศาสตร์มาสนับสนุน ซึ่งเป็นพระราชปรารภที่คล้ายคลึงกันกับที่เคยทรงท้วงติงเรื่องปาฏิหาริย์ต่าง ๆ ในศาสนาพุทธ¹⁰⁷

หลังจากที่กล่าววิพากษ์วิจารณ์แนวพระราชดำริที่เกี่ยวกับศาสนาแล้ว นางแอนนาบรรยายเหตุการณ์ในตอนปลายสมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งเกิดขึ้นก่อนเวลาที่นางจะได้เข้ามาประเทศสยามถึง 12 ปี แต่นางบรรยายเหตุการณ์เสียดราวกับว่านางได้พบและร่วมอยู่ในเหตุการณ์นั้น ๆ ด้วยตนเอง เช่น พระราชพิธีบรมราชาภิเษก ซึ่งในพระราชพิธีนี้ นางอ้างว่าพระเจ้าอยู่หัวทรงประทับอยู่บนพระเก้าอี้ซึ่งเรียกว่า “พระบาท” เพื่อรองรับน้ำพระพุทธรูป¹⁰⁸ และอ้างไว้ในเชิงอรรถท้ายหน้าว่านางได้ข้อมูลเหล่านี้มาจากพระเจ้าอยู่หัวซึ่งทรงเล่าพระราชทานแก่นาง

นางแอนนายังกล่าวว่า หลังจากพระราชพิธีราชาภิเษก พระเจ้าอยู่หัวซึ่งเคยยึดมั่นอยู่กับ “หลักปรัชญาอันบริสุทธิ์ตามคำสอนของพระพุทธเจ้า” กลับกลายเป็นปฏิบัติกับคนทุกคนที่เคยสนับสนุนให้พระองค์ได้ขึ้นครองแผ่นดินรวมทั้งเจ้าผู้ครองประเทศทางทิศเหนือและทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ทั้งนี้เนื่องมาจาก “อิทธิพลฝ่ายต่ำที่ครอบงำดวงจิตมนุษย์ซึ่งเปี่ยมไปด้วยความละโมภและความกระหายอำนาจ”¹⁰⁹

นางแอนนายังกล่าวอีกว่าที่เลวร้ายที่สุด คือพระอัยยิกายและพระจริยาวัตรต่อญาติมิตรและเหล่านางห้าม นางกล่าวหาว่าพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระนิสัยเจ้าคิดเจ้าแค้น อิจฉาริษยา โลเล และแง่อน พอ ๆ กับที่ทรงช่างระแวงและอำมหิต นางกล่าวว่า “มีเรื่องเศร้าสลดเกิดขึ้นมากมายในวัง เพราะความที่พระองค์ทรงปกครองอย่างป่าเถื่อนและกดขี่”¹¹⁰

แต่ทว่า พระมหากษัตริย์พระองค์เดียวกันนี้เองทรงปฏิบัติพระราชภารกิจทั้งปวงในที่สาธารณะเพื่อผลประโยชน์ของประเทศชาติและ “เพื่อปรับปรุงสภาพชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นของพสกนิกรของพระองค์”

พระองค์ทรงปกครองด้วยพระปรีชาญาณ ทรงคำนึงถึงสวัสดิภาพของพสกนิกรและทรงมุ่งผดุงความยุติธรรม....

หากจะพิจารณาพระราชกรณียกิจที่ทรงปฏิบัติเพื่อส่วนรวม แยกออกจากการปกครองภายในวังและเรื่องส่วนพระองค์แล้ว จะเห็นได้ว่า ทรงเป็นกษัตริย์นักปกครองที่สามารถและทรงคุณความดี มีพระวิเทโศบายการต่างประเทศในแนวอิสระนิยม ทรงมีน้ำพระทัยกว้างขวางยอมรับศาสนาทุกศาสนา และทรงห่มเทส่วยสาอากรจำนวนมหาศาลเพื่อปรับปรุงสภาพบ้านเมืองโดยรวม¹¹

ในการประเมินพระจริยาวัตรและพัฒนาการทางบุคลิกภาพของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น คำพูดของนางแอนนาสะทอนให้เห็นความพยายามของนางที่จะโน้มน้าวความรู้สึกด้านศาสนาและวัฒนธรรมของผู้อ่านที่ถือคตินิยมแบบวิกตอเรียน¹² ซึ่งมีผู้อธิบายแนวคิดดังกล่าวไว้ดังนี้

ชาวอเมริกันยุควิกตอเรียนถือคนว่าเป็นผู้เคร่งศาสนา ประธานาธิบดีคนหนึ่งถึงกับสวดมนตร์อยู่หลายคืนกว่าจะตัดสินใจบุกเข้ายึด และผนวกประเทศฟิลิปปินส์เข้าเป็นอาณานิคมของอเมริกา ประธานาธิบดีอีกคนคิดว่าแผนการรณรงค์เพื่อการช่วงชิงตำแหน่งประธานาธิบดีสมัยที่สองของเขานั้นเป็น “การสงครามของอาร์มาเก็ดดอน” (Armageddon) เป็นสงครามศาสนาที่เปี่ยมไปด้วยการถือศีล การรักษาศีลบริสุทธิ (sabbath) มีการทำบุญวิธีต่าง ๆ รวมทั้งการเปิดโรงเรียนสอนศาสนาวันอาทิตย์ ซึ่งเป็นกิจกรรมที่ดึงเอาคนจำนวนหลายพันคนมาร่วมกิจกรรมเพื่อสร้างสังคมคริสเตียนแบบอเมริกัน จำนวนสมาชิกของโบสถ์ต่าง ๆ และจำนวนผู้เข้าโบสถ์เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องและอย่างสม่ำเสมอระหว่างปี พ.ศ.2413 ถึงปี พ.ศ.2463 ในตอนปลายศตวรรษที่ 19 โบสถ์พัน ๆ แห่ง ไม่ว่าจะนิกายใดก่อสร้างศาสนสถานขนาดมหึมาเพิ่มขึ้นนับเป็นระยะที่มีการก่อสร้างเพิ่มขึ้นมากที่สุดในประวัติศาสตร์ของศาสนจักร

ในประเทศอเมริกา¹³

ในการเล่าเรื่องเกี่ยวกับพระราชประวัติและพระบุคลิกลักษณะของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ นางเลียวโนเวนส์ใช้ “สำนวนโวหารเชิงสั่งสอนและถ้อยคำที่แสดงความถูกต้องทรงคุณธรรมของตนเอง” ซึ่งเป็นลักษณะภาษาในสมัยวิคตอเรียน¹⁴ นางলেখข้อเท็จจริงที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ และตั้งข้อสังเกตว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงเรียนรู้วิชาการทั้งปวง ตลอดจนทรงได้รับความคิดในการพัฒนาประเทศมาจากสาธารณเจสตี แคลเวลล์ มิชชันนารีชาวอเมริกัน ซึ่งเคยถวายพระอักษรภาษาอังกฤษอยู่ 18 เดือน และยังกล่าวว่าพระองค์ทรงเป็นหนี้บุญคุณแคลเวลล์อย่างมาก ก่อนที่มิชชันนารีฝ่ายโปรเตสแตนต์จะเข้ามา [ในประเทศไทย] ในปี พ.ศ. 2363 พระองค์ทรงเรียนภาษาละตินและวิชาวิทยาศาสตร์มาบ้างแล้วจากพวกพระนิายเยซูอิต แต่เมื่อพวกโปรเตสแตนต์เข้ามาก็ทรงแสดงให้เห็นว่าทรงพอพระทัยวิธีการสอนของพวกเขามากกว่า.... ในที่สุดพระองค์จึงทรงสมัครเป็นศิษย์สาธารณเจสตีอย่างถาวร จนทำให้ทรงมีความรู้แก่กล้าขึ้นเป็นพิเศษ มีแนวความคิดเชิงอิสระนิยมที่ก้าวหน้าทั้งในด้านการปกครอง การค้า และแม้แต่ทางศาสนา¹⁵

วิธีการพูดของนางเลียวโนเวนส์เป็นการสรรเสริญคุณมิชชันนารีอเมริกันอย่างชัดเจน ในขณะที่เดียวกันก็เป็นการกล่าวโดยนัยให้ผู้อ่านรู้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ มิได้ทรงมีพระปรีชาญาณพอที่จะคิด หรือพัฒนาแนวทางในการปรับปรุงประเทศได้ด้วยพระองค์เอง นอกจากนั้นนางยังกล่าวถึงบรรดาชาวตะวันตกหรือชาวยุโรปซึ่งเข้ามาทำงานอยู่ในราชสำนักบางคน เช่น ชาวอังกฤษซึ่งมาทำงานเป็น นายท่า ชาวฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาเป็นนายวงศ์ของกองทหารหลวง และชาวอังกฤษซึ่งเข้ามาจัดระบบงานตำรวจหลวง ซึ่งประกอบไปด้วย “ชาวมาเลย์ที่ไว้ใจได้ ซึ่งคัดเลือกว่าจ้างมาจากสิงคโปร์” อย่างไรก็ตามนางมิได้ให้รายละเอียดว่าบุคคลที่นางอ้างมานั้นมีใครบ้าง และคนเหล่านั้นมาทำงานให้ราชสำนักเป็นระยะเวลาานเพียงใด¹⁶

ในตอนท้ายบทความ นางเลียวโนเวนส์กล่าวถึงเหตุการณ์สำคัญสองเหตุการณ์ ซึ่งนางไม่มีโอกาสที่จะได้เคยเห็น คือ การเสด็จสวรรคตของรัชกาลที่ 4 และการปลงพระศพพระเถระชั้นผู้ใหญ่องค์หนึ่งซึ่งนางมิได้ให้ชื่อ หรือตำแหน่ง เพียงอ้างถึงด้วยคำว่า (a Siamese high priest)

เมื่อกล่าวถึงการเสด็จสวรรคตของรัชกาลที่ 4 นางเริ่มเล่าเหตุการณ์ตั้งแต่เมื่อพระองค์ทรงกำหนดการเกิดสุริยุปราคาหมดดวงได้อย่างเที่ยงตรงแม่นยำ ทั้งเวลาที่เกิดและสถานที่ซึ่งจะมองเห็นเหตุการณ์นั้นได้อย่างชัดเจน ต่อจากนั้นนางจึงเล่าถึงการเสด็จสวรรคตตลอดจนกระแสพระราชดำริสุดท้าย ซึ่งแตกต่างไปจากพระราชดำรัสอันแท้จริงซึ่งมีบันทึกไว้ในที่ต่าง ๆ

พระองค์จึงตรัสกับเหล่าผู้มาเฝ้าอยู่ว่าพระองค์เกือบจะเสด็จถึงปลายทางแล้ว ทรงขอร้องมิให้เขาเหล่านั้นเสรำโศกเสียใจ หรือประหลาดใจแต่อย่างใดที่พระองค์จะต้องจากไป เนื่องจากเป็นสิ่งที่จะต้องเกิดขึ้นกับสรรพสัตว์ที่ถือกำเนิดมาในโลกนี้ โดยไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ กล่าวดังนั้นแล้ว ก็ทรงหันพระพักตร์ไปที่พระพุทธรูปองค์น้อยและทรงเจีบบไปราวกับว่าทรงดกอยู่ในห้วงของความคิดคำนึงอันหนักหน่วง “นี่แหละชีวิต!” และนั่นคือคำพูดสุดท้ายจากพระโอษฐ์ของพระมหากษัตริย์ที่น่ายกย่องที่สุดพระองค์หนึ่งของชาวพุทธ¹¹⁷

บันทึกเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์หลายฉบับ ซึ่งจดรายละเอียดเหตุการณ์ในตอนปลายรัชกาลก่อนเสด็จสวรรคตเป็นหลักฐานขัดแย้งกันกับคำบอกเล่าของนางเลียวโนเวนส์ที่กล่าวมาข้างต้น ตามข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์แล้วนางไม่มีโอกาสได้อยู่ร่วมในเหตุการณ์ก่อนหน้าที่จะเสด็จสวรรคตอย่างแน่นอน เนื่องจากนางเดินทางออกจากประเทศสยามไปเมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2410 ส่วนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ นั้น หลังจากเสด็จกลับจากการทอดพระเนตรสุริยุปราคาหมดดวง (เดือนสิงหาคม พ.ศ. 2411) ณ ตำบลหัวากอ จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ แล้ว ก็ทรงพระประชวรอยู่ถึง 37 วัน ในวันสุดท้ายของพระชนม์ชีพ ทรงขอให้ขุนนางชั้นผู้ใหญ่มาชุมนุมกัน ทรงฝากฝังพระราชโอรสพระราชธิดาทั้งปวงและประชาชน และทรงมีพระบรมราชานุญาตให้ขุนนางและพระบรมวงศ์ทั้งปวงปรึกษากันคัดเลือกพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่ในบรรดาผู้ที่มีความสามารถเหมาะสม ไม่จำเพาะแต่ในบรรดาพระราชโอรสของพระองค์เท่านั้น เพียงแต่ทรงขอร้องว่าให้พระมหากษัตริย์พระองค์ต่อไปเสด็จออกรับฎีกาจากประชาชนด้วยพระองค์เอง เช่นที่พระองค์เคยทรงปฏิบัติมา¹¹⁸

อีกเหตุการณ์หนึ่งที่นางแอนนาเล่าไว้ในตอนท้ายบทความนี้ คือ เรื่องการปลงศพพระเถระชั้นผู้ใหญ่ ซึ่งนางมิได้บอกชื่อหรือฐานานุกรมให้สืบค้นได้ว่านางหมายความว่าใคร อย่างไรก็ตามก็ดี ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น มีงานปลงศพพระเถระผู้ใหญ่อยู่เพียงครั้งเดียวที่บันทึกไว้ในประชุมพงศาวดารประจำรัชกาล คือ งานปลงพระศพสมเด็จพระปรมานุชิต -

จิโนรส ในปี พ.ศ.2397 ซึ่งนางแอนนาไม่มีโอกาสอยู่ร่วมในเหตุการณ์ได้อย่างแน่นอน ก่อนจะกล่าวถึงงานศพ นางแอนน้าย้อนเล่าประวัติของพระเถระรูปนี้ ตามที่นางอ้างว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เคยเล่าประทานนางในระหว่างที่พระองค์ทรงถกเถียงปัญหาเรื่องศาสนากับนาง นางกล่าวว่าพระเถระรูปนี้ได้รับการยกย่องจากบุคคลทั้งปวงก็เพราะได้เสียดสละอุทิศตนเพื่อสั่งสอนสาธารณชนด้วยความมีเมตตาและว่าแม้แต่จะตัดสินตามความเชื่อแบบคริสเตียนก็ยังนับได้ว่าเป็นผู้ที่มีคุณความดีงามสมควรแก่การยกย่องอย่างยิ่ง¹¹⁹

นางแอนนาอ้างว่าหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงเล่าเรื่องพระเถระรูปนี้และวัตรปฏิบัติของท่านให้นางฟังได้ไม่นานนัก นางก็ถูกตามตัวให้ไปเฝ้าที่ข้างเตียงของพระเถระรูปนี้ก่อนที่ท่านจะสิ้นใจ ยิ่งไปกว่านั้น ยังถูกบังคับให้ต้องเป็นพยานอยู่ร่วมในการปลงศพพระเถระซึ่งนางกล่าวว่าเป็นพิธีกรรมอันป่าเถื่อนยิ่งนัก เพราะ “ร่างของผู้ตายถูกตัดออกเป็นท่อน ๆ แล้วโยนให้บรรดาสุนัขที่หิวโหยซึ่งสิงสู่อยู่ในแดนขยะอันน่าสะพรั่งกลัวของพุทธศาสนา”¹²⁰

เรื่องที่นางแอนนาเล่ามาข้างต้นนั้น มีข้อที่น่าสงสัยถึงสองประการ หากว่าอนุมานจากลักษณะความเป็นจริงตามธรรมเนียม ประเพณีของสังคมไทยแล้ว การที่นางแอนนาซึ่งเป็นหญิงเป็นคริสเตียน และได้เป็นญาติใกล้ชิดกับพระภิกษุผู้ใกล้ชิดจะสิ้นใจ จะถึงกับถูกตามตัวให้มากอดอยู่ดูใจพระเถระรูปนี้จนวินาทีสุดท้ายของชีวิตเป็นเรื่องที่เป็นไปได้ยาก ส่วนเรื่องพิธีปลงศพตามที่นางเล่ามานั้นไม่ใช่วิธีปกติซึ่งคนไทยที่เป็นชาวพุทธนิยมปฏิบัติ บาทหลวงปีเตอร์เลอแก้วซ์ เคยเล่าไว้ว่า ในบางกรณีผู้ตายอาจจะสงสัยไว้ว่าให้นำศพของตนมาเลี้ยงเร่งเลี้ยงกา¹²¹ แต่ในกรณีของพระเถระผู้ใหญ่ระดับพระสังฆราชตามที่นางเล่า นั้น การทำศพด้วยวิธีดังกล่าวคงเป็นไปได้ และถ้าหากมีพิธีศพดังกล่าวจริงก็คงจะถูกหนังสือพิมพ์บางกอก คาเลนเดอร์ ของหมอบรัดเล (ซึ่งคอยจ้างวิพากษ์วิจารณ์พระเจ้าอยู่หัว และราชสำนักสยามอยู่เป็นประจำ) เขียนข่าววิเคราะห์อย่างเปิดเผยเช่นที่เคยทำอยู่บ่อย ๆ

ดังนั้น จึงน่าจะเป็นไปได้ว่านางแอนนาคัดลอกเรื่องราวที่บาทหลวงปีเตอร์เลอแก้วซ์เล่าไว้และเซอร์ จอห์น บาวริง นำมากล่าวถึงอีกในหนังสือของท่าน คือ *The Kingdom and People of Siam* (ค.ศ.1859) แล้วนำมาแต่งให้เป็นเรื่องราวที่ฟังดูน่าตื่นเต้น และนำเอาตัวนางเข้าไปผูกพันในฐานะตัวละครคนสำคัญของเหตุการณ์ครั้งนั้นด้วย โดยมีได้ให้เกียรตินักเขียนเดิมผู้เป็นเจ้าของงานเขียนที่ตนคัดลอกมา และทำประหนึ่งเป็นเรื่องราวที่นางได้ประสบมาเองโดยตรง โดยการสอดแทรกรายละเอียดต่าง ๆ ลงไปในเรื่องเล่าของนาง เช่น คำพูดสุดท้ายจากปากของผู้ตาย (คือ “พระอรหันต์”) ซึ่งเป็นรายละเอียดที่มีปรากฏอยู่ในคำบอกเล่าของบาทหลวงปีเตอร์เลอแก้วซ์ด้วยเช่นกัน¹²²

ในตอนจบของบทความนี้ นางแอนนาให้รรธบายเรื่องศาสนาพุทธ ซึ่งเป็นการอธิบายตามความเข้าใจของนางมากกว่าอย่างอื่น นางให้รายละเอียดของ “บัญญัติสิบประการของพุทธศาสนา” (Buddhist Decalogue)¹²³ ซึ่งไม่เคยมีปรากฏในศาสนาพุทธนิกายหินยาน เช่นที่นิยมนับถือปฏิบัติกันในประเทศสยาม (และนางมิได้หมายถึงเบญจศีลเบญจธรรม) ซึ่งอาจจะเป็นวิธีการของนางแอนนาที่ต้องการจะทำให้ผู้อ่านของนางเข้าใจไปว่า ศาสนาพุทธมีลักษณะหลายประการที่เลียนแบบองค์ประกอบต่าง ๆ ของศาสนาคริสต์ เช่น มีบัญญัติ 10 ประการ เหมือนเช่นที่มีบัญญัติไว้ในพระคัมภีร์ไบเบิล ยิ่งไปกว่านั้นนางยังเล่าว่าพุทธศาสนิกชนตามวัดที่นางเคยไปเห็นมานั้น มักจะสวดมนตร์อ่อนวอนต่อ “พระเจ้าผู้เป็นอมตะองค์เดียว เป็นสาระอันไม่เปลี่ยนแปลงของความเปลี่ยนแปลงทั้งปวง”¹²⁴ ซึ่งเป็นถ้อยคำที่บางครั้งใช้อ้างถึงพระเจ้าผู้เป็นเจ้าของอับราฮัม (the Abrahamic God) แต่ไม่ใช่ในศาสนาพุทธ ซึ่งโดยปกติไม่มีธรรมเนียมปฏิบัติที่จะสวดมนตร์อ่อนวอนถึงพระเจ้าผู้เป็นองค์ใดองค์เดียว นอกจากสวดขอพรและความคุ้มครองจากพระรัตนตรัย ยิ่งไปกว่านั้น นางยังจบบทความนี้ด้วยการสรรเสริญพระคุณพระเจ้าของชาวคริสต์ที่ได้ประทาน “ของขวัญอันประเสริฐ คือศาสนาคริสต์” และ “เวาของคริสต์ศาสนา ซึ่งก็คือพุทธศาสนา”¹²⁵ โดยนางละเลยความจริงที่ว่าศาสนาพุทธนั้นมิกำเนิด มีรากฐานมั่นคง และเจริญรุ่งเรืองมาก่อนที่ Jesus ผู้เผยแผ่คำสอนของคริสต์ศาสนาจะมาถือกำเนิดเป็นเวลาไม่น้อยกว่า 600 ปี

บทความที่ 4 ในฉบับประจำเดือนสิงหาคม พ.ศ.1870

บทความฉบับสุดท้ายในงานเขียนชุดแรกของนางแอนนา เลียวโนเวนส์ เริ่มต้นด้วยประวัติของกรุงเทพมหานคร และพระบรมมหาราชวัง ในคำบรรยายที่นางกล่าวถึงพระบรมมหาราชวังนั้น นางกล่าวว่า บรรดานางในเหล่านี้ “ถูกกวัดข้นจำกัดสถานที่และถูกเฝ้าคุมอย่างเข้มงวดด้วยความหึงหวง” สตรีเหล่านี้ไม่อาจออกมานอกพระบรมมหาราชวังได้อย่างอิสระ ดังนั้นการได้เห็นโลกภายนอกแม้เพียงแวบเดียวก็ทำให้พวกนางตื่นตาตื่นใจมากด้วย “จิตสำนึกแบบเด็ก ๆ เต็มไปด้วยความกระตือรือร้น อยากรู้ อยากเห็นและความปรารถนาอันไม่อาจบรรยายได้”¹²⁶

ในคำบรรยายของนางแอนนา พระบรมมหาราชวังกลายเป็น “สถานที่หลบภัย” อันมั่นคงของ “คนร้ายผู้หนีคดีทุกชนชั้น” สร้างภาพให้ผู้อ่านของนางเห็นว่าเป็นสถานที่รวมของความชั่วร้าย และคนร้ายนานาชนิด

ภายในวังมีทั้งผู้หญิงที่ปลอมมาเป็นชาย มีผู้ชายที่แต่งกายเป็นหญิง มีความชั่วร้ายทุกชนิด และอาชญากรรมทั้งน้อยใหญ่แอบแฝงอยู่ ทั้งชนิดที่น่า

รังเกียจที่สุด น่าขยะแขยงที่สุด และผิดธรรมชาติที่สุดเท่าที่หัวใจของมนุษย์
จะคิดขึ้นได้ เป็นความตายในท่ามกลางชีวิต เป็นบ้านอันโสมม เต็มไปด้วย
ความมัวหม่น และเปล่าเปลี่ยว [ของผู้อาศัย] ปราศจากความสุข ความหวัง
อิสรภาพ ความศักดิ์สิทธิ์ ยังเหลือก็แค่เพียงความรักของผู้เป็นมารดา¹²⁷

อย่างไรก็ตามนางแอนนามิได้อธิบายว่ากิจกรรมอันชั่วร้ายดังกล่าวข้างต้นเกิดขึ้นได้อย่างไร
ในวังซึ่ง “ถูกกวัดขั่น...และมีการเฝ้าคุมอย่างเข้มงวด” ดังที่นางเองกล่าวไว้แต่แรก

และในท่ามกลางความชั่วร้ายนี้เองที่นางเล่าต่อมาว่า หัวหน้าครอบครัวคือ พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พร้อมด้วยเหล่านางในและข้าราชการบริพารของพระองค์ ทรงคืนบรรทม
และลงมาทรงบาตรทุกเช้าครู่ เวลา 5 นาฬิกาตรง โดยทรงนิมนต์พระสงฆ์ 199 รูป เข้ามารับบาตร
เป็นประจำ¹²⁸

แม้นางแอนนาจะยอมรับว่าบรรดานางในผู้อาศัยอยู่ภายในกำแพงวังส่วนใหญ่เป็นผู้มีชาติ
ตระกูลดี แต่นางอ้างว่ามีสตรีจำนวนมากถูกซื้อตัวมาจากอินเดีย จีน และสิงคโปร์ แล้วถูกส่งเข้ามา
ในวังโดยบรรดาผู้แทนพระองค์¹²⁹ คำกล่าวของนางไม่มีเหตุผลหรือหลักฐานมาสนับสนุนว่าเป็น
ความจริง เซอร์จอห์น บาวริง เคยกล่าวถึงบรรดาสตรีผู้อยู่ในพระบรมมหาราชวังเช่นกัน แต่ข้อมูล
ของบาวริงต่างไปจากคำกล่าวอ้างของนางแอนนา บาวริงกล่าวว่าบรรดาสตรีชาววังส่วนใหญ่มาจาก
ตระกูลขุนนาง หรือตระกูลเจ้าประเทศราชซึ่งถูกส่งมาถวายตัวอยู่ในวัง บางคนมีข้าทาสบริวารของ
ตนมาด้วย¹³⁰ แม้ว่าในอดีตอาจจะมีกษัตริย์ไทยบางพระองค์ที่เกณฑ์ผู้คนทั้งหญิงและชายเข้ามาจาก
ประเทศที่แพ้สงคราม แต่ไม่ปรากฏว่ามีเหตุการณ์เช่นนี้ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ยิ่ง
ไปกว่านั้นตั้งแต่ปี พ.ศ.2400 เป็นต้นมา ทรงออกประกาศหลายฉบับอนุญาตให้บรรดาชาววัง และ
นางห้ามซึ่งมิใช่เจ้าจอมมารดา ถวายบังคมลาออกไปแต่งงานหรือกลับไปอยู่กับครอบครัวได้¹³¹

บทความฉบับที่ 4 ของนางแอนนามิลักษณะเช่นเดียวกันกับบทความ 3 ฉบับก่อน
กล่าวคือ นางไม่ได้เรียงลำดับเรื่องราวตามลำดับเวลาหรือแม้แต่ตามลำดับก่อนหลังของเหตุการณ์ที่
เกิดขึ้นจริง หรือตามแนวคิดเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือตามความสำคัญตามลำดับมากนัก นางเพียงแค่
หยิบยกเอาเรื่องราวบางเรื่องที่นางคิดว่าผู้อ่านจะสนใจขึ้นมาเล่า ดังจะเห็นได้ว่า หลังจากทีนางเปิด
ฉากวิพากษ์วิจารณ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ และราชสำนัก (ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น) นางก็เล่า
รายละเอียดเกี่ยวกับพระราชภารกิจประจำวันตั้งแต่เมื่อทรงคืนพระบรรทม ลงมาทรงบาตร ทรง
ไหว้พระสวามณตร์เช้า ทรงพักผ่อนพระอริยาบถ ทรงสรงพระวรกาย แล้วเสด็จออกรับฎีกาจาก

ประชาชน ไปจนถึงการประชุม “สภาลับ” (secret council) ยามเที่ยงคืน¹³² โดยนางเล่าเพิ่มเติมว่า สภาลับนี้มีกิจกรรมที่น่าสะพรึงกลัวหลายอย่าง แต่นางก็มีอาจให้รายละเอียดได้มากไปกว่าคำกล่าวหาอย่างเลื่อนลอยนี้ แม้นางจะอ้างว่าปฏิบัติการของสภาลับ เป็นที่รู้กันทั่วไป “ไม่ว่าใครก็ตามที่เคยอยู่ในวังหรืออาศัยอยู่ใกล้ ๆ วังเป็นเวลาถึงหกปี ก็จะมีเรื่อง [ของสภาลับ] นี้”¹³³

ต่อจากนั้น นางแอนนาบรรยายเรื่องราวต่าง ๆ ที่เป็นขนบธรรมเนียมประเพณีในประเทศสยาม เช่น การศึกษาสำหรับเด็กชาย เรื่องพุทธศาสนา เรื่องละครและดนตรีไทย ตลอดจนเรื่องที่ชาวสยามนิยมและสนใจเทพนิยายอินเดีย ซึ่งเข้ามาในประเทศสยามพร้อมกับศาสนาพุทธและวรรณคดีที่เกี่ยวกับศาสนา¹³⁴ นางกล่าวว่า ความเชื่อในเรื่องเทพเจ้าของอินเดียทำให้นางต้องเริ่มเปิด “โรงเรียน” ของนางในวันพฤหัสบดี ซึ่งคนไทยถือว่า เป็นวันครู นางยังได้เล่าถึงพิธีเปิดโรงเรียนซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จมาด้วยพระองค์เอง

ในสยาม โรงเรียนทุกโรง สมาคมที่เกี่ยวกับวรรณกรรม วัด หรือแม้แต่โรงงานต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมทางปัญญาหรือกิจกรรมสมัยใหม่ใดใด ไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมลักษณะไหน หรือมีจุดประสงค์อย่างใด ล้วนต้องเริ่มเปิดกิจการในวัน “พระหัต” (“One P’ra Hatt”) เพราะถือว่าเป็นวันอันศักดิ์สิทธิ์สำหรับเทพธิดาแห่งปัญญา ซึ่งอาจจะหมายถึง พระสุรัสวดีในลัทธิฮินดู ในวันพฤหัสบดีที่กำหนดไว้ว่าจะเป็นวันเปิดโรงเรียนของฉันในวัง เรือพระที่นั่งลำหนึ่งพาเราข้ามแม่น้ำมาในหลวงมีพระเมตตาเสด็จออกมาต้อนรับฉันและลูกชาย....

เมื่อในหลวงทรงให้สัญญาณ บรรดาพระภิกษุก็เริ่มสวดมนต์จาก “พระจะนะปรมิตา” (P’rjana Paramita) จากนั้นเสียงดนตรีก็กังวานขึ้นเป็นการนำขบวนเสด็จของบรรดาเจ้าหญิงและเจ้าชายทั้งหลาย ซึ่งจะมาเป็นลูกศิษย์ของฉัน ทั้งหมดเดินเข้ามาตามลำดับอายุ เจ้าฟ้าหญิงยิ่งเยาว์ลักษณะ ซึ่งเจริญพระชันษาที่สุด เดินนำหน้ามาแล้วก้มลงกราบในหลวง คนอื่นๆ ก็ทำตาม...ในหลวงทรงจับมือเธอพามาหาฉัน แล้วตรัสว่า “นี่ครูสอนภาษาอังกฤษ” เจ้าฟ้าหญิงทรงทักทายอย่างเงียบ ๆ และสำรวม ทรงจับมือทั้งสองของฉัน แล้วก้มหัวลงมาจนหน้าผากแตะมือของฉัน แล้วจึงถอยกลับออกไปยืนคอยอยู่ทางด้านขวา แต่ละพระองค์ ทรงเข้ามาทักทายฉันทีละองค์ด้วยกริยาเดียวกันจนครบทุกพระองค์ คนตรีจึงหยุดบรรเลง ในหลวงทรงมีพระราชดำรัสสั้น ๆ มีใจความคล้าย ๆ นี้ว่า “ลูกรักทั้งหลาย เนื่องจากที่นี่จะเป็นโรงเรียนภาษาอังกฤษ ลูกจึงจะต้องศึกษา

และสังเกตกริยาบรรยายอย่างอังกฤษ ทั้งการทักทาย การเรียกขานผู้อื่นและการสนทนา รวมทั้งธรรมเนียมปฏิบัติอื่น ๆ พ่ออนุญาตให้ลูก ๆ ทุกคนลุกขึ้นนั่งได้เมื่อพ่ออยู่ด้วย นอกเสียจากว่าลูกจะไม่ประสงค์เช่นนั้น”¹³⁵

รายละเอียดที่นางเลียวโนเวนส์เล่าเกี่ยวกับนักเรียนและงานสอนของนาง ทำให้เห็นได้ว่าการเรียนการสอนครั้งนี้เปิดกว้างให้พระราชโอรสและพระราชธิดาทุกพระองค์มีโอกาสมาเรียนได้ มีใช้เฉพาะสำหรับผู้ที่มีมารดาเป็นเจ้าจอมคนโปรดเท่านั้น นางแอนนากล่าวถึงพระราชธิดาพระองค์หนึ่งชื่อ Waine Ratam Kania (ตามที่นางสะกดชื่อไว้ในต้นฉบับ) ซึ่งพระนามที่ถูกต้องคือพระองค์เจ้าหญิงวาทิรัตนกัญญา (พ.ศ.2400-2478) ซึ่งนางอ้างว่าพระมารดาเป็นนักพนัน ทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯทรงพระพิโรธอยู่บ่อย ๆ และทรงพลอยพิโรธผู้เป็นลูกไปด้วย นางแอนนาเล่าว่าเจ้าหญิงพระองค์น้อยทรงพยายามอย่างยิ่งที่จะเรียนภาษาอังกฤษให้ได้เก่ง ๆ ด้วยความหวังว่าจะเป็นที่พอพระราชหฤทัยของพระราชบิดา¹³⁶

บทความฉบับนี้ลงท้ายด้วยเรื่องราวความเป็นไปใน “วัง” ของเจ้าพระยาศรีสฐริวงศ์ (ช่วงขุนนาถ) ซึ่งนางเรียกว่า “กลาโฮม” (Klahome) และนางเปรียบเทียบตำแหน่งของท่านเป็น “นายกรัฐมนตรี” (Prime Minister) นางเล่าว่าเมื่อต้องไปพำนักอยู่ในวังของท่านผู้นี้ นางตกเป็นเป้าความอยากรู้อยากเห็นของบรรดาผู้หญิงในฮาเร็ม (Harem) ของ “กลาโฮม” ซึ่งเพิ่งเคยเห็น “ฝรั่ง” เป็นครั้งแรกในชีวิตของพวกนาง¹³⁷

ในฮาเร็มของท่านนายกฯ เมื่อตัวท่านเองไม่อยู่ ณ ที่นั้น บางครั้งก็อาจจะคลายความน่าสนใจไปเสียสิ้น และมีแต่ความน่ารำคาญ... พวกหล่อนกรูเข้ามาหาฉัน ด้วยความอยากรู้อยากเห็น ต่างแย่งกันจะเข้ามาทอดรัด ในขณะที่ปากก็จ้อกแจ้กใส่กันเป็นภาษาไทยเสียงแหลม ๆ ... ราวกับฝูงนกแก้ว ในขณะที่ตัวฉันก็พยายามจะใช้ภาษามือ ภาษาสายตาให้พอจะเป็นที่เข้าใจกันได้บ้าง ผู้หญิงเหล่านั้นเกือบจะทุกคนยังอายุน้อย รูปร่างสมส่วน หน้าตาพริ้มเพรา ผิวขาวนวล ที่แน่ ๆ คือ หน้าตาดีกว่าพวกผู้หญิงมาเลย์ที่ฉันเคยคุ้นมานั่น อยู่มาทีเดียวนะ และพวกนางก็จะดูมีเสน่ห์อย่างยิ่ง ถ้าไม่เพราะทรงผมอันน่าเกลียดและฟันดำ ๆ ของพวกนาง¹³⁸

ในบทความนี้ นางเลียวโนเวนส์ แสดงให้เห็นความขัดแย้งในการนำเสนอข้อมูลของนางอีกครั้งหนึ่ง โดยในตอนต้น ๆ ของบทความ นางกล่าวถึงอิทธิพลของชาวยุโรปและอารยธรรมตะวันตก ซึ่งเข้ามาช่วย “ส่องทางปัญญา” ให้ชาวสยามจนกระทั่งสามารถ “ยกระดับขึ้นมาเป็นชนชาติที่เจริญแล้ว” ได้¹³⁹ แต่หลังจากนั้นอีกเล็กน้อย นางก็อ้างถ้อยคำของนักการทูตฝรั่งเศส คือ เดอลาบูแบร์ (Monsieur de la Loubere ซึ่งนางเรียกผิด ๆ อยู่ตลอดเวลาว่า “M. Laboulaye”) ซึ่งยกย่องชาวสยาม ประเพณี วัฒนธรรม และศาสนาของชาวสยาม ด้วยความตั้งใจที่สามารถมีระดับจิตใจและวัฒนธรรมที่สูงส่งได้เช่นที่เป็นอยู่ทั้งๆ ที่มีใช้คริสเตียน

เป็นเรื่องยากที่จะเข้าใจได้ว่า เหตุใดคนเหล่านี้ซึ่งมิได้รับแสงสว่างทางปัญญาจากพระผู้เป็นเจ้า จะสามารถยกระดับของตนได้สูงเช่นนี้ และสามารถเข้าถึงสัจธรรมได้... ในบรรดาคุณงามความดีที่น่ายกย่องนั้นไม่เพียงแต่ จะมีความเคารพพ่อแม่ การเอาใจใส่ดูแลเด็ก ๆ การยอมรับผู้มีอำนาจ การเป็นผู้กตัญญูรู้คุณ และมีความพอเหมาะพอควรทั้งในยามมั่งมีและในยามยากไร้ขัดสน มีความแข็งแกร่งในเวลาทุกข์ร้อน มีความสงบทางจิตอยู่ตลอดเวลา และแม้แต่ความดีงามที่ไม่เคยพบในชนชาติที่ไม่นับถือพระผู้เป็นเจ้าอื่น ๆ ได้แก่ การรู้จักให้อภัยผู้เหยียดหยามดูถูก หรือการต่อสู้ความชั่วด้วยความดี [ก็มีอยู่ในตัวคนเหล่านี้]¹⁴⁰

ตัวอย่างข้างต้นแสดงให้เห็นความขัดแย้งกันเองในข้อเขียนของนางเลียวโนเวนส์ ซึ่งมักจะปรากฏอยู่ทั่วไปในบทความของนาง (และในหนังสือที่นางเขียนต่อมา) หากว่านางเขียนเล่ารายละเอียดเหล่านี้อย่างเที่ยงตรง ซื่อสัตย์ ไม่บิดเบือนดังที่เป็นอยู่และให้ข้อมูลโดยละเอียดเกี่ยวกับที่มาของเหตุการณ์เหล่านั้น งานเขียนของนางจะเป็นงานที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์อย่างยิ่ง

แต่ในทางตรงกันข้าม ความขัดแย้งซึ่งฟ้องกันเองในบทความของนาง ทำให้ขาดความน่าเชื่อถือในฐานะแหล่งอ้างอิงทางประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นที่น่าเสียดายอย่างยิ่ง กล่าวโดยสรุป ผู้อ่านพอจะมองเห็นได้ว่าแท้จริงแล้วนางนับถือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระอัจฉริยภาพของพระองค์ ในขณะที่นางแสดงความไม่เห็นด้วย หรือแสดงการดูถูกพระองค์ในพระราชจริยาวัตรส่วนพระองค์ ด้านครอบครัวและลักษณะการปกครองของพระองค์ แต่ทว่ามีหลายจุดหลายประเด็นในบทความเหล่านั้นที่นางเล่าเรื่องเหตุการณ์ต่าง ๆ ซึ่งกลับกลายมาเป็นหลักฐานลบล้างคำกล่าวหา คำประนาม และความอคติของนางที่มีต่อพระองค์ จึงเป็นการยากมากที่จะตัดสินแยกแยะความจริง

ออกจากความบิดเบือนที่นางจงใจปรุงแต่งขึ้นและสอดแทรกไว้เพื่อเพิ่มรสชาติให้กับบทความของนาง

หนังสือเล่มแรกซึ่งขยายความจากบทความ

บทความชุดแรกทั้ง 4 ฉบับของนางแอนนาเลียวโนเวนส์ซึ่งลงพิมพ์ในนิตยสาร *The Atlantic Monthly* เป็นที่สนใจของสาธารณชนเป็นอย่างยิ่ง จึงทำให้นางดกลงพิมพ์หนังสือเรื่องเกี่ยวกับเมืองสยามเล่มแรก โดยขยายความจากบทความดังกล่าว และใช้ชื่อบทความต้นฉบับ เป็นชื่อหนังสือ คือ *The English Governess at the Siamese Court* (ค.ศ.1870) โดยมีชื่อรองว่า *Being Recollections of Six Years in the Royal Palace at Bangkok* เนื้อหาของหนังสือไม่มีอะไรพิเศษเพิ่มเติมมากนัก ที่น่าสนใจคือ “คำนำ” สำหรับหนังสือนี้ ซึ่งเขียนโดย W. Leigh Williams ซึ่งอ้างตัวว่าเป็น “เพื่อนเก่าของประเทศสยาม” ซึ่งเขาเคยใช้ชีวิต “ยี่สิบปีแห่งความสุข” มาแล้ว¹⁴

ความเป็น “เพื่อนเก่า” ของประเทศสยาม จะเห็นได้จากการที่เขาพยายามจะให้คำอธิบายประเด็นที่เป็นภาพเชิงลบ และเสริมประเด็นที่ให้ภาพเชิงบวกแก่ประเทศสยามเพื่อถ่วงดุลย์ภาพลักษณ์ด้านลบซึ่งนางแอนนาก็ค้นมาเล่าในงานเขียนของนาง อย่างไรก็ตาม วิลเลียมส์ ก็ยังไว้ท่าทีและสงวนความเป็นกลางเมื่อกล่าวพาดพิงถึงประเด็นหลัก 2 เรื่อง คือ เรื่องพระบุคลิภาพของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ และเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความน่าเชื่อถือของนางแอนนา ในประเด็นแรก วิลเลียมส์ อ้างอิงนักเขียนอื่น ๆ อีกหลายคน รวมทั้งนางเลียวโนเวนส์เอง แล้วสรุปว่า พระราชกรณียกิจที่ได้ทรงปฏิบัติเพื่อประเทศสยาม ทำให้ทรงได้รับการยกย่องและความเคารพอย่างสูงจากชาวสยามในฐานะกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่พระองค์หนึ่งผู้ทำคุณให้ประเทศและพสกนิกรของพระองค์ ส่วนในประเด็นที่สอง คือ การที่นางแอนนาอ้างว่าเรื่องเล่าของนางเป็นความจริงตามประวัติศาสตร์ทั้ง ๆ ที่มีข้อมูลมากมายเกี่ยวกับราชสำนักที่ไม่ตรงต่อความเป็นจริง และขัดแย้งกันเองอยู่ในงานเขียนของนาง วิลเลียมส์ กล่าวว่า นั่นเป็นเพียงเพราะมุมมองที่แตกต่างและทัศนคติของคนที่มีภูมิหลังต่างกัน

ความขัดแย้งอันแท้จริงระหว่างแอนนาและในหลวง คือเรื่องเกี่ยวกับการภายในครอบครัว... นอกจากนั้นแล้วแอนนาก็คิดว่าในหลวงทรงเป็นนักปกครองที่สามารถเชิงบริหาร เป็นผู้มีวิจรรณญาณ ซึ่งเป็นความคิดเห็นที่ตรงกันกับความเห็นของ เซอร์ จอห์น บาวริง ผู้เข้ามาเจรจาตกลงเรื่องสนธิสัญญากับประเทศสยาม ในปี พ.ศ.2397 คือประมาณ 8 ปีก่อนที่แอนนาจะเดินทางมาเมืองสยาม

ส่วนนางเลียวโนเวนส์เองนั้นเป็นผู้มีพรสวรรค์ในเชิงวรรณศิลป์.....
หากว่าหล่อนจะได้ล่วงเกินพระองค์ผู้ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่เคารพ
ของชาวไทยไปบ้าง ก็เป็นเพราะ “ต่างเวลา ต่างพื้นเพ” [ย่อมมีความคิด
ต่างกัน] ถึงกระนั้นก็ไม่อาจทำร้ายพระองค์ หรือพระราชวงศ์ให้ลดค่าลง
‘ได้เลยในสายตาของชาวสยาม’¹⁴²

เมื่อ วิลเลียมส์เขียนบทนำให้หนังสือของนางแอนนาตั้งข้างต้นนั้นเป็นฉบับที่ตีพิมพ์ในปี
ค.ศ. 1952 (พ.ศ.2495) เป็นเวลาที่ข้อมูลและหลักฐานหลายอย่างที่เกี่ยวข้องกับนางเลียวโนเวนส์ยังไม่
เป็นที่เปิดเผยต่อสาธารณชน ดังที่ต่อมาจะได้อ่านกันในงานเขียนและงานวิจัยของนักประวัติศาสตร์
รุ่นต่อมา เช่น Smith Dow (พ.ศ.2534) Bristowe (พ.ศ.2519) และ Moffat (พ.ศ.2504) ดังนั้นความ
เห็นของวิลเลียมส์บางอย่างจึงขัดแย้งกับข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ ซึ่งได้รับการเปิดเผยในเวลาต่อ
มา อาทิเช่น วิลเลียมส์กล่าวว่า นางเลียวโนเวนส์ “สามารถอดอ้างได้ว่าเป็นผู้มีอิทธิพล” ต่อเจ้าฟ้า
จุฬาลงกรณ์ฯ ซึ่งต่อมาขึ้นเสวยราชย์เป็นพระมหากษัตริย์พระองค์ที่ 5 ของราชวงศ์จักรี และครอง
ราชย์อยู่ถึง 42 ปี ซึ่งเป็นระยะเวลาที่ประเทศสยามเจริญพัฒนาขึ้นมาด้วยพระอัจฉริยภาพของ
พระองค์ ทว่าในขณะเดียวกัน วิลเลียมส์ไม่เห็นด้วยกับความเห็นของนางเลียวโนเวนส์เกี่ยวกับ
ลักษณะของสังคมสยามสมัยนั้น เช่น เรื่องการมีทาสและระบบทาสในสยาม วิลเลียมส์กล่าวว่า
ระบบทาสในประเทศสยามนั้น “รุนแรงน้อยกว่าที่บรรยายไว้ในหนังสือของนางแอนนา” ยิ่งไปกว่า
นั้น วิลเลียมส์ อธิบายว่า นางแอนนา “เรียกคนรับใช้ทุกระดับทุกชนิดว่า “ทาส” แม้ว่าบางคนจะมี
สภาพความเป็นอยู่ดีเสียกว่าสาวใช้ตามบ้านในประเทศอังกฤษในสมัยของนางแอนนา ซึ่งต้องอยู่รวม
กันอย่างแออัด และทำงานหนักวันละ 14 ชม. เพื่อเงินค่าจ้างเพียง 20 ปอนด์ต่อปี”¹⁴³ เนื้อหาสาระใน
คำโต้แย้งของวิลเลียมส์เป็นสิ่งที่สนับสนุนข้อสันนิษฐานที่ว่า นางเลียวโนเวนส์นั้นมิได้มีความรู้
ความเข้าใจในระบบสังคมอันซับซ้อนของเมืองสยาม ดังที่นางอ้างไว้ในงานเขียน

ประเด็นสำคัญอีกประการหนึ่งในบทนำของวิลเลียมส์ คือ ข้อสังเกตเกี่ยวกับพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าฯ ซึ่งนายวิลเลียมส์ย้าว่า “สมควรแล้วที่ทรงเป็นที่เคารพรักของปวงประชา” ยิ่ง
ไปกว่านั้น วิลเลียมส์ ยังแก้ต่างให้พระองค์ในกรณีที่นางเลียวโนเวนส์โจมตีเรื่องการมีพระสนมหลาย
คน ซึ่งนางเห็นว่า “เป็นบาป” ว่าเป็นสิ่งจำเป็นและเป็นกุศโลบายทางการปกครองอันสำคัญ เขายัง
กล่าวด้วยว่า แม้นางจะตำหนิว่าพระองค์ไม่อดทนต่อเสียงวิพากษ์วิจารณ์ ทว่าการที่ทรงอดทนคน
อย่างนางเลียวโนเวนส์ได้นานถึง 5 ปี นับว่าทรงมีพระหฤทัยกว้างขวางและทรงอดทนเป็นเลิศ¹⁴⁴

ในหนังสือเรื่อง *The English Governess* นี้ นางเลียวโนเวนส์เขียนคำอุทิศให้นาง แครธรีน คอบบี้ ภรรยาของ ดร.ฟรานซิส คอบบี้ แห่งบอสตัน ซึ่งนางอ้างว่าเคยเป็นเพื่อนบ้านของนาง ตั้งแต่เมื่อครั้งที่อยู่ในสิงคโปร์ และเป็นผู้ที่แนะนำนางให้รู้จักผลงานของบรรดานักเขียนผู้สนับสนุนนโยบายเลิกทาสในประเทศอเมริกา เช่น Harriet Beecher Stowe ผู้ประพันธ์ผลงานสนับสนุนการเลิกทาสอันมีชื่อเสียงคือ *Uncle Tom's Cabin* (1852)

เพื่อเพิ่มความน่าเชื่อถือให้กับหนังสือของนางเรื่องนี้ นางเลียวโนเวนส์ตีพิมพ์พระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงตอบและทรงขอบพระทัยนางที่ได้เขียนจดหมายมาแสดงความเห็นใจเมื่อพระราชบิดาเสด็จสวรรคต ในพระราชหัตถเลขานั้น ทรงสุภาพและเปี่ยมด้วยไมตรีจิต และแม้จะทรงกล่าวพาดพิงถึงวันเวลาที่นางเคยถวายพระอักษรในราชสำนัก¹⁴⁵ ทว่ามีได้ทรงขอให้นางกลับมาเมืองสยามอีก

การวิเคราะห์เปรียบเทียบและวิพากษ์บทความต้นฉบับและหนังสือเล่มแรก

หากจะกล่าวโดยรวมแล้ว หนังสือเรื่อง *The English Governess* มีใจความเดียวกันกับบทความทั้ง 4 บทที่กล่าวถึงมาแล้ว เพราะบทความส่วนใหญ่จะถูกตัดออกเป็น ส่วน ๆ แล้วนำมาเรียบเรียงใหม่ มีหลาย ๆ ส่วนที่นางนำมาตัดต่อโดยมิได้เปลี่ยนแปลงข้อมูลแม้แต่คำเดียว นางเริ่มเรื่องเล่าในหนังสือตั้งแต่เมื่อนางมาถึงกรุงเทพฯ โดยเรือ “เจ้าพระยา” ในวันที่ 15 มีนาคม พ.ศ.2405 (ค.ศ.1862) และเริ่มเล่าเหตุการณ์ตามลำดับเวลาอย่างคร่าว ๆ ตั้งแต่เมื่อ “กลาโหม” ออกมาต้อนรับนาง พานางไปพักอยู่ด้วยชั่วคราว จนถึงการได้เข้าเฝ้าครั้งแรกและการได้รับพระราชทานบ้านพักส่วนตัวนอกพระบรมมหาราชวัง แต่หลังจากนั้นแล้วเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่นางนำมาปะติดปะต่อกันไม่มีลำดับเวลาก่อนหลังบอกไว้อย่างชัดเจน และไม่มีการวางโครงเรื่องที่เป็นเอกภาพ คงนำเอาเรื่องราวต่าง ๆ มาวางเรียงกันทีละบททีละเรื่อง บางตอนจะเป็นการบรรยายภาพสถานที่ต่าง ๆ อย่างยืดเยื้อ ที่เพิ่มเติมขึ้นจากเนื้อหาในบทความต้นฉบับ คือ ส่วนที่เป็นมุมมองส่วนตัวของนาง ซึ่งทำให้หนังสือนี้มีลักษณะเป็นบันทึกความทรงจำ (memoirs) มากกว่าเป็นบทความ นอกจากนั้น นางยังเพิ่มรายละเอียดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ประเทศสยาม พระราชพิธีต่างๆ ตลอดจนคำบรรยายเกี่ยวกับพุทธศาสนาและแนวปฏิบัติต่าง ๆ ซึ่งเป็นการตีความของนางเอง เรื่องราวเกี่ยวกับราชสำนักซึ่งนางเล่าไว้จบลงในบทที่ 27 “เมื่อฉันลาออกจากราชสำนัก” ซึ่งนางให้เหตุผลว่านางต้องการหนีจากงานที่น่าเหนื่อยใจและเจ้านายที่น่าเหนื่อยหน่ายเพื่อไปพักผ่อนเป็นเวลา 6 เดือน หลังจากบทนี้นางยังเติมเรื่องราวอีก 3 บท คือ “ราชอาณาจักรสยาม” “โบราณสถานในเขมร...การเดินทางไปนครวัด” และ

“ตำนานเรื่องพระมหานคร” ซึ่งนางคงจะนำเรื่องราวมาจากเอกสารอื่น ๆ ที่เคยมีผู้ตีพิมพ์ไว้ก่อนแล้ว โดยที่นางมิได้อ้างอิงแหล่งที่มา ที่ชัดเจนที่สุดคือเรื่อง การเดินทางไปนครวัดนั้น นางลอกมาจากคำบรรยายการเดินทางของ อองรี มูโอด (Henri Mouhot, ค.ศ.1826-1861) นักธรรมชาติวิทยาชาวฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาสำรวจประเทศสยามและอินโดจีน¹⁴⁶ โดยนางคัดข้อความที่บรรยายรายละเอียดเชิงโบราณคดีของมูโอดออกเสีย และเขียนเล่าประหนึ่งเป็นประสบการณ์ส่วนตัวของนางเอง ทั้ง ๆ ที่บางย่อหน้านั้นนางคัดลอกมาจากคำบอกเล่าของมูโอดชนิดคำต่อคำ¹⁴⁷ นักประวัติศาสตร์ผู้ศึกษาเรื่องเมืองสยามและเอเชียอย่าง Michael Smithies จึงกล่าวยืนยันว่าแท้จริงแล้วนางแอนนาไม่เคยเดินทางออกนอกพระนครเลย¹⁴⁸

อย่างไรก็ตามแนวคิดหลัก (themes) ที่ปรากฏอยู่ในบทความฉบับนี้ ยังคงถูกนำมาถ่ายทอดไว้และขยายความในหนังสือเรื่องนี้ ให้สามารถวิเคราะห์จุดมุ่งหมายและความตั้งใจของนางแอนนา เลียวโนเวนส์ ในการเขียนเรื่องเมืองสยามและราชสำนักได้อย่างชัดเจน เพราะนางจะย้ำและมุ่งประเด็นกลับมาหาแนวคิดหลักของนางอยู่ตลอดเวลา ดังจะได้วิเคราะห์และวิพากษ์ประเด็นที่เป็นแนวคิดหลักในหนังสือและบทความฉบับของนางเลียวโนเวนส์ ดังต่อไปนี้

1) แนวคิดเรื่อง “ความเหนือกว่า” ของวัฒนธรรมยุโรปหรืออเมริกัน และคริสตศาสนา

งานเขียนของนางเลียวโนเวนส์สะท้อนความคิดที่มีอคติต่อชาวสยามและพุทธศาสนาว่าต่ำต้อยกว่าชาวยุโรปและศาสนาของชาวตะวันตก คือ ศาสนาคริสต์ แม้แต่ในระหว่างชาวเอเชียด้วยกัน นางก็ยังอ้างว่า ประเทศสยามอยู่ในระดับต่ำกว่าประเทศอื่น “ไม่มีที่ไหนจะน่ารังเกียจ น่าขยะแขยงกว่าแม้แต่ในภาคพื้นเอเชีย”¹⁴⁹ นางเลียวโนเวนส์วาดภาพเมืองสยามว่าเป็นบ้านป่า เมืองเถื่อน เช่น เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงโปรดฯ พระราชทานตำแหน่งให้นางเป็น “เจ้าคุณครูใหญ่” นางได้รับศักดินาตามตำแหน่ง และตามธรรมเนียมการปูนบำเหน็จข้าราชการ นางกล่าวถึงที่ดินซึ่งนางได้รับพระราชทานว่า ตั้งอยู่ในดินแดนทุรกันดาร คือ เมืองลพบุรี และพระบาท ซึ่งแท้จริงแล้วเป็นแผ่นดินที่แผ้วถางแล้วและอุดมสมบูรณ์ แม้แต่ตามมาตรฐานของสมัยรัชกาลที่ 4¹⁵⁰ ลพบุรีเป็นเมืองใหญ่ซึ่งเคยมีฐานะเทียบเท่าราชธานีในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ส่วนพระบาทเป็นอำเภอที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรบาท ซึ่งราชสำนักจะเดินทางไปสักการะเป็นประจำทุกปี นางแอนนากล่าวว่านางตัดสินใจไม่ยอมรับกรรมสิทธิ์ในที่ดินผืนนั้น เนื่องจากจะต้องเดินทางรอนแรมอย่างทุรกันดารด้วยช้าง “ผ่านป่าดงดิบรกชัฏ” กว่าจะไปถึงที่ดินของนางได้ นางจึงตัดสินใจทิ้งผืนดินนั้นให้ตกเป็นของ “ผู้คนของฉัน ผุ่งเสือ ไชลงช้าง ผุ่งแรด ผุ่งหมูป่า ผุ่งตัวนัม

(armadillos) และฝูงลิงค่าง” ยิ่งไปกว่านั้นนางยังกล่าวว่าการปูนบำเหน็จและแต่งตั้งนางดังกล่าว “เป็นเรื่องน่าขบขัน” โดยไม่สนใจว่าเป็นพิธีที่จัดขึ้นอย่างจริงจังด้วยเจตนาได้อย่างจริงจังของผู้มาร่วมพิธีทุกคน¹⁵¹ เหตุการณ์นี้สะท้อนให้เห็นความเขลาและความไม่ใส่ใจต่อความรู้สึกของชาวสยามและประเพณี วัฒนธรรมของชาวสยาม ซึ่งเป็นลักษณะอันเป็นพื้นนิสัยของนางเลียวโนเวนส์

นอกจากจะเสนอภาพเมืองสยามในลักษณะของบ้านป่าเมืองเถื่อนไร้อารยะและเป็นที่อยู่ของผู้คนที่ไร้อารยธรรมแล้ว นางยังแสดงให้เห็นว่าสิ่งใดก็ตามที่มาจากตะวันตกหรือมีส่วนเกี่ยวข้องกับอังกฤษ ยุโรปหรืออเมริกัน และศาสนาคริสต์แล้ว เป็นสิ่งที่มีความเหนือกว่าเสมอ ยกตัวอย่างเช่น ในนาถิแรกที่เรือเจ้าพระยานำนางเข้ามาถึงปากอ่าว นางบรรยายภาพที่เห็นเบื้องหน้าคือ พระตำหนักฤดูร้อน วัดวาอาราม และบ้านเรือนของชาวสยาม ในเชิงลบและดูแคลน

พระตำหนักฤดูร้อนของพระเจ้าอยู่หัว... ไร้ความสง่า ไร้ความงาม มีวัดที่ดูโทรม ๆ อยู่ข้างทางด้านหลัง มีพระอยู่กันแน่นขนัดในผ้านุ่งสีเหลือง ๆ และกระหม่อมโล้น ๆ มีฝูงหมากกลางถนนคอยเดินตามอยู่มากรมาย... ขยะหรือเศษอาหารซึ่งเหลือจากอาหารที่พวกพระไปเดินขอทานมาได้ในตอนกลางวัน ก็จะทำมาโยนเลี้ยงเจ้าหมาพวกนี้ ส่วนเศษอาหารที่หมาไม่กินก็จะถูกทิ้งให้เน่าเหม็นอยู่อย่างนั้น¹⁵²

แต่เมื่อมาเห็นบ้านของพวกมิชชันนารี นางเลียวโนเวนส์บรรยายภาพที่เห็นอย่างงดงาม เต็มไปด้วยถ้อยคำในเชิงบวกและโน้มน้าวใจผู้อ่าน

ดวงตะวันกำลังจะตกกลับไปทางทิศตะวันตก เมื่อเราเริ่มมองเห็นหลังคาบ้านทรงยุโรปที่คั่นตา โบสถ์สีขาวหลังเล็กๆ มีหน้าต่างทาสีเขียวสดใหม่ตั้งอยู่ระหว่างเรือนสองหลัง ทั้งบ้านและโบสถ์เป็นของพวกมิชชันนารีชาวอเมริกัน คณะเพรสไบทีเรียน ด้านหลังของบริเวณนั้น งดงามด้วยกิ่งใบไม้เขียวชะอุ่ม ลำแสงสุดท้ายของดวงอาทิตย์สาดส่องทางเดินภายในบริเวณบ้าน ต้นไม้สูง ๆ ที่แกว่งไกวอยู่เหนือหลังคาโบสถ์เสมือนหลักประกันของความปลอดภัยและความสงบสุข ในขณะที่คำกึ่งที่กำลังใกล้เข้ามาและความลึกลับของดินแดนของพวกนอกศาสนาที่เรากำลังเหยียบย่างเข้ามานั้น ทำให้ฉันเกิดความหวาดหวั่นอย่างบอกไม่ถูก¹⁵³

ผู้อ่านที่ช่างสังเกตอาจจะสงสัยไม่ได้ว่า เมื่อนางเพ็ญจะเคยเข้ามาในเมืองสยามเป็นครั้งแรกในชีวิต นางรู้ได้อย่างไรว่า บ้านและโบสถ์ที่เห็นเป็นของมิชชันนารีชาวอเมริกัน คณะเพรสไบทีเรียน มิใช่ของนิกายอื่น หรือชนชาติอื่น นอกจากนั้นนางยังละเลยความจริงที่ว่าแม่ไม้ใบงามในละแวกบ้านของพวกมิชชันนารีที่เปรียบ “เสมือนหลักประกันของความปลอดภัยและความสงบสุข” นั้น มีอยู่ในบริเวณนั้นมาช้านาน ก่อนที่พวกมิชชันนารีจะย้ายเข้ามาอยู่ เป็นต้นว่าในกรณีของ ดร.แบรดเลย์ (หมอบรัดเล) คือ กลุ่มสมาคมมิชชันนารีอเมริกัน (The American Missionary Association) และกลุ่มเพรสไบทีเรียน (Presbyterian) นั้น ที่ดินที่ทั้งสองคณะเช่าตั้งสถานที่ทำการเป็นที่ดินของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ และของกรมหลวงวงษาธิราชสนิท ซึ่งทั้งสองพระองค์ทรงให้มิชชันนารีทั้งสองเช่าในราคาที่ถูกลงมาก แม้แต่สำหรับในสมัยนั้น คือปีละ 320 บาท (หรือประมาณ 192 ดอลลาร์) มาตั้งแต่ปี พ.ศ.2395 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงพระเมตตา และทรงมีพระประสงค์จะตอบแทนหมอบรัดเลที่มารักษาไข้ในพระบรมมหาราชวังโดยไม่คิดค่ารักษา จึงทรงพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้หมอบรัดเลสอนศาสนาและแจกใบปลิวคำสอนในพระบรมมหาราชวังได้ เมื่อหมอบรัดเลปรารถนาว่าอยากจะหาที่ตั้งมิชชันที่กว้างขวางกว่าเดิม จึงทรงพระกรุณาหาที่ดินที่เหมาะสมแล้วทรงซื้อไว้เสียเองก่อนจะทรงนำมาให้หมอบรัดเลเช่าในราคาถูก¹⁵⁴

อีกเหตุการณ์หนึ่งที่ควรยกมากล่าวถึงเพื่อเป็นตัวอย่างให้เห็นความมีอคติ ของนางเลียวโนเวนส์ คือ เมื่อนางเข้าไปพักอยู่ใน “วัง” ของ “กลาโหม” (คือ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ นามเดิมช่วง บุนนาค) ซึ่งในขณะนั้นมีตำแหน่งหน้าที่การงานสำคัญหลายตำแหน่ง และชาวตะวันตกถือว่ามีฐานะเท่าเทียมกับตำแหน่ง “นายกรัฐมนตรี” ของประเทศตะวันตก นางแอนนากล่าวว่า เมื่ออยู่ในบ้าน “กลาโหม” นางถูกบรรดาผู้หญิงของท่านห้อมล้อมด้วยความสนใจใคร่รู้จักนางและพากันไต่ถามนางต่าง ๆ นานาจนน่ารำคาญ โดยเฉพาะเมื่อหญิงผู้หนึ่งถามนางว่า อยากจะเป็นภรรยาของ “กลาโหม” หรือของในหลวง คำตอบของนางแอนนาแสดงให้เห็นทั้งความเย่อหยิ่งและความอคติของนาง โดยนางกล่าวตอบว่า

ทั้งท่านชายเจ้านายของพวกเธอและพระเจ้าอยู่หัว... ล้วนเป็นคนนอกศาสนา...

ผู้หญิงอังกฤษอย่างฉัน ซึ่งเป็นคริสเตียน ยินดีจะถูกทรมาน ล่ามโซ่ และขังคุกไว้ตลอดชีวิต หรือถูกฆ่าให้ตายอย่างช้า ๆ และด้วยวิธีที่ทรมานที่สุดเท่าที่มีในประเทศสยาม ดีกว่าจะยอมเป็นภรรยาคนใดคนหนึ่ง [ในสองคนนั้น]¹⁵⁵

แม้แต่เมื่อนางเอยถึงสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ. 2200-2231) ซึ่งนางยอมรับว่าทรงเป็นนักปกครองผู้สามารถและทรงมีพระปรีชาญาณ (ทางด้านศาสนา เนื่องจากมีข่าวลือกันว่าทรงยอมรับเข้ารีตเป็นคริสเตียนอย่างลับ ๆ) ก็เป็นเพราะทรงได้รับอิทธิพลของอารยธรรมยุโรปซึ่งทำให้พระองค์ทรงเป็น “กษัตริย์ผู้ทรงมีปฏิภาณเฉียบแหลมและ[มีลักษณะ]เป็นยุโรปมากกว่าจะเป็นเอเชีย”¹⁵⁶ นางกล่าวว่า ประเด็นนี้เอง เป็นจุดบกพร่องของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เนื่องจากพระองค์ทรงเลือกแนวทางที่จะยังคงอยู่ “ในความมืดและความลวงของพุทธศาสนา” ไม่สนใจไม่ยอมรับสังฆกรรมของคริสต์ศาสนาและราศีของพระเจ้าผู้เป็นเจ้า (the grace of God) ตามที่พวกมิชชันนารีพยายามนำทางให้¹⁵⁷

การวาดภาพเมืองสยามและพุทธศาสนาว่ามีแต่ความชั่วร้าย ป่าเถื่อน ไร้อารยะ เมื่อเปรียบเทียบกับความเป็นคริสเตียน จะเห็นได้จากฉากที่นางบรรยายวาระสุดท้ายของคอนสแตนติน ฟอลคอน (หรือเจ้าพระยาวิไชยเณทร์) ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ผู้ถูกกล่าวหาและถูกจับได้ว่าวางแผนจะยึดอำนาจการปกครองประเทศจึงถูกสำเร็จโทษ นางแอนนาบรรยายภาพฉากนี้ราวกับนางอยู่ในเหตุการณ์นั้นด้วยตนเอง โดยใช้วิธีการบรรยายฉากละคร บอกรายละเอียดว่าหลังจากถูกทรมาน ฟอลคอนถูกสังหารอย่างทารุณต่อหน้าบุตรสาวผู้ซึ่งให้กำลังใจผู้เป็นพ่อให้ตาย “อย่างผู้กล้าและอย่างคริสเตียน” พร้อมทั้งชูจี้รูปกางเขนที่นางห้อยคออยู่ต่อหน้าผู้เป็นพ่อที่กำลังจะสิ้นใจ (ด้วยน้ำมืออันป่าเถื่อนของชาวสยาม ซึ่งเป็นชาวพุทธ)¹⁵⁸

ทัศนคติของนางเลียวโนเวนส์ในประเด็นนี้ แท้จริงแล้วเป็นภาพสะท้อนให้เห็นความเชื่อเรื่อง “ความเหนือกว่า” ทางด้านชาติพันธุ์ของชาวอังกฤษในตอนปลายศตวรรษที่ 19 ตามแนวคิดแบบ Social Darwinism ซึ่งบิดเบือนเอาความคิดตามหลักการ “the survival of the fittest” ของชาร์ลส์ ดาร์วิน (Charles Darwin, 1809-1882) มาใช้กับสังคมเมืองของมนุษย์ สำหรับชาวอังกฤษแล้วประเทศอังกฤษเป็น “ตัวอย่างของปัญญาและความเมตตา” ซึ่งเป็นทัศนะที่ติดมากับความเชื่อที่ว่า “วัฒนธรรมของแองโกลแซกซอนเป็นตัวแทนการผสมผสานอย่างสูงสุดของวัฒนธรรมอันสืบสานสายธารแห่งความก้าวหน้าของมนุษยชาติ มาตั้งแต่สมัยเพลโต นักปราชญ์ชาวกรีก”¹⁵⁹

ความคิดดังกล่าวนี้ยังถูกนำไปใช้เป็นข้ออ้างเพื่อการล่าอาณานิคม เพื่อการแสวงหาประโยชน์และเอาเปรียบคนเชื้อชาติอื่นที่มีสีผิวขาวในแอฟริกา เอเชีย และในแถบหมู่เกาะแคริบเบียน ชาวอังกฤษอดอ้างว่าพวกเขาเข้ามาในดินแดนเหล่านั้นเพื่อช่วยเหลือ “สร้างความ

ลิวอิส” ให้กับชนชาติที่ “ล้าหลัง” และ “ไร้วัฒนธรรม” เหล่านั้น เขาอธิบายว่าเป็นพระประสงค์ของพระเป็นเจ้าที่ต้องการให้พวกเขาแบกรับภาระหน้าที่ในการนำเอาพระรัศมีของพระเจ้ามาให้ชนชาติที่โง่เขลาเหล่านั้น⁶⁰

ตำนานความเชื่อเรื่อง “หน้าที่ในการสร้างความลิวอิส” เป็นเครื่องมือที่ประเทศอังกฤษและประเทศตะวันตกอื่น ๆ ที่นิยมล่าอาณานิคม สร้างขึ้นบนพื้นฐานความเชื่อว่าวัฒนธรรมและระบบศีลธรรมของตน “เป็นตัวแทนของความเป็นเลิศเท่าที่สังคมมนุษย์จะเป็นได้” ด้วยความเชื่อในความเหนือกว่าทางศีลธรรมและวัฒนธรรมดังกล่าว บรรดาผู้นำที่นิยมการล่าอาณานิคมจึงออกมาประกาศสนับสนุนความคิดและความเชื่อของตนและอ้างว่า “เป็นภาระของคนผิวขาว” (white man's burden) ซึ่งสวรรค์กำหนดมาให้ผู้นำอารยธรรมและความเจริญมาสู่ประเทศที่ยังล้าหลังและยังไม่ยอมรับพระเจ้า การโฆษณาชวนเชื่อเช่นนี้เป็นนโยบายที่สำคัญยิ่งในตอนปลายศตวรรษที่ 19 เนื่องจากเป็นเหตุผลที่นำมาใช้สนับสนุนการรุกรานและเข้าครอบครองประเทศอื่น โดยหลอกล่อให้ชนชั้นกลางและชนชั้นแรงงานในประเทศของตน ผู้อาจจะไม่มีส่วนแบ่งในผลประโยชน์จากการล่าอาณานิคม ให้หันมาสนับสนุนนโยบายนี้ การนำเอานโยบายการขยายอำนาจทางการเมืองแบบรุกรานชาติอื่นมาผสมผสานเข้ากับหลักการของการต่อสู้ทางศาสนา ทำให้ชนชั้นปกครองสามารถโน้มน้าวใจคนในชาติให้หันมาเชื่อถือลัทธิการล่าอาณานิคมว่าเป็นปฏิบัติการที่สูงส่งและเป็น “พันธกิจ” ที่สมควรได้รับการสนับสนุนจากคนในชาติ⁶¹

สำหรับในประเทศสหรัฐอเมริกา คำว่า “ภาระของคนผิวขาว” หรือ white man's burden (ซึ่งขอยืมมาจากชื่อโคลงของ Rudyard Kipling ซึ่งตีพิมพ์ในนิตยสาร *McClure* ในเดือนกุมภาพันธ์ ปี พ.ศ.2442) เป็นคำที่นำมาใช้เป็นข้ออ้างในการขยายอาณาเขตทั้งภายในทวีปและนอกทวีปอเมริกาเหนือ เป็นคำที่ฟังดูดีกว่าคำว่า จักรวรรดินิยม (imperialism) ซึ่งคนอเมริกันต่อต้านเพราะเหตุว่า ขัดแย้งกับหลักการพื้นฐานในทฤษฎีเสรีภาพของอเมริกา คำ ๆ นี้จึงเป็นการนำเอาคำที่มีความหมายในเชิงบวกมาใช้นิยามการกระทำอันไม่พึงประสงค์โดยตั้งชื่อที่ตรงกันข้ามกับปฏิบัติการนั้น เช่น การขยายดินแดนไปทางใต้ของอเมริกาในปี พ.ศ.2388 โดยการขยายการมีทาสกลับถูกเรียกว่าเป็น “การกระจายเสรีภาพ” (extension of freedom)⁶² ดังนั้นแทนที่จะเรียกการรุกรานเผ่าพันธุ์อื่นที่ไม่ใช่คนขาว ไม่ว่าจะด้วยกำลังทางทหาร หรือ ด้วยการแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจึงถูกเรียกว่าเป็น “ภาระกิจของคนขาว” ในการนำ “ความเจริญ” ในแบบที่คนขาวต้องการมาสู่ดินแดนเหล่านั้น

อย่างไรก็ตามประเทศสหรัฐอเมริกาใช้ข้ออ้างที่แตกต่างกันเล็กน้อยในการขยายดินแดนในภาคพื้นทวีปอเมริกาและในต่างทวีป ยกตัวอย่างเช่น ในการผนวกดินแดนเท็กซัส (Texas annexation) อเมริกาอ้างความเป็น “แผ่นดินว่างเปล่าอันบริสุทธิ์” (the Virgin Land myth) ของดินแดนทางตะวันตกของทวีป และอธิบายว่า การเข้ายึดครองดินแดนเหล่านั้นต่างกับการที่ชาวยุโรปเคยเข้ามายึดครองประเทศอเมริกาเพราะว่า อเมริกาเพียงแต่ขยายเขตแดนเข้าไปในพื้นที่ของตนเองซึ่งยังไม่ได้แผ้วถาง ยังเป็นดินแดนว่างเปล่า ไม่ได้ใช้ประโยชน์ให้คุ้มค่าและอเมริกามีหน้าที่และข้อผูกพันทั้งทางด้านศีลธรรมและมนุษยธรรมที่จะต้องทำให้สำเร็จ

มีผู้มองว่านี่เป็นความก้าวร้าวทางการเมือง ซึ่งมีลักษณะอันชั่วร้าย น่ารังเกียจของพฤติกรรมชนิดเดียวกันในนิสัยของชาวยุโรปผู้คิดมาด้วย... ทว่า คงไม่จำเป็นที่จะต้องย่ำให้เป็นที่เข้าใจว่า การขยายดินแดนในทวีปอเมริกา... แม้จะต้องใช้กำลังทหาร... ไม่ควรจะจัดว่าเป็นการรุกรานเข้าแย่งชิงดินแดน เช่น ที่ชาวยุโรปจากโลกเก่าเคยเข้าครอบครองประเทศอเมริกา ไม่มีชาวอเมริกันที่รักชาติคนใดจะต้องเจ็บปวดใจ ที่เราขยายดินแดนไปทางตะวันตก เนื่องจากหนทางที่เราจะขยายออกไปนั้น เราได้ย่ำยิชนชาติอื่น เส้นทางนั้นเป็นแดนทะเลทรายอันรกร้างไร้ประโยชน์ ซึ่งเราจะต้องทุ่มเทแรงกายแรงใจของเรานำกลับมาสู่โลกของศิลปและอารยธรรม เนื่องจากเราเป็นเจ้าของผืนแผ่นดินที่กว้างใหญ่แห่งหนึ่งในโลกที่ยังไม่เคยมีมนุษย์เหยียบย่างเข้าไป มีแต่พวกคนป่าและสัตว์ป่าอาศัยอยู่ เราจึงต้องตระหนักว่าเรามีอำนาจและหน้าที่ที่จะต้องนำผืนดินเหล่านั้นกลับมาใช้ให้เกิดประโยชน์แก่มนุษยชาติ... สิ่งที่จะเกิดขึ้นคือระบอบประชาธิปไตยในแบบของชาวแองโกล-อเมริกันจะมอบดินแดนอันกว้างใหญ่บนภาคพื้นทวีปนี้ไว้ให้เป็นมรดกแก่มนุษยชาติ... เราได้แย่งชิงมาจากใคร ตรงกันข้าม เราเป็นผู้ให้แก่มวลมนุษย์ นโยบายประการนี้เป็นความจำเป็น เป็นชะตากรรม ที่เราเห็นว่ายุติธรรมและถูกต้อง¹⁶³

ต่อมาในตอนปลายศตวรรษที่ 19 เมื่ออเมริกาตัดสินใจใช้กำลังทหารบุกเข้ายึดหมู่เกาะฟิลิปปินส์ ในทวีปเอเชีย ข้ออ้างนี้ก็ถูกนำมาใช้อีกแม้ว่าจะเพิ่มรายละเอียดให้ฟังดูแปลกไปจากที่เคยอ้างมาแล้ว ชาวอเมริกันผู้นิยมการขยายดินแดนอ้างว่าการใช้กำลังทหารในการเข้ายึดครองเป็นสิ่งที่จำเป็นต้องทำเพื่อช่วยเหลือ “คนส่วนใหญ่” ใน “หมู่สัตว์ที่หลงทาง” เหล่านี้ เพราะคนเหล่านี้ “ต้อง

ให้ดวงตาแอบเล็ดพอสีก่อนจึงจะมีสายตามองเห็นได้ดีขึ้น” พวกเขาอ้างอ้างด้วยว่า สิ่งนี้เป็นภาระที่เขาไม่อาจสลัดให้หลุดจากบ่าได้ เนื่องจากเป็นงานที่ “พระเจ้าเป็นเจ้าในสรรพสรรพได้มอบให้เราทำ”¹⁶⁴ ในกรณีของชาวฟิลิปปินส์ ชาวอเมริกันยังได้ปลุกกระแสของทฤษฎีชาติพันธุ์มนุษย์ที่ว่า คนผิวดำไม่มีความสามารถจะปกครองตนเองและอยู่อย่างมีเสรีภาพได้ ขึ้นมาใช้เป็นข้ออ้างดังที่เคยใช้เป็นเหตุผลสนับสนุนการมีทาสทางภาคใต้ของประเทศ ผู้สนับสนุนนโยบายนี้ต่างกล่าวว่าชาวฟิลิปปินส์มิได้ต่างจากคนผิวดำในประเทศอเมริกาแต่อย่างใด

คนพวกนี้ไม่มีความสามารถจะปกครองตัวเองได้ ก็จะทำได้อย่างไรกัน
 ในเมื่อพวกเขามีได้เกิดมาจากเผ่าพันธุ์ที่รู้จักปกครองตัวเอง อย่างเรา
 พวกเขาเป็นคนตะวันออก เป็นพวกมาเลย์ ที่เคยถูกอบรมโดยพวกสเปน
 ในยุคที่เสื่อมถึงขีดต่ำสุด¹⁶⁵

ชาวอเมริกันที่สนับสนุนนโยบายขยายดินแดน ใช้วิธีการโฆษณาชวนเชื่อที่พวกนักล่าอาณานิคมของอังกฤษเคยใช้มาแล้ว คือ โดยการหาข้ออ้าง หรือ “เหตุผล” ที่มีหลักปรัชญาทางศาสนาและศีลธรรมเข้ามาผนวกกับนโยบายขยายดินแดน ชนิดที่คนอเมริกันที่มีเลือดรักชาติคนใดก็ไม่อาจโต้แย้งได้ วุฒิสมาชิกผู้หนึ่งชื่อ นาย Albert J. Beveridge (R, Indiana) พรรครีพับลิกันจากรัฐอินเดียนนา กล่าวไว้ในรัฐสภาสมัยประธานาธิบดี William McKinley ในปี พ.ศ.2443 ว่า

พระเจ้าเป็นเจ้าได้สร้างพวกเราให้เป็นผู้จัดการชั้นนำในโลก ก็เพื่อสร้างระบบระเบียบในที่ที่มีความวุ่นวายเกิดขึ้น พระองค์สร้างเราให้มีจิตวิญญาณที่รักความก้าวหน้าเพื่อดำเนินการแสวงหาปฏิริยาที่เกิดขึ้นทั่วโลก พระองค์ทำให้เรามีความสามารถในการปกครอง เพื่อเราจะได้เป็นผู้บริหารระบบการปกครองในหมู่คนป่าเถื่อนและไร้สติ หากว่าปราศจากพลังนี้เสียแล้ว โลกนี้คงจะถอยหลังกลับไปสู่ยุคของความป่าเถื่อนและความมืดมน และในท่ามกลางมวลมนุษยชาติพันธุ์บนพื้นพิภพนี้ พระองค์ได้ทรงแสดงเครื่องหมายให้เห็นว่าชาวอเมริกันเป็นชาติที่พระองค์เลือกสรรแล้วให้เป็นผู้นำในการสืบสานเผ่าพันธุ์มนุษย์ในโลกนี้¹⁶⁶

ถ้อยคำดังกล่าวมิได้เป็นเพียงคำพูดของนักการเมืองเพียงคนเดียว ทว่าเป็นเสียงสะท้อนความคิดความเชื่อของคนอเมริกันส่วนใหญ่ในสมัยวิกตอเรียนที่ถ่ายทอดกันมาหลายชั่วอายุคนโดย

ไม่หยุดยั้ง ดังนั้นไม่ว่านักล่าอาณานิคมชาวอังกฤษหรือชาวอเมริกันจะแอบแฝงเจตนาของคนในการขยายดินแดน และใช้กำลังรุกรานชนชาติอื่นไว้เบื้องหลังข้ออ้างใดก็ตาม ความคิดพื้นฐานของคนเหล่านั้นก็คือความเชื่อว่าตนเองมีวัฒนธรรมที่ดีกว่า สูงส่งกว่า และควรจะเป็น “นาย” ที่อยู่เหนือชนชาติที่ไม่ใช่เชื้อสายยุโรป ความคิดและเจตนาของนางเลียวโนเวนส์ ซึ่งแสดงตนว่า ชาวยุโรปและวัฒนธรรมแบบตะวันตกมีความ “เหนือ” กว่าวัฒนธรรมสยามและชาวสยามจึงมิได้เป็นทัศนคติของนางเพียงผู้เดียว แต่ทว่ายังเป็นภาพสะท้อนแนวคิดและความรู้สึกของสังคมร่วมสมัยของนางอีกด้วย

2) แนวความคิดที่ว่าอารยธรรมตะวันตกและคริสตศาสนา คือ “ผู้ชุบชีวิต” ประเทศสยาม

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแทบจะกล่าวได้ว่า ประเทศสยามเป็นประเทศเดียวในภูมิภาคนี้ที่ยังมิได้ตกเป็นอาณานิคมของชาติตะวันตกชาติใด ในขณะที่บริษัทบริติชอีสต์ อินเดีย (The British East Indies Company) ได้เข้ามาตั้งสำนักงานใหญ่อยู่ในประเทศอินเดียแล้วขยายสาขาออกไปปกครองประเทศ พม่า มาลายา และสิงคโปร์ แม้ว่าสุลต่านของรัฐบางรัฐทางตอนเหนือของมาลายา เช่น กลันตัน และตรังกานู ยังคงส่งเครื่องราชบรรณาการมาประเทศสยามในฐานะประเทศราช⁶⁷ ส่วนฝรั่งเศสก็เริ่มเข้ามามีบทบาทมากขึ้นในคาบสมุทรอินโดจีน แม้ว่าประเทศสยามจะยังคงมีสิทธิอำนาจในประเทศเขมรและพระราชวงศ์เขมรยังคงหนีอิทธิพลของฝรั่งเศสเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารอยู่ในกรุงเทพ⁶⁸ การที่ประเทศสยามยังคงต้านทานมหาอำนาจจากทางตะวันตกอยู่ได้นั้น ทำให้กลายเป็นจุดสนใจและเป็นเป้าหมายของประเทศเหล่านี้ยิ่งขึ้น ทั้งพวกนักการทูตและพวกมิชชันนารียิ่งเพิ่มความคิดว่าประเทศสยามเป็นเพียงประเทศเดียวเท่านั้นที่ยังไม่ได้รับการพัฒนาและจำเป็นอย่างที่สุดที่จะต้องได้รัศมีของพระเจ้ามาช่วยส่องทางปัญญาให้⁶⁹

ความคิดแบบอคติที่ว่าสยามจะสามารถพัฒนาก้าวหน้าไปและมีความ “ศิวิไลซ์” ได้ด้วยการยอมรับคริสตศาสนาและอารยธรรมตะวันตกเท่านั้น เป็นประเด็นที่นางเลียวโนเวนส์เน้นย้ำซ้ำแล้วซ้ำอีกในบทความและหนังสือของนาง เมื่อแรกมาถึงนางรู้สึกประหลาดใจที่พบว่า ผู้คนส่วนมากในพระราชอาณาจักรไม่ว่าผู้ชายหรือผู้หญิงอ่านหนังสือออก แม้ว่าการศึกษา “ในระดับสูง” จะยังคงไม่ได้รับความสนใจเท่าที่ควรก็ตาม ดังนั้นนางแอนนาจึงคิดว่าอารยธรรมตะวันตกเท่านั้นที่จะช่วยปลดปล่อยชาวสยามจากความโง่เขลาได้ นางกล่าวว่า ชาวสยามนั้น “แม้ว่าจะเป็นชาติที่ไร้แก่นสาร” แต่วันหนึ่งในอนาคตอาจจะกลายเป็นชาติที่เรืองปัญญาได้ หากว่าพวกเขายอมรับ “ด้วยความเต็มใจ

ไม่เฉพาะแต่การอบรมสอนสั่งจากชาวยุโรป แต่รวมทั้งขนบประเพณีและวิถีความคิดแบบยุโรป ด้วย¹⁷⁰

ทัศนคติดังกล่าวของนางเลียวโนเวนส์เป็นเสียงสะท้อนความคิดของชาวยุโรปและชาวตะวันตกส่วนใหญ่ โดยเฉพาะพวกมิชชันนารีที่เข้ามาในประเทศไทยสยามในคริสต์ศตวรรษที่ 19 มิชชันนารีชาวอเมริกันผู้หนึ่งชื่อ นายมัลคอล์ม ซึ่งเข้ามาเยือนประเทศไทยในปี พ.ศ.2380 (ค.ศ.1837) ซึ่งตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เขียนบันทึกแสดงความชื่นชมเจ้าฟ้าจุฑามณี หรือเจ้าฟ้าน้อย (ซึ่งต่อมาคือ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว) โดยกล่าวว่า หากเจ้าฟ้าพระองค์นี้ได้เสด็จเสวยราชสมบัติ ประเทศไทยก็จะเจริญก้าวหน้า “พ้นจากสภาพปัจจุบันอันต่ำช้าและยัง‘ไม่ศิวิไลซ์’ แต่ที่เป็นเช่นนั้นได้ก็เพราะเจ้าฟ้าพระองค์นี้ทรงมีพระอัธยาศัย ‘เหมาะสมแบบยุโรป’”

จิตวิญญาณตามธรรมชาติของพระองค์ได้รับการปรับปรุงให้ดีขึ้น กว้างขวางขึ้น ด้วยการติดต่อสัมพันธ์กับชาวต่างประเทศ และด้วยการติดตามงานเขียนของชาวอังกฤษ ด้วยการศึกษายุคติกและนิวตัน ด้วยการปลดปล่อยตนเองจากความคับแคบของศาสนาพุทธ และด้วยความฉลาดเฉลียวที่ทรงมองเห็นความเหนือกว่าของพวกเรา และความพร้อมที่จะยอมรับศิลปวิทยาการของพวกเรา¹⁷¹

จะเห็นได้ว่าถ้อยคำดังกล่าวแสดงทัศนคติและความเชื่อที่ตรงกันกับความคิดของนางแอนนาเมื่อก้าวถึงพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวในบทความฉบับที่ 2 ของนาง (ดังที่ได้กล่าวถึงมาแล้วข้างต้น)

ทัศนคติดังกล่าวแทรกซึมอยู่และแต่งแต้มความคิดของนางแอนนาที่มีต่อองค์ประกอบต่าง ๆ ในสังคมสยามและวัฒนธรรมของชาวสยาม แม้นางจะยอมรับว่าประเทศไทยในขณะนั้นมีสภาพบ้านเมืองที่มั่นคง สงบสุข มาเป็นเวลานาน แต่ยังขาด “กฎหมายและระเบียบที่พอจะทำให้อุ่นใจได้” จนกระทั่งเมื่อไม่นานมานี้เอง จึงได้มีการจัดตั้งกองตำรวจขึ้น ประกอบไปด้วย “ชาวมาเลย์ที่ไว้ใจได้ คัดเลือกมาจากสิงคโปร์” (ซึ่งเป็นประเทศที่ “ได้รับการพัฒนาแล้ว” ทั้งคู่ ภายใต้การปกครองของอังกฤษ) และเป็นกองกำลังที่ควบคุมโดย “ชาวอังกฤษผู้มีความสามารถที่สุดผู้หนึ่งในซีกโลกตะวันออก” คือ นายธอมัส นอกซ์ ซึ่งต่อมาเป็นกงสุลอังกฤษประจำกรุงเทพและพ่อตาของหลุยส์ บุตรชายของนางแอนนา¹⁷² (ซึ่งแต่งงานกับคาโรลิน บุตรสาวคนที่ 2 ของนายโนกซ์ เมื่อปี พ.ศ. 2427) อย่างไรก็ตามจะเล่ายความจริงที่ว่า ความจำเป็นที่จะต้องมียกกฎหมายและระเบียบที่เป็น

ระบบมากขึ้นกว่าเดิมที่มีอยู่นั้น ส่วนหนึ่งเป็นเพราะจำนวนชาวต่างชาติที่ทะลักเข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ มากขึ้น หลังจากที่ประเทศสยามเปิดประตูการค้ากับประเทศทางตะวันตกภายหลังสนธิสัญญาบาวริงระหว่างสยามกับอังกฤษ (พ.ศ.2398) ชาวดังชาติเหล่านี้ต่างอ้างความเป็น “ชนชาติศิวิไลซ์กว่า” ชาวสยาม จึงไม่ยอมปฏิบัติตามกฎหมายสยาม¹⁷³ นางแอนนาเองกล่าวถึงความจริงข้อนี้ไว้ในบทความฉบับต่อมาของนาง เมื่อนางเล่าถึงสิทธิสภาพนอกอาณาเขตของชาวมุสลิมซึ่งแม้จะเป็นคนไทย ก็สามารถอ้างสิทธิสภาพนอกอาณาเขตได้ เนื่องจากนางกล่าวว่าคนมุสลิม (ซึ่งนางเรียกว่า Mohammedans) ทุกคนในเมืองสยามไม่ว่าเชื้อชาติใดเป็นคนในบังคับอังกฤษจึงไม่จำเป็นที่จะต้องเชื่อฟังกฎหมายไทย¹⁷⁴

ประเด็นที่เห็นได้ชัดอีกประการหนึ่งคือ การที่นางแอนนาไม่ยอมรับว่าความก้าวหน้าและสภาพชีวิตที่ดีขึ้นนั้นเป็นเพราะพระปรีชาสามารถของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระมหากรุณาธิคุณของพระมหากษัตริย์พระองค์ก่อน ๆ ที่ทรงสั่งสมมา นางกล่าวว่าประเทศสยาม “เป็นหนี้อิทธิพลร่วมกัน” ของเหล่ามิชชันนารีอเมริกัน ซึ่งเป็นผู้มาช่วยพัฒนาประเทศสยาม “แม้จะไม่ทั้งหมด แต่ก็มีส่วนใหญ่” จนก้าวหน้าและเจริญรุ่งเรืองเช่นที่เป็นอยู่¹⁷⁵

การที่นางแอนนากล่าวเช่นนั้นอาจจะเป็นเพราะนางต้องการเอาใจผู้อ่านส่วนใหญ่ ซึ่งเป็นชาวอเมริกัน หรืออาจจะเป็นเพราะความเขลาของนางเอง ซึ่งไม่เคยมีความรู้อย่างแท้จริงเกี่ยวกับประวัติศาสตร์การพัฒนาประเทศและสังคมสยาม ตลอดจนความพยายามของมิชชันนารี หรือหมอสอนศาสนาชาติอื่น ๆ ซึ่งเข้ามาดำเนินการก่อนพวกมิชชันนารีอเมริกัน เช่น พวกคาทอลิกจากฝรั่งเศส และพวกเยซูอิตจากปอร์ตุเกสซึ่งเข้ามาเผยแผ่ศาสนาตั้งแต่สมัยแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช¹⁷⁶ หลังจากดำเนินการมาหลายปีแล้วไม่ประสบความสำเร็จ ประสพการณ์จึงบังคับให้เปลี่ยนวิธีการแทนที่จะมุ่งหน้าประนามพุทธศาสนาและยกย่องคริสต์ศาสนา พวกเขาจึงหันมาใช้วิธีสร้างบุญคุณและเข้าไปเผยแผ่ในกลุ่มผู้อพยพชาวจีนและชาวญวน ส่วนมิชชันนารีฝ่ายโปรเตสแตนต์คณะแรกคือคณะอเมริกันแบپติสต์ (The American Baptists) นั้นเริ่มเข้ามาในเมืองสยามในปี พ.ศ.2376 (ค.ศ.1833) คณะของ ดร.แบรคเลย์ (หรือหมอบรัดเล) คือคณะ Christian Perfectionism ภายใต้การสนับสนุนของสมาคมมิชชันนารีแห่งอเมริกา (The American Missionary Association) เข้ามาในปีถัดมา (ค.ศ.1834) ตัวหมอบรัดเลและภรรยาคนแรก เข้ามาในปี พ.ศ.2378¹⁷⁷ ในระยะแรกไม่ค่อยเป็นที่ยอมรับของชาวสยาม หมอบรัดเลเคยบันทึกไว้ว่า หลังจากทำงานมาถึง 19 ปี ยังไม่อาจทำให้คนไทยที่นับถือพุทธหันมาเข้ารับได้แม้แต่คนเดียว ซึ่งเป็นสิ่งที่ทำให้หมอบรัดเลลงใจไม่เข้าใจและทำให้เกิดความท้อแท้ใจอย่างมากอยู่หลายครั้ง¹⁷⁸

อย่างไรก็ตาม วิลเลียม แบรดเลย์ (William Bradley) ซึ่งศึกษาสังคมของชาวตะวันตกในประเทศไทยในสมัยรัชกาลที่ 4 เขียนไว้ในหนังสือสยามวันวาน (Siam Then, 1981) ว่า “การพัฒนาและความเจริญบางส่วนในประเทศไทยอาจจะเป็นผลงานของมิชชันนารีรุ่นบุกเบิกอยู่บ้างก็เพียงเล็กน้อย มิได้มากมายเช่นที่พวกเขาอวดอ้าง”¹⁷⁹

อนึ่ง ควรกล่าวไว้ในที่นี้ด้วยว่า โดยส่วนตัวนางแอนนานั้นแม้จะมีความอคติว่าอารยธรรมตะวันตกและคริสตศาสนาเป็น “ผู้ชุบชีวิต” ประเทศไทยให้รู้เรื่องพัฒนาและกล่าวยกย่องมิชชันนารีอเมริกันเพื่อเอาใจผู้อ่านส่วนใหญ่ซึ่งเป็นชาวอเมริกัน แต่ตัวนางเองนั้นอาจจะมีได้เป็นคนเคร่งศาสนาหรือแม้แต่มีความใกล้ชิดกับมิชชันนารีกลุ่มใด ในบันทึกของหมอบรัดเล (ซึ่งกล่าวถึงนางอยู่ไม่กี่ครั้ง) ผู้ที่นางอ้างว่ามีความสัมพันธ์อันดีกับนางขณะที่อยู่ในกรุงเทพฯ หมอเคยปรารภกับตัวเองและบันทึกไว้ในบันทึกส่วนตัวว่า เขาอยากจะให้นางแอนนามาโบสถ์ให้บ่อยกว่านี้¹⁸⁰

3) แนวความคิดว่าแอนนาคือ “ผู้ปลดปล่อย” หรือ “ผู้ปลื้มทุกข์” ของชาวสยาม

จากงานเขียนของนางแอนนา เลียวโนเวนส์ ทำให้มองเห็นได้ชัดเจนว่า นางวาดภาพตนเองเป็นผู้ปลดปล่อย หรือผู้ปลื้มทุกข์ให้ชาวสยาม และวาดภาพให้เห็นว่าเสรีภาพของชาวสยามคือ “ปฏิบัติการ” อันสำคัญสำหรับนาง ครั้งหนึ่งนางเล่าให้ผู้อ่านฟังว่าพระมาตุจฉา (ป้า) ของเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ ซึ่งเป็นผู้เลี้ยงดูพระองค์และพระญาติร่วมอุทรมาตั้งแต่เมื่อพระราชมารดาสิ้นพระชนม์เมื่อปี พ.ศ.2404 ได้ขอร้องนางว่า “ให้พยายามปลุกฝังความคิดและความเชื่อตามหลักศาสนาคริสต์ให้เจ้าฟ้าพระองค์นี้ด้วย” นางยังอ้างด้วยว่า พระมาตุจฉาของเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ทรงไว้วางพระทัยนางว่า “เป็นผู้ที่จะชักนำแต่สิ่งที่ดี” มาสู่พระองค์ซึ่งต่อไปจะต้องเสด็จเสวยราชสมบัติสืบต่อจากพระราชบิดา อย่างไรก็ตาม นางกล่าวด้วยความเสียดายว่า หลังจากพระราชพิธีโสกันต์แล้ว เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ก็ถูกดึงให้ห่างจากอิทธิพลของนางไปทีละน้อย ๆ¹⁸¹

นอกจากจะอ้างตัวว่าเป็นผู้ให้การอบรมบ่มนิสัยเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์แล้ว นางแอนนายังอวดอ้างว่านางเป็น “ผู้จรรโลงความยุติธรรม” ให้ชาวสยามทั้งปวงซึ่งพากันมาขอพึ่งพานางให้ปลื้มทุกข์ให้โดยเฉพาะความทุกข์ร้อนที่ในหลวงและข้าราชการสำนักของพระองค์เป็นผู้ก่อเหตุ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “ศาลหลวง” หรือ ศาลลับ ๆ ที่กดขี่ข่มเหงประชาชน นางกล่าวว่าตัวนางต้องตกอยู่ในสถานการณ์ที่ขำเขามาก เนื่องจากเป็นคนกลางระหว่างผู้ถูกกดขี่ซึ่งมาขอความช่วยเหลือและผู้กดขี่ซึ่งอยู่ในราชสำนัก

จากวันนั้นมาฉันไม่เคยมีความสงบเลย วันแล้ววันเล่า มีแต่ผู้มาขอร้องให้ไปช่วย
ต่อสู้กับพวกผู้พิพากษาที่โหดร้ายอำมหิต จนในที่สุด ฉันต้องกลายเป็น
ไม้เบื่อไม้เมากับพวก “ศาลหลวง” ทุกคน¹⁸²

นางแอนนาอ้างด้วยว่า “กลาโฮม” ซึ่งเป็นประธานของ “ศาลหลวง” ต้องการให้นางไป
จากประเทศสยามถึงกับส่งหนังสือมาเตือนและข่มขู่ ซึ่งหล่อนก็ได้เกรงกลัว กลับตอบไปอย่าง
องอาจว่า นางจะออกจากประเทศสยามก็ต่อเมื่อนางต้องการจะไปเท่านั้น มิใช่ไปเพราะการข่มขู่ของ
ใคร¹⁸³

เมื่ออ่านถึงตอนนี้ ผู้อ่านบางคนอาจจะอดสงสัยมิได้ว่า ในท่ามกลางกษัตริย์และ
ราชสำนักที่ป่าเถื่อน โหดร้าย ซึ่งต่างก็ถูกนางหักหน้า ทำให้ขุ่นเคืองจนถ้วนทั่วทุกคนหลายต่อ
หลายครั้ง (ตามที่นางเล่ามาเอง) เหตุใดนางแอนนาจึงรอดชีวิตมาได้ โดยไม่เคยต้องไปขอความ
ช่วยเหลือจากเพื่อนหรือคนรู้จักชาวต่างประเทศคนใดเลย หรือแม้แต่จากกงสุลอังกฤษ

เมื่อกล่าวถึงการออกจากเมืองสยาม นางเล่าว่านางเริ่มเบื่อหน่ายงานที่ต้องทำในฐานะ
เลขานุการส่วนพระองค์ ซึ่งเป็นงานที่ถูกนำมาของสะสมเพิ่มเติมให้นางโดยมิได้รับค่าจ้างเพิ่ม นางต้อง
ใช้ความพยายามอยู่เกือบปี จึงจะสามารถโน้มน้าวพระทัยให้พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้นาง
ลาพักผ่อนเป็นเวลา 6 เดือน นางจึงถือโอกาสออกจากประเทศสยาม ซึ่งนางอ้างว่ากำลังอยู่ในสภาวะ
ที่ย่ำแย่ทุกสิ่งทุกอย่างกำลังเสื่อมทรามลง

เมื่อฉันออกจากพระบรมมหาราชวังมานั้น ในหลวงกำลังอยู่ในสภาพที่
เสื่อมถอยลงทั้งพระวรกายและพระทัย แม้จะเลดูว่ายังทรงมีพลังกำลัง
ว่องไวกระฉับกระเฉงอยู่ แต่ความจริงแล้ว การปกครองของพระองค์
อยู่ในสภาวะที่แย่มาก เนื่องจากทรงเอาแต่พระทัยของพระองค์เอง ความ
สำเร็จที่เป็นขึ้นเป็นอัน ที่เห็น ๆ กันอยู่ในการบริหารงานของพระองค์
ล้วนแต่เป็นผลมาจากความสามารถและความทุ่มเทของพระยากลาโฮม
และแม้แต่ความพยายามของท่านผู้นี้ก็ดูจะกลายเป็นความสูญเปล่า¹⁸⁴

นอกจากด้านการเมืองและการปกครองแล้ว ทางด้านศิลปะและวรรณคดีก็อยู่ในยุค
เสื่อมโทรมด้วยเช่นกัน เพราะผู้คนในชาติ “เอาแต่เล่นการพนัน”¹⁸⁵ นางจึงได้แต่หวังว่าทุกสิ่งทีนาง
ได้เสียสละกระทำไป เพื่อชาวสยามจะไม่สูญเปล่าไปเสียทีเดียว

หากว่าเชื้อของความรักและสัจธรรมจากหัวใจของฉัน จะบังเอิญตกไป
ต้องใจบรรดาเจ้าจอมหรือนางสนม หรือลูก ๆ ของพระองค์คนที่ชั่วร้าย
ที่สุด ถ้าแม้ว่าถ้อยคำคำใดของฉัน ที่เคยพร่ำสอน จะสามารถทำให้
พวกเขาลุกขึ้นจากกันบึ้งของชีวิตที่เลวร้ายขึ้นมาพบแสงสว่างที่สูงส่งกว่า
ชัดเจนกว่า แจ่มแจ้งกว่า แสงที่พระพุทธเจ้าของพวกเขาเคยส่องทางให้
แล้วละก็ นับได้ว่าแรงงานที่ฉันได้ทุ่มเทอุทิศให้พวกเขาก็ไม่นับว่าสูญเปล่า¹⁸²

คำกล่าวอ้างของนางแอนนา เลียวโนเวนส์ ข้างต้นเป็นประจักษ์พยานอันชัดเจนว่า นาง
มองเห็นและวาดภาพตนเองว่าเป็นผู้ที่จรรโลงความยุติธรรมและคุณธรรมให้ชาวสยามได้ และอาจจะ
ทรงอิทธิพลต่อชาวสยามมากกว่าศาสดาอย่างพระพุทธเจ้าเสียอีก

4) การประนามระบบทาสในเมืองสยาม

ระยะเวลานางเลียวโนเวนส์มาอยู่ในราชสำนักสยาม (พ.ศ.2405-2410) คาบเกี่ยวกับ
ระยะเวลาที่เกิดสงครามกลางเมืองเพื่อการเลิกทาสในประเทศอเมริกา (พ.ศ.2404-2408) เรื่องที่เกี่ยว
กับระบบทาสและการเลิกทาสจึงเป็น “กระแส” ที่สาธารณชน ในอเมริกาให้ความสนใจอย่างต่อเนื่อง
แม้แต่หลังจากที่กองทัพฝ่ายเหนือชนะสงครามแล้ว ผู้คนก็ยังสนใจเรื่องราวเกี่ยวกับนโยบายการเลิก
ทาส โดยเฉพาะชาวอเมริกันทางภาคเหนือซึ่งสนับสนุนนโยบายการเลิกทาสต่างสนับสนุนให้ล้มเลิก
ระบบทาสในประเทศอื่น ๆ ด้วย ดังนั้นในบทความและในหนังสือของนางเลียวโนเวนส์ นางจึงจับ
เรื่องนี้มาเป็นประเด็นหลักเรื่องหนึ่ง นางยกความดีให้ ดร.ฟรานซิส คอบบ์ (Dr. Francis Cobb of
Boston) ซึ่งนางอ้างว่าเป็นผู้แนะนำนางให้รู้จักนักเขียนกลุ่มที่สนับสนุนนโยบายการเลิกทาส
(abolitionism) เมื่อมาอยู่ในเมืองสยาม นางแอนนาจึงรู้สึกว่าการหมอบกราบ และการมีทาสเป็นสิ่งที่
บั่นทอนความเป็นมนุษย์ และเป็นสิ่ง นางจะต้องต่อสู้

อย่างไรก็ดี นางแอนนาขยายความและให้ตัวอย่างระบบทาสในเมืองสยามเฉพาะที่
เกี่ยวกับราชสำนักเท่านั้น อาทิเช่น เมื่อนางเล่าเรื่องพระอาทิตย์ (ซึ่งนางเรียกว่า Alack) ผู้ต้องคอย
แอบ “จับ” อยู่ตลอดเวลาเพราะไม่เคยมีเวลานอนอย่างปกติสุข เนื่องจากต้องคอยอยู่ถวายงานอย่างไม่
เป็นเวลา ซึ่งนางแอนนาเห็นว่าเป็นการกระทำที่ขาดความเห็นอกเห็นใจผู้อื่นของรัชกาลที่ 4 เมื่อ
พระอาทิตย์ปรารภกับนางว่าอยากเกิดมาเป็นไทแก่ตัว นางแอนนาจึงตอบว่านางหวังว่านางจะได้
เกิดเป็นคนอังกฤษหรืออเมริกัน “จึงจะแน่ใจได้ว่าจะเป็นไทแก่ตัว” ต่อจากนั้นนางจึงบรรยายต่อว่า

พระอัครลักษณ์เป็นทาสของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ และเติบโตมาพร้อม ๆ กัน¹⁸⁷

แม่นางแอนนาจะยอมรับว่าทาสในประเทศสยาม “เป็นผู้ที่มีปัญญากว่า” ทาสในประเทศทางตะวันตก แต่หล่อนละเลยที่จะกล่าวถึงความจริงทางประวัติศาสตร์บางประการ ข้อแรกก็คือ ในประเทศสยามไม่เคยมีระบบการค้าทาส (slave trade) อย่างในยุโรปหรือในอเมริกา ซึ่งมีพ่อค้าทาสไปจับ ลักพา หรือซื้อตัวคนผิวดำจากทวีปแอฟริกาฝั่งตะวันตก จับใส่เรือเยี่ยงสัตว์ป่าส่งมาขายให้คนขาวที่ต้องการซื้อแรงงานในยุโรปหรือในอเมริกา ผู้ที่ต่อต้านคือคิง หรือพยายามหลบหนีจะถูกทารุณกรรมต่าง ๆ มากมายและจะต้องเป็นทาสไปตลอดชีวิต นอกจากนี้เจ้าของจะยอมปล่อยให้เป็นอิสระซึ่งมีโอกาสน้อยมาก ในขณะที่ทาสบางชนิดในเมืองสยามมีโอกาสหาเงินมาได้ตัวให้พ้นจากความเป็นทาสได้¹⁸⁸

อีกประการหนึ่งคือ ความจริงที่ว่า หลังจากสงครามการเมืองในอเมริกาเมื่อฝ่ายเหนือชนะสงครามและประธานาธิบดีลินคอล์นประกาศเลิกทาส (Emancipation Proclamation, 1883) มิได้หมายความว่า การใช้ทาสหมดไปจากประเทศอเมริกา และมีได้หมายความว่าอคติที่เกี่ยวกับความเป็นทาสและการเหยียดหยามคนผิวดำ (colored people) จะหมดไปจากสังคมอเมริกันไม่ว่าในภาคใดของประเทศ แม้ว่าจะมีกลุ่มคนบางกลุ่มคัดค้านการมีทาสและการเหยียดผิว ความมีอคติว่าคนผิวดำเป็นชาติพันธุ์ที่ต่ำต้อย และควรจะเป็นผู้ถูกคนขาวปกครองในฐานะ “นาย” เพราะมาจากชาติพันธุ์ที่เหนือกว่า ยังมีอยู่ตลอดเวลาจนแม้กระทั่งทุกวันนี้ คำพูดที่นางแอนนากล่าวกับพระอัครลักษณ์ (ซึ่งจัดว่าเป็น “คนผิวดำ” a colored person) ว่าถ้าไปเกิดในอังกฤษหรือในอเมริกาแล้วจะได้เป็นไทแก้ตัวอย่างแน่นอนนั้น เป็นถ้อยคำที่ไม่สมเหตุสมผล เหตุการณ์ในประวัติศาสตร์อเมริกาเกี่ยวกับทารุณกรรมที่เกิดขึ้นกับคนอเมริกันเชื้อสายอื่น ๆ ที่มีเชื้อสายอังกฤษโดยตรง (โดยเฉพาะคนเอเชีย) เป็นความจริงในประวัติศาสตร์ที่หักล้างคำพูดของนางแอนนาได้ดี

ประเด็นสำคัญอีกประการหนึ่งคือไม่ปรากฏชัดเจนว่า นางแอนนาเองเข้าใจความแตกต่างระหว่างระบบทาสและระบบบ่าวไพร่ในสังคมสยามหรือไม่ เพราะว่าเป็นระบบที่มีรายละเอียดซับซ้อนในการจะแบ่งแยกทาสชนิดต่าง ๆ ไพร่ชนิดต่าง ๆ และข้าราชการออกจากกัน พระอัครลักษณ์ในรัชกาลที่ 4 เมื่อนางแอนนามาอยู่ถวายพระอักษรนั้น คือ พระศรีสุนทรโวหาร (ภัก) ซึ่งมีตำแหน่ง Chief of Royal Scribes เป็นผู้เขียนตามพระราชดำรัส (เฉพาะภาษาไทย) อยู่จนตลอดรัชกาลเมื่อไม่ทรงโปรดจะทรงเอง¹⁸⁹ ตำแหน่งพระอัครลักษณ์นั้นเป็นตำแหน่งข้าราชการ ซึ่งมีใช้ตำแหน่งต่ำต้อยกว่ามีความสำคัญยิ่ง คือเป็นราชเลขานุการ ผู้ถ่ายทอดกระแสพระราชดำรัส นอกจากนั้นแล้วนาง

ของตนเองและวงศ์ตระกูล และทัศนคตินี้ยังคงมีอยู่ แม้ในสมัยเมื่อเปลี่ยนการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตยแล้วก็ตาม

เป็นที่น่าสังเกตว่า เหตุการณ์นี้เป็นเหตุการณ์เดียวในหนังสือเล่มนี้ที่นางแอนนากล่าวถึงปัญหาเรื่องระบบทาสและความชั่วร้ายของระบบทาสในเมืองสยาม นางไม่เคยให้ตัวอย่างความทุกข์ยากของทาสในสถานการณ์อื่น หรือทาสที่อยู่นอกวัง ซึ่งน่าจะมีให้เห็นได้ไม่ยากหากว่าสถานการณ์ความเป็นอยู่ของประชาชนอยู่ในสภาพเสื่อมโทรมดังที่นางเล่ามา โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากว่านางใช้เวลาส่วนใหญ่อยู่ภายนอกพระบรมมหาราชวัง เนื่องจากพระราชพิธีและงานฉลองต่าง ๆ ในวังทำให้นางไม่ค่อยได้ถวายพระอักษรอย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วย (ดังที่นางพร่ำบ่น) นางจึงน่าจะมีตัวอย่างความทุกข์ยากของทาสนอกวังมาเล่าให้ผู้อ่านฟังได้บ้าง มิใช่เพียงแต่ยกประเด็นมากล่าวประนามหรือกล่าวสรุปลอย ๆ อย่างที่เป็นอยู่ในหนังสือเล่มนี้

เพื่อให้ได้มุมมองเกี่ยวกับเรื่องระบบทาสหรือการมีทาสในเมืองสยามในสมัยรัชกาลที่ 4 จากทัศนะของชาวตะวันตกที่เข้ามาในเมืองสยามเป็นการเพิ่มเติมข้อมูลส่วนที่ขาดหายไปจากหนังสือของนางแอนนา ก็จะได้จากหนังสือของ เซอร์จอห์น บาวริงเรื่อง *The Kingdom and People of Siam* (1856) ซึ่งกล่าวถึงการมีทาสในสยามเอาไว้หลายแห่งเมื่อกล่าวถึงเรื่องที่เกี่ยวข้องกันกับเรื่องทาส นอกจากจะให้ข้อมูลที่เป็นข้อสังเกตของตัวเองแล้ว บาวริงยังอ้างข้อมูลที่มีผู้จดบันทึกไว้ก่อนเช่น บาทหลวงปีลเลอกัวซ์ซึ่งอยู่ในเมืองสยามมาเป็นเวลาหลายปีแล้วและเคยถวายพระอักษรภาษาละตินแก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย แม้จะไม่เห็นด้วยกับการมีทาสว่า บาทหลวงปีลเลอกัวซ์ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า “ทาสในเมืองสยามอยู่ในสถานะที่ดีพอ ๆ กับคนรับใช้ตามบ้านในฝรั่งเศส จะเห็นได้ว่าเมื่อไรที่ได้รับการปลดปล่อย ก็มักจะขายตัวกลับมาเป็นทาสอีก” ยิ่งไปกว่านั้นบาวริงยังกล่าวถึงกฎหมายว่าด้วยการปฏิบัติต่อทาสและกฎหมายเกี่ยวกับการขายสินไหมไถ่ตัวทาสไว้ด้วย¹⁹¹

ข้อสังเกตของบาทหลวงปีลเลอกัวซ์จึงขัดแย้งกับถ้อยคำที่นางแอนนาประนามพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า ทรงใช้งาน “ทาส” ของพระองค์เกินเวลา

อนึ่ง ควรกล่าวไว้ในที่นี้ด้วยว่า การมีทาสและการหมอบกราบเป็นเรื่องที่ต้องแยกจากกัน การมีทาสนั้นเป็นปรากฏการณ์ทางเศรษฐกิจและสังคม แต่เมื่อมีประกาศเลิกทาสอย่างเป็นทางการในปี พ.ศ.2448 (ค.ศ.1905) แล้ว ก็มีได้มีการซื้อขายทาสและใช้ทาสกันอย่างถูกต้องตามกฎหมายได้อีกต่อไป ส่วนการหมอบกราบ (ซึ่งนางแอนนาเรียกโดยใช้คำรวมว่า prostration) นั้น ยังมีใช้อยู่จนถึงปัจจุบัน แม้ว่าจะเปลี่ยนแปลงไปมาก ความจริงแล้วพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นผู้

ปี พ.ศ.2448 (ค.ศ.1905) แล้ว ก็มีได้มีการซื้อขายทาสและใช้ทาสกันอย่างถูกต้องตามกฎหมายได้อีกต่อไป ส่วนการหมอบกราบ (ซึ่งนางแอนนาเรียกโดยใช้คำรวมว่า prostration) นั้น ยังมีใช้อยู่จนถึงปัจจุบัน แม้ว่าจะเปลี่ยนแปลงไปมาก ความจริงแล้วพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นผู้ริเริ่มการเปลี่ยนแปลงและปรับปรุงขนบธรรมเนียม เกี่ยวกับการเข้าเฝ้าและการถวายบังคมเสียใหม่ ดังจะเห็นได้จากประกาศในปี พ.ศ.2400 (ค.ศ.1857) ซึ่งทรงมีพระบรมราชานุญาตให้ราษฎรเข้าเฝ้าตามทางเสด็จพระราชดำเนินได้ทั้งทางสถลมารคและทางชลมารค และจะถวายเคารพตามประเพณีของเชื้อชาติคนใด ไม่จำเป็นต้องหมอบกราบตามธรรมเนียมไทย¹⁹² ส่วนการหมอบกราบในขณะเฝ้าหน้านั้นแม้จะมีประกาศยกเลิกในปี พ.ศ.2416 สมัยรัชกาลที่ 5¹⁹³ แต่ก็ยังมีผู้ปฏิบัติอยู่ในบางโอกาส และได้เปลี่ยนแปลงไปให้กลายเป็นความเข้มงวดเสียมาก ทั้งนี้เพราะการนั่งบนพื้นแล้วทำความเคารพผู้อาวุโสอันเป็นที่เคารพนับถือเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมไทย ซึ่งชาวตะวันตกผู้ไม่คุ้นเคยกับการนั่งหรือนอนบนพื้นเรือนอย่างไทย เช่น นางแอนนามองเห็นว่าเป็นการลดค่าความเป็นมนุษย์ของบุคคล

5) ความขัดแย้งในลักษณะนิสัยและบุคลิกภาพระหว่างนางแอนนาและรัชกาลที่ 4

จากรายละเอียดที่วิเคราะห์มาแล้วข้างต้นจะเห็นได้ว่า นางแอนนาวาดภาพลักษณ์ของตัวเองเป็นศูนย์รวมของความถูกต้องและคุณธรรม ซึ่งตรงกันข้ามกับลักษณะอันชั่วร้ายนานัปการในพระบุคลิกภาพของกษัตริย์ผู้มีพระสมณมากมาย และปกครองพวกนางสนมตลอดจนบ้านเมืองด้วยระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ยิ่งกว่านั้นยังยอมให้มีระบบการใช้ทาสและสนับสนุนพุทธศาสนา ไม่ยอมรับนับถือรัศมีของพระเจ้าในศาสนาคริสต์

อย่างไรก็ตามลักษณะความเป็นนักประชาธิปไตยและนักผู้เพื่อสิทธิสตรีของแอนนายังไม่ค่อยน่าเชื่อถือนัก เช่น เมื่อแอนนาอ้างว่านางเห็นใจเหล่านางห้ามและบรรดาชาวสยามที่มารุมล้อมขอความช่วยเหลือจากนาง นางมิได้มองดูผู้หญิงเหล่านั้นในฐานะเสมอกันกับนาง แต่กลับตั้งตนไว้ในฐานะที่สูงกว่าเหนือกว่าดังเช่นที่นางพูดกับบรรดาสตรีในวังของ “กลาโหม” ว่า

ฉันมาอยู่ที่นี่เพื่อถวายพระอักษรเจ้านายทั้งหลาย ฉันไม่เหมือนพวกเธอ พวกเธอไม่มีอะไรทำกัน นอกจากเล่นหัว ร้องเพลง เริงระบำ ให้เจ้านายของพวกเธอดู แต่ฉันต้องทำงานเพื่อลูก ๆ ของฉัน¹⁹⁴

จากคำพูดของนางจะเห็นได้ว่านางแอนนามิได้พูดด้วยความเห็นใจ แต่พูดด้วยสำเนียงเหยียดว่าหญิงเหล่านั้นไม่ได้ทำคุณประโยชน์ใด แทนที่จะสนใจว่าหญิงเหล่านั้นต้องเลี้ยงชีวิตของตนและลูกด้วยการขอมคอกอยู่ในบังคับของผู้ชายอย่างไม่มีอิสระที่จะเลือกทางเดินชีวิตเช่นที่นางแอนนามิ

และเมื่อนางเลียวโนเวนส์บรรยายปฏิบัติการช่วยเหลือชาวสยามนอกห้องเรียนของแอนนา นางวาดภาพนางแอนนาเป็นผู้ทรงคุณธรรม มีจิตใจสูงส่งเมื่อเปรียบเทียบกับชาวสยามซึ่งทั้งชั่วร้ายและจิตใจเสื่อมทราม

จากวันนั้นมาชีวิตฉันปราศจากความสงบสุข ต้องคอกอยู่ในระหว่างผู้มีอำนาจกดขี่และผู้ถูกกดขี่ วันแล้ววันเล่า มีแต่คนมาเรียกร้องให้ฉันไปช่วยต่อต้านเหล่าผู้พิพากษาและนายโรนาศาลที่โหดร้าย... ในกรณีที่มีการทรมาน กักขัง ขู่บังคับ ฉันพยายามที่จะไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวขัดขวาง แต่บรรดาแม่และพี่สาวน้องสาวเหล่านั้นต่างก็อ่อนวอนขอร้องจนฉันอดรนทนไม่ได้ ต้องยอมเข้าไปช่วยเหลือ บางครั้งฉันส่งบอย (คือหลุยส์) ไปกับผู้มาร้องทุกข์ บางครั้งฉันก็ไปด้วยตัวเอง และไม่เคยมีแม้แต่คดีเดียวที่ความยุติธรรมที่พวกนางได้รับเกิดมาจากความรู้สึกผิดถูก [ของศาล] แต่ทว่าเป็นเพราะ [พวกเขาเกรงกลัว] อิทธิพลของฉัน เพราะเขาคิดว่าฉันมีอิทธิพลต่อในหลวง¹⁹⁵

จากถ้อยคำนี้จะเห็นได้ว่า ประการแรกบรรดา “แม่และพี่สาวน้องสาว” เหล่านั้นมีนางแอนนาเป็นที่พึ่งอยู่เพียงคนเดียว แม้แต่ลูกชายของนางก็ยังพลอยมีอิทธิพลไปด้วยและยังสามารถทำหน้าที่ผดุงความยุติธรรมแทนนางแอนนาได้ ที่น่าแปลกก็คือ ผู้ที่มาขอความช่วยเหลือจากนาง มีแต่ผู้หญิง ไม่เคยมีผู้ชายมาขอร้องทุกข์กับนางเลย นางแอนนาคั่งตัวอยู่ในฐานะที่มีอภิสิทธิ์และอยู่เหนือผู้หญิงเหล่านั้นก็เพราะความเป็นชาวยุโรปของนางซึ่งทำให้นางมีสถานภาพดีกว่าผู้หญิงอื่น ๆ ในวัง

ประการที่สองที่น่าสนใจก็คือภาพลักษณ์ของราชสำนักในฐานะศูนย์รวมของบรรดาผู้พิพากษาที่ไร้ความยุติธรรมและปราศจากจรรยาบรรณ เริ่มจากการไม่ให้ความเป็นธรรมแก่ผู้ตกทุกข์ จนนคนเหล่านั้นต้องไปขอให้นางแอนนามาช่วยเหลือ หลังจากนั้นยังปล่อยพวกนางไป

เฉย ๆ เพราะเกรงว่ามีผู้มีอิทธิพลอย่างนางแอนนา มิใช่เพราะความรู้จักแยกแยะผิดถูกของตนเอง แสดงให้เห็นอีกว่าความเป็นชาวยุโรปที่มีสายสัมพันธ์กับราชสำนักของนางแอนนาคือ สิ่งที่เสริมบารมีนางให้อยู่เหนือความเป็นผู้หญิงทั่ว ๆ ไป

6) ภาพพจน์ของแอนนาในฐานะผู้รู้หลายภาษาและผู้รอบรู้เรื่องตะวันออก

งานเขียนและการได้รับเชิญไปบรรยายเรื่องที่เกี่ยวข้องกับประสบการณ์การเดินทางของเธอ ทำให้แอนนา เลียวโนเวนส์ได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้รอบรู้เรื่องตะวันออก หรือ “นักตะวันออกศึกษา” และยังได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้รู้หลายภาษาจากบรรดาผู้ติดตามผลงานของหล่อน ซึ่งมีได้มีความรู้มากไปกว่าหล่อนเลย^{๙๖} ภาพลักษณ์ด้านนี้ของหล่อนจะถูกลดความสำคัญลงในผลงานชิ้นหลัง ๆ ที่เล่าเรื่องนางแอนนา

ในบทความชุดแรกและในหนังสือที่นางเลียวโนเวนส์เล่าเรื่องเมืองสยาม ภาพลักษณ์ดังกล่าวจะโดดเด่นมาก นางพยายามแสดงความสามารถทางภาษาหลายภาษา โดยพยายามแทรกประโยคสั้น ๆ หรือถ้อยคำในภาษาฝรั่งเศส มาเลย์ สันสกฤต ละติน และไทยในระหว่างที่เล่าเรื่องต่าง ๆ พร้อมกับให้คำแปลไว้ในเชิงอรรถ อย่างไรก็ตามข้อมูลเหล่านั้นยังไม่เพียงพอที่จะบอกให้รู้ได้ว่านางรู้ภาษาดังกล่าวจริงหรือไม่ แต่ที่แน่ชัดก็คือ ความรู้ในภาษาไทยของนางไม่ดึกดำบรรพ์ คำแปลที่นางให้ไว้ในเชิงอรรถส่วนใหญ่ไม่ถูกต้อง ประโยคภาษาไทยที่แทรกไว้จึงเป็นเพียง “เสียงประกอบ” ให้ผู้อ่านรู้สึกศรัทธาคิดว่านางรู้ภาษาไทยดี แต่ทว่ากลับเป็นเครื่องบ่งบอกให้รู้่านางไม่มีความรู้ที่ลึกซึ้ง ทั้งในภาษาไทยและภาษาสันสกฤต ซึ่งภาษาไทยขอมัมาใช้อย่างกว้างขวางโดยเฉพาะในราชาศัพท์และภาษาในราชสำนัก ดังจะยกมากล่าวถึงเพียงบางตัวอย่าง

ตัวอย่างแรกที่แสดงความรู้สึกในภาษาไทยและสันสกฤตของนางแอนนาคือ เมื่อนางเอ่ยถึงชื่อบรรดาศักดิ์ของคอนสแตนติน ฟอลคอน โดยกล่าวว่าเขาได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นถึงเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ นางแอนนากล่าวว่า “วิชาเยนทร์” มาจาก “Vicheyen” แปลว่า “cool wisdom” คือ นางแปล /wicha/ วิชา ว่า wisdom และแปล /yen/ ว่า cool ซึ่งเป็นคำที่สะกดผิดจากชื่อบรรดาศักดิ์ของ ฟอลคอน ซึ่งน่าจะมาจาก คำว่า วิชัย /wijaya/ มาสนธิกับคำว่า อินทร /indra/ ซึ่งควรจะหมายความว่า ผู้มีปัญญาเป็นเลิศ หรือผู้เป็นใหญ่ด้วยปัญญา มากกว่าจะหมายความว่า “ปัญญาเย็น”

ตัวอย่างที่สอง คือ เมื่อนางแอนนาให้คำแปลของชื่อ พระองค์เจ้าวชิรรัตนกัญญา พระราชธิดาองค์หนึ่งในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นางอ้างว่า ชื่อนี้ แปลว่า “Sweet promise

of my hope”¹⁹⁸ หรือแปลเป็นไทยตรงตัวได้ว่า “สัญญาอันแสนหวานแห่งความหวังของฉัน” ถ้าแปลคำนี้ตามหลักการสมาสและสนธิ ก็จะได้ความว่า วาณี มาจาก วรณ แปลว่า ผีวพรรณ วรณะ หรือ คุณสมบัติ รัตน มาจาก รตน แปลว่า แก้ว หรือหินมีค่า และ กัญญา แปลว่า นางงาม หรือผู้หญิง ดังนั้น ชื่อ วาณีรัตนกัญญาจึงควรจะแปลว่า นางผู้มีผีวพรรณคุณแก้วมณีมีค่า หรือนางผู้มีคุณค่าคุณแก้วมณี เป็นต้น วิธีการเช่นนี้ เป็นหลักการตั้งชื่อโดยทั่ว ๆ ไปในภาษาไทยที่ขอมคำในภาษาบาลีและสันสกฤตมาใช้ หากว่านางแอนนามีความรู้ภาษาไทยและภาษาสันสกฤตดีพอ ก็น่าที่จะแปลได้ถูกต้องหรือใกล้เคียงกว่าที่แปลไว้

ลักษณะเฉพาะทางภาษาศาสตร์ของภาษาไทยอีกลักษณะหนึ่ง คือ การใช้สระเสียงสั้นยาว ที่ทำให้ความหมายเปลี่ยนแปลงไป และวรรณยุกต์ 5 เสียง ในภาษาไทย ซึ่งเป็นลักษณะที่กำหนดความหมายของคำได้เช่นเดียวกัน ทั้งสองกรณีนี้เป็นความละเอียดอ่อนในภาษาไทยที่ชาวตะวันตกผู้ไม่คุ้นเคย หรือไม่สนใจศึกษา จะเข้าใจความหมายของคำผิดไปได้ง่าย และเป็นลักษณะทางภาษาศาสตร์ที่ต้องแยกแยะให้ได้เสียก่อน ผู้เรียนจึงจะสามารถเข้าใจภาษาไทยและใช้ภาษาได้ดีขนาดพูดจาได้แคล่วคล่อง

มีตัวอย่างสำคัญที่เน้นให้เห็นว่า นางแอนนาไม่เข้าใจลักษณะดังกล่าวทางภาษาศาสตร์ของภาษาไทย คือ เมื่อนางเอ่ยชื่อ “เจ้าคุณสา” นางให้คำแปลว่า “ทะเลสาป” (lake) เห็นได้ว่านางสับสนระหว่างเสียง “สา” และ “สาป” และเมื่อนางอ้างถ้อยคำที่พระอาทิตย์ก่อกำกับนางว่า “หม่อมขา” นางให้คำแปลคำว่า “ขา” ว่า คนใช้ (servant) อันแสดงว่านางสับสนระหว่างคำว่า “ขา” และ “ข้า”¹⁹⁹

นอกจากความสามารถในด้านภาษาจะยังเป็นที่น่าสงสัยแล้ว ข้อมูลและความคิดเห็นเกี่ยวกับองค์ประกอบทางวัฒนธรรม สังคม และประวัติศาสตร์ของประเทศสยาม ซึ่งนางแอนนาเล่าไว้มากมายนั้นมีคลาดเคลื่อนอยู่มากมาย มีนักวิชาการทางตะวันตกได้พิสูจน์เชิงแย้งให้เห็นความคลาดเคลื่อนเหล่านั้นไว้หลายคน อาทิเช่น บี.เจ. เทอร์วิล ในหนังสือ *A History of Modern Thailand 1767 - 1942* (1983) กล่าวถึงนางแอนนาและงานเขียนของนางที่เกี่ยวกับประเทศสยามไว้ดังนี้

หนังสือของแอนนาเล่าเรื่องที่โรแมนติค บางครั้งก็งงใจบิดเบือนและบางครั้งก็ให้ภาพที่ผิด ๆ โดยสิ้นเชิงของราชสำนักและชีวิตประจำวันในราชสำนัก นักวิชาการส่วนใหญ่จึงไม่ยอมรับข้อมูลของนาง หรือสรุปเอาสั้น ๆ เลยว่า ใช้การไม่ได้ เมื่อไม่นานมานี้ เกิดมีผู้ยืนยันความจริงได้อีกว่า นางถือนิวิสาสะ

เปลี่ยนแปลงข้อเท็จจริงที่เกี่ยวกับตัวนางก่อนที่จะมาอยู่ในราชสำนักสยาม
 เสียอีก คำอวดอ้างของนางที่ว่ามาจากตระกูลผู้ดีและเป็นภรรยาฝ่ายของ
 “นายทหารและสุภาพบุรุษ ผู้มีตระกูล” เป็นเท็จทั้งสิ้น²⁰⁰

อย่างไรก็ดีเทอร์วิลยังพอจะมองเห็นข้อดีในงานเขียนของนางแอนนา เขากล่าวว่า รายละเอียดที่เกี่ยวกับพระราชกรณียกิจและความชาญฉลาดของ “กลาโฮม” ให้ข้อมูลส่วนตัวที่นักประวัติศาสตร์อื่น ๆ อาจจะไม่มีโอกาสมองเห็น²⁰¹

ถ้าจะเปรียบเทียบแล้ว คำวิจารณ์ของเทอร์วิลนับว่าเป็นความเห็นที่ดีที่สุดเท่าที่นักประวัติศาสตร์ หรือนักวิชาการคนใดเคยกล่าวถึงนาง เอ. บี. กริสวอลด์ (A. B. Griswold) เป็นคนหนึ่งที่วิพากษ์วิจารณ์ข้อมูลของนางเลียวโนเวนส์อย่างรุนแรงว่าไม่มีมูลความจริง เขากล่าวว่า นางแอนนาไม่ได้รู้ภาษาไทยดีพอที่จะพูดคุยกับใคร หรือแม้แต่จะเข้าใจเหล่านางในได้ดีพอ จึงเป็นไปได้ว่านางได้ข้อมูลจากชาววัง “น้อยกว่าที่ได้ฟังมาจากสังคมซุบซิบของวงสมาคมชาวยุโรปและจากจินตนาการของตัวเอง” กริสวอลด์ได้แย้งประเด็นใหญ่ ๆ 3 ประเด็นคือ เรื่องที่นางแอนนาเล่าว่ามีลูกได้ดินอยู่ในพระบรมมหาราชวัง²⁰² ว่าเป็นสิ่งที่เป็นไม่ได้ ที่จะมีลูกได้ดินอยู่ในพื้นที่ลุ่มอ้อมน้ำอย่างดินในกรุงเทพมหานครก่อนจะมีการประดิษฐ์คอนกรีตเสริมแรงขึ้นใช้ในการก่อสร้าง อีกประเด็นหนึ่งคือ การลงโทษนางสนมที่หลบหนีไปกับคู่รักด้วยวิธีเผาทั้งเป็น²⁰³ ว่าไม่เคยมีเหตุการณ์เช่นนั้นเกิดขึ้น ส่วนเรื่องเหลือเชื่ออีกเรื่องหนึ่งที่นางแอนนาเล่าว่า ในประเทศสยามมีประเพณีฝังคนเป็น ๆ เป็นเครื่องสังเวย²⁰⁴ ในการทำพิธีลงเสาเอกประตูเมืองนั้น นางแอนนาแอบลอกมาจากบันทึกของมิชชันนารีชาวฝรั่งเศสคนหนึ่งคือ นายบรูเกียร์ (M. Bruguère) ซึ่งเรื่องราวที่นายบรูเกียร์ บันทึกไว้ก็ถูกโต้แย้งจากบาทหลวงปีลเลอแก้วซ์ และเซอร์ จอห์น บาวริง มาแล้ว²⁰⁵ กริสวอลด์ยังสรุปว่าการที่นางแอนนาอวดอ้างว่าราชสำนักสยามเพิ่งจะรู้จักพัฒนาคุณธรรมความดีก็ต่อเมื่อนางแอนนาได้มาเผยแพร่หลักธรรมของคริสต์ศาสนาให้นั้น เป็นคำอวดพิเศษที่เกินจริงมากเพราะ “แท้จริงแล้วนางมิได้มีความสำคัญมากนักในการดำเนินชีวิตของพระองค์และพระราชโอรสธิดาแต่อย่างใด”²⁰⁶

มีตัวอย่างหลายประการที่แสดงความไม่รู้จริงของนางแอนนาเกี่ยวกับเรื่องราวของประเทศสยาม ตัวอย่างแรกคือ ความผิดทางภูมิศาสตร์เมื่อนางกล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ และการที่พระองค์เสด็จไปพบเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่และกล่าวถึงการที่พระองค์ทรงเลือกทำเลเพื่อสร้างพระราชวังใหม่ “ในบริเวณที่งดงามแห่งหนึ่งอยู่ในรัศมีเมืองเชียงใหม่ ณ บ้านสิทา”²⁰⁷ (ปัจจุบันคือ บ้านสิดา ในจังหวัดสระบุรี) ข้อนี้เป็นความผิดพลาดที่แจ้งชัดมาก เนื่องจากสระบุรีอยู่

ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือห่างจากกรุงเทพประมาณ 100 กิโลเมตร ในขณะที่เชียงใหม่อยู่ห่างไปทางเหนือถึง 800 กิโลเมตร ไม่มีทางที่จะอยู่ในรัศมีของกันและกันได้เลย

ตัวอย่างอีกประการหนึ่งที่แสดงความไม่รู้จริงเกี่ยวกับประเพณีไทยแม้จะอยู่ในวังมานานเกือบ 5 ปี คือเรื่องเกี่ยวกับประเพณีโสกันต์ เมื่อนางเล่ารายละเอียดเกี่ยวกับพระราชพิธีโสกันต์ของเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ซึ่งทำเป็นงานใหญ่ในสมัยรัชกาลที่ 4 นางกล่าวว่า “พิธีนี้เป็นประเพณีสำหรับบรรดาเจ้าชายที่ทรงพระเยาว์”²⁰⁸ แท้จริงแล้วพระราชพิธีโสกันต์ หรือ ประเพณีโกนจุกเป็นพิธีที่จัดให้เด็กทั้งชายและหญิงที่อายุประมาณ 13 ปี เป็นพิธีที่แสดงให้เด็ก ๆ รู้ตัวอย่างเข้าสู่ความเป็นผู้ใหญ่แล้ว และได้จำกัดอยู่เฉพาะเจ้านายฝ่ายชายเท่านั้น ดังจะเห็นได้ว่าในเดือนพฤษภาคม ปี พ.ศ.2410 (ประมาณสองเดือนก่อนนางแอนนาจะออกเดินทางจากสยามไป) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้มีพระราชพิธีโสกันต์พระราชโอรส 1 พระองค์ พระราชธิดา 3 พระองค์ และพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ อีก 1 พระองค์²⁰⁹ สำหรับราษฎรธรรมดาที่นิยมจัดทำพิธีโกนจุกให้บุตรหลานเช่นกัน จะแตกต่างกันก็เพียงความยิ่งใหญ่ของการฉลองสมโภชหรือรายละเอียดของพิธี ซึ่งขึ้นอยู่กับฐานะทางสังคมและเศรษฐกิจของผู้เป็นบิดามารดาของเด็ก

บางครั้งข้อมูลที่คลาดเคลื่อนในหนังสือของนางแอนนาจะเป็นการเจตนาเพื่อสร้างความน่าตื่นใจ ความแปลกให้กับเรื่องราวของนาง บางครั้งนางผนวกเอาประสบการณ์ที่นางเคยเห็นมาจากที่อื่นมาใส่ไว้ในฉากเมืองสยาม ยกตัวอย่างเช่น เมื่อนางกล่าวถึง ศาลาว่าการเมืองปากน้ำว่าตั้งอยู่บนพื้นสร้างด้วยไม้หยาบ ๆ และดินเหนียว²¹⁰ นางอาจจะนำเอาภาพที่เคยเห็นเจเนดาในอินเดียมาใช้บรรยายฉากนี้ เนื่องจากในเมืองสยามไม่นิยมสร้างบ้านติดพื้นดินโดยเฉพาะในที่ลุ่มใกล้ปากน้ำ หรือริมแม่น้ำ และไม่นิยมสร้างบ้านด้วยดินโคลนหรือดินเหนียว อาคารที่อยู่ใกล้น้ำมักจะสร้างเป็นแพหรือสร้างบนเสาสูงให้พื้นระดับน้ำท่วมประมาณ 2 เมตรขึ้นไป ดังจะเห็นได้จากคำบรรยายของเดอลาลูแบร์ (De la Loubere) ซึ่งกล่าวถึงลักษณะบ้านเรือนของชาวสยามเอาไว้ดังนี้

ที่อยู่อาศัยของชาวสยามนั้นเป็นเรือนหลังย่อม ๆ แต่มีอาณาบริเวณกว้างขวางพอใช้ พื้นเรือนนั้นก็ใช้ไม้ไผ่มาสับเป็นฟากและเรียงไว้ไม่ค่อยถี่นักแล้วยังจักคอกขัดตะและเป็นฝาและใช้เป็นเครื่องบนหลังคาเสร็จไปด้วยในตัว เสาค่อม่อที่ยกพื้นขึ้นสูงให้พื้นน้ำท่วมก็ใช้ไม้ไผ่ลำใหญ่กว่าขา และสูงจากพื้นดินราว 13 ฟุต เพราะบางครั้งน้ำก็ท่วมขึ้นมาสูงถึงเท่านั้นค่อม่อแถวหนึ่งมีไม้มากกว่า 4 หรือ 6 ต้น แล้วก็เอาลำไม้ไผ่ผูกขวางเป็นรodbันได (escalier) ก็เป็นกระได (echelle) ไม้ไผ่ซึ่งทอดอยู่ข้างนอกตัวเรือน

เหมือนกระโถงโรงสีลม กอกลักตัวของสยามก็อยู่กลางแจ้งและยกพื้น
เหมือนกัน มีตะพานทำด้วยไม้ไผ่ฟากสำหรับสัตว์ปีนขึ้น²¹¹

นอกจากนั้นแอนนายังนำประสบการณ์จากอดีตมาใช้ในการบรรยายภาพ “ฝ่ายใน” ของ “กลาโหม” ซึ่งมีลักษณะเหมือนบาร์แบบดอร์กิชในภาพยนตร์ฮอลลีวูดมากกว่าราชสำนักสยาม กล่าวคือ นางบรรยายว่าบรรดานางรำในบ้านของท่าน “กลาโหม” แต่งกายด้วย “ผ้าบาง ๆ มองเห็น ทะลุได้ มีแถบทองคาด ท่อนแขนและทรวงอกที่เปลือยเปล่านั้นดูวาวด้วยเครื่องประดับทองคำที่ดู เก๋ไก๋ ๆ ในขณะที่เดินรำชักย้าย สายไปมา”²¹² ภาพที่นางแอนนาบรรยายมาไม่ใช่ภาพการฟ้อนรำแบบ ไทยชนิดใดเลย โดยเฉพาะการแต่งกายด้วยผ้าบาง ๆ ที่มองเห็นทะลุได้และเปลือยอกนั้นไม่ใช่ลักษณะ การแต่งกายของนางละครไทย หรือการแต่งกายของหญิงไทยตามปกติ ดังจะเห็นได้จากคำบรรยาย ของเคอလာลูแบร์ซึ่งกล่าวถึงการแต่งกายของชาวสยามในขณะที่เขามาเยือนราชสำนักอยุธยาไว้ว่า

ความแตกต่างของการนุ่งห่มระหว่างผู้หญิงกับผู้ชายก็คือ พวกผู้หญิง
นุ่งผ้าตามความยาวของผืน วงรอบตัวเช่นเดียวกับผู้ชาย แต่ผู้หญิงปล่อย
ชายทางด้านกว้าง เลียนแบบกระโปรงอย่างแคบ ๆ ให้ชายตกลงมาถึงครึ่ง
แข้ง ส่วนผู้ชายนั้นชักชายผ้าข้างหนึ่งซึ่งเขาปล่อยให้ยาวกว่าอีกข้างหนึ่ง
ลอดหว่างขาแล้วไปเหน็บไว้ทางด้านหลังโดยคาดสายเข็มขัดทับ คล้าย
จะเลียนแบบสนับเพลาแบบโบราณของเรา ส่วนชายผ้าอีกข้างหนึ่งนั้น
ห้อยอยู่ข้างหน้า (ชายพก) และโดยที่เขาไม่มีกระเป๋ที่ผ้าถุง ก็ใช้ชายพก
นั้นแล (ตลบขึ้นไป) ห่อลุ่มหมาก ทำนองเดียวกับที่เราขมวดเก็บสิ่ง
สิ่งหนึ่งไว้ในผ้าเช็ดหน้าฉะนั้น ลางทีเขาก็นุ่งผ้าสองผืนซ้อนทับกัน เพื่อ
ให้ผืนบนดูเรียบร้อย.....

แต่อย่างไรก็ดี การเปลือยกายโดยท่านองนี้เชื่อว่าชาวสยามจะไว้
อย่างอายก็หาไม่ ตรงกันข้ามทั้งชายและหญิงในประเทศนี้กลับเป็นชนชาติ
ที่มีความตะขิดตะขวงใจเป็นอย่างยิ่งในโลก ที่จะเผยส่วนใดส่วนหนึ่ง
ของร่างกายซึ่งธรรมเนียมกำหนดให้ปิดบังไว้ ออกให้ใคร ๆ เห็น พวก
ผู้หญิงซึ่งนั่งขดอยู่ในเรือเมื่อวันที่เอกอัครราชทูตพิเศษของสมเด็จพระเจ้า
กรุงฝรั่งเศสแห่งเข้าพระนคร ยังรีบผืนหลังให้ขบวนแห่เสียทันที ส่วน
คนที่อยากเห็นเต็มแก่ก็เพียงแต่เหลียวมองข้ามไหล่มาดูเท่านั้น เราก็ต้อง

จ่ายผ้าขาวม้าให้ทหารฝรั่งเศสนั่งเมื่อลงอาบนํ้าตามดินท่า เพื่อระงับข้อ
ครหาของชาวเมืองที่เห็นทหารฝรั่งเศสเปลือยกายล่อนจ้อนลงอาบนํ้าใน
แม่นํ้า²¹³

ส่วนเซอร์จอห์น บาวริง ซึ่งเป็นคนร่วมยุคกับนางแอนนา บันทึกรูปภาพและรายละเอียด
เรื่องการแต่งกายของชาวสยามที่มีความใกล้เคียงกับคำบรรยายของลาตูแบร์มากกว่าภาพที่นางแอนนา
บรรยายไว้ โดยกล่าวว่า

ผู้หญิงสาวมีผ้าไหมผืนยาว ๆ ห่มคลุมหน้าอก ซึ่งหลังจากแต่งงานแล้ว
มักจะ ไม่ค่อยห่มกัน... แต่พวกผู้หญิงที่ค้าถ่อขึ้นล่องอยู่ตามแม่นํ้าสวมเสื้อ
มิดชิดกว่า ลักษณะคล้าย ๆ เสื้อแจ็กเก็ตสีขาว... ผู้หญิงและผู้ชายแต่งกาย
ไม่ต่างกันนัก แต่พวกผู้หญิงมีกริยาท่าทางสงบเสียมมาก การที่สวมใส่
เสื้อผ้าน้อยชิ้นหรือเปลือยอกมิได้เป็นการเสื่อมรยาท เปรียบได้กับการที่หญิง
ชาวยุโรปไม่ปิดหน้า หรือไม่สวมถุงมือเท่านั้น²¹⁴

เมื่อเปรียบเทียบเรื่องเล่าของนางเลียวโนเวนส์กับบันทึกของเซอร์จอห์น บาวริง และเดอ
ลาตูแบร์ จะสามารถมองเห็นความแตกต่างในด้านความรู้ ความเข้าใจ ประเพณี วัฒนธรรมของชาว
สยาม รวมทั้งความตั้งใจและวัตถุประสงค์ที่ต่างกันของผู้บันทึกหรือผู้เขียน เซอร์จอห์น บาวริง นั้น
เป็นนักการทูตผู้มีความละเอียดพิถีพิถันในการบันทึกข้อเท็จจริงที่ประสบมา เมื่อใดที่ “ขออิม” ข้อมูล
ของผู้อื่นซึ่งเห็นว่ามีประสบการณ์ดีกว่า ก็จะให้เกิดริศมุนั้นโดยบอกที่มาไว้อย่างชัดเจน โดยเฉพาะ
บันทึกถ้อยคำและความเห็นของบาทหลวงปัลเลอกัวซ์และสาธุคุณแบรดเลย์ (หมอบรัดเล) ต่างจาก
นางเลียวโนเวนส์ ซึ่งไม่ให้เกิดริศมุนั้นนาง “ขออิม” ข้อมูลมาแม้จะลอกมาคำต่อคำเช่นที่ลอก
รายละเอียดเกี่ยวกับนครวัดมาจากรายงานและบันทึกของ อองรี มูโฮต์ (Henri Mouhot) ยิ่งไปกว่านั้น
ข้อมูลของนางยังขาดความถูกต้องเที่ยงตรง จึงทำให้เป็นที่ตำหนิติเตียนและไม่เป็นที่ยอมรับโดยนัก
วิชาการอื่น ๆ ²¹⁵ กริสวอลด์กล่าวว่า นางเลียวโนเวนส์ตั้งใจคัดลอกข้อมูลและความคิดของผู้อื่นโดย
“จับเอาเฉพาะเรื่องที่น่าชวนลูกบางเรื่อง... คืยอกจากฉากและสถานการณ์เดิม แล้วเอามาจัดวางไว้ใน
ฉากใหม่คือเมืองกรุงเทพในสมัยประมาณปี ค.ศ.1830 กว่า ๆ แล้วเติมตัวละครร่วมสมัยเข้าไปเป็นตัว
เอกในฉากนั้น ๆ”²¹⁶

บทวิพากษ์ข้างต้นทั้ง 6 หัวข้อ เป็นแนวคิดหลักที่ปรากฏอยู่ในบทความชุดแรกและในหนังสือเล่มแรก ซึ่งต่อมาจะถูกนำไปขยายแต่งเติมเพิ่มสีสันให้พิสดารขึ้น โดยนางมาร์กาเร็ต แลงดอน (Margaret Landon) ร็อดเจอร์สและแฮมเมอร์สไตน์ (Rodgers and Hammerstein II) ตลอดจนผู้เขียนบทภาพยนตร์ของบริษัท ฟอกซ์ (Fox Studio) และไม่ว่าจะเปลี่ยนแปลงรายละเอียดหรือโครงเรื่องไปเพียงใด หัวใจของเรื่องยังคงเป็นการเผชิญหน้ากันระหว่างนางแอนนาซึ่งเป็นคนอังกฤษเป็นชาวยุโรป เป็นคริสเตียนและภาพลักษณ์ของนางในฐานะเป็นผู้มีความศรัทธา ฝายหนึ่งกับราชสำนักและชาวสยามที่อยู่รอบตัว ซึ่งขาดความเจริญ ไร้อารยธรรม อีกฝ่ายหนึ่ง ความพยายามของเลียวโนเวนส์ที่จะเอาใจชาวอเมริกันยุคสังคมนิยมวิกตอเรียนจะเห็นได้จากแนวคิดและจุดยืนที่นางแสดงออกในเรื่องการต่อต้านการมีทาส การสนับสนุนนโยบายเลิกทาสและการต่อต้านกษัตริย์ผู้เป็นองค์รวมของลักษณะอันไม่เป็นอเมริกัน และไม่เป็นคริสเตียนทั้งหลาย เช่น การใช้ทาส การมีสนมมากมายและการกดขี่ข่มเหงผู้อื่น นางแอนนาในหนังสือเล่มแรก จึงมุ่งที่จะสร้างภาพตนเองในฐานะผู้ไฝ่ธรรมและ “สุภาพสตรี” ผู้ทรงคุณธรรมเพื่อให้เป็นที่ยอมรับของสังคมในสมัยวิกตอเรียนเป็นสำคัญ

บันทึกท้ายบทที่ 2

¹W. S. Bristowe, *Louis and the King of Siam* (London: Chatto & Lindus, 1976) p. 11.

²Ibid., pp.26-27.

³Leslie Smith Dow, *Anna Leonowens: A Life Beyond The King and I*. Nova Scotia: Pottersfield Press, 1991) p. 2.

⁴Smith Dow อ้างถึงบทความของ Phyllis Blakeley .ในวารสาร *The Atlantic Advocate* ฉบับเดือนมกราคม ค.ศ. 1967 ในพื้งอ้าง. หน้า v.

ส่วนเรื่องที่เกี่ยวข้องกับผิวพรรณ หน้าตาของแอนนา เลียวโนเวนส์นั้น Susan Kepner กล่าวไว้ในบทความชื่อ "Anna (and Margaret) and the King of Siam" (*Crossroads*, 10 (2): 1-32) ว่า มีสุภาพสตรี 2 คนซึ่งเคยเห็นตัวจริงของนางเลียวโนเวนส์ ต่างเขียนจดหมายมาเล่าให้แลนดอนฟังว่า เลียวโนเวนส์มีดวงตาดำเข้มคม ผิวสีคล้ำมาก ซึ่งทั้งสองต่างแปลกใจที่นางมีผิวสีคล้ำมากเช่นนั้น แต่สุภาพสตรีทั้งสองต่างเห็นพ้องกันว่าคงเป็นเพราะแสงแดด ในเมืองสยามทำให้ผิวของแอนนาคัลไปเช่นนั้น นางแลนดอนผู้เคยอยู่ในเมืองสยามเท่านั้นที่รู้จักว่าใครว่าเป็นไปได้ยากที่ผิวแบบอังกฤษจะถูกแสงแดดในเมืองสยามเผาเสียจนคล้ำเข้ม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเมื่อชาวตะวันตกในเมืองสยามร่วมสมัยกับนางเลียวโนเวนส์ต่างสวมเสื้อผ้าสไต์วิกคอเรียนที่คลุมมือคลุมแขนมิดชิด

⁵Bristowe, op. cit., p. 29.

⁶Smith Dow, op. cit., p. 2.

⁷Kepner, op. cit., p. 10. อ้างถึงจดหมายของ John Pratt หลานชายของ Eliza พี่สาวของแอนนา ซึ่งมีไปถึง Avis บุตรสาวของแอนนา

ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับประวัติของนางแอนนา เลียวโนเวนส์ ความไม่เต็มใจที่จะเปิดเผยเรื่องราวชีวิตในวัยเด็ก และการตัดขาดจากญาติและจากอดีตในอินเดีย นั้น Kepner วิเคราะห์ว่า แอนนาอาจจะเคยถูกพ่อเลี้ยง (ซึ่งมีประวัติชัดเจนว่าเป็นคนรุนแรงจนเคยถูกลงโทษลดยศจากนายสิบลงเป็นพลทหาร) ล่วงเกินทางเพศจนตั้งครรภ์ ทำให้ต้องหลบหนีไปโดยรวมเดินทางไปในฐานะภรรยาของสารคุณเบคเจอร์เมื่ออายุได้ 14 ปี เมื่อแอนนาแต่งงานกับธอมัส โอเวนส์นั้น ปรากฏหลักฐานว่ามีเด็กทารกเพศหญิงอยู่ร่วมบ้าน แต่ไม่ปรากฏแน่ชัดว่า พ่อแม่ของเด็กคือใคร (Kepner, op. cit., pp. 8-9, and footnote 18, p. 11)

ส่วนSmith Dow มีความเห็นว่า การที่แอนนาไม่เต็มใจจะพูดถึงประวัติอันดำด้อยของเธอ

และแต่งเรื่องขึ้นว่าตนเป็นกุลสตรี เป็นบุตรและภรรยาขุนทหารในกองทัพอังกฤษ เพียงเพราะต้องการให้ตนเองเป็นที่ยอมรับในสังคมผู้ศรัทธาวิศตอเรียนซึ่งมีการถือชั้นวรรณะอย่างโจ่งแจ้งและเคร่งครัด (Smith Dow, op. cit., p. 134)

⁸Smith Dow, op. cit., p.2.

⁹Smith Dow กล่าวว่าแอนนารู้ภาษาต่างประเทศหลายภาษาได้แก่ ฝรั่งเศส เยอรมัน ฮินดูสตานี กูจราฏ ไทย มาเลย์ อารบิก ละติน สันสกฤต และบาลี นอกจากนั้นนางยังเรียนภาษารัสเซียก่อนออกเดินทางไปรัสเซียในปีค.ศ. 1881 (Smith Dow, op. cit., p. 117)

ถึงแม้จะไม่อาจสืบค้นได้ว่าแอนนามีความรู้ภาษาต่างประเทศที่อ้างถึงดีเพียงใด แต่เท่าที่ปรากฏอยู่ในหนังสือของนางซึ่งเล่าเรื่องราวสำนักสยาม ความรู้ภาษาไทยของนางนั้นมีจำกัด ข้อความที่นางยกมาอ้าง หรือชื่อบุคคลที่นางพยายามให้คำแปลไว้ แสดงว่านางมิได้มีความรู้ภาษาไทยลึกซึ้งสมกับที่อ้างตัวว่าเป็น "polyglot" ที่อยู่ในสังคมภาษามานานเกือบหกปี

¹⁰Ibid., p. 3.

¹¹Ibid., p. 2.

¹²Bristowe, op. cit., p. 28.

¹³Smith Dow, op. cit., p. 4.

¹⁴Bristowe, op. cit., p. 29.

¹⁵Margaret Landon, **Anna and the King of Siam** (New York: John Day, 1944), p. 9.

¹⁶Bristowe, op. cit., p.28; and Smith Dow, op. cit., p. 4.

¹⁷Bristowe, op. cit., p. 29.

¹⁸Ibid.

¹⁹Smith Dow, op. cit., p. iii.

²⁰Ibid., pp. 3-4.

²¹Ibid., p. 10.

²²Walter F. Vella. **Siam Under Rama III, 1824-1851**. (Locust Valley, NY: J.J. Augustin Inc., 1967), pp. 9-11.

²³M. R. Seni Pramroj, "King Mongkut as a Legislator" in **The Journal of the Siam Society** (Bangkok, Thailand), Vol. XXXVIII, 1950, pp. 32.

²⁴E. W. Hutchinson (translated). **1688 Revolution in Siam** (Hong Kong: Hong Kong University Press, 1968), p. xi.

²⁵ปอร์ตุเกสนับว่าเป็นชาวยุโรปชาติแรกที่เข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีทางการค้ากับเมืองสยามในปี ค.ศ.1511(พ.ศ. 2054) อุปราชแห่งปอร์ตุเกสอินเดียชื่อ อัลฟองโซ อัลบูเคเกติ (Alfonso d'Albuquerque) ส่ง คูอาร์เต้ เฟร์นันเดซ (Duarte Fernandez) มาที่ราชสำนักอยุธยาในรัชสมัย สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 (พ.ศ. 2034-2072) เพื่อมาชี้แจงกรณีที่ปอร์ตุเกสเข้าโจมตีมะลัคกา (Malacca) ซึ่งขณะนั้นยังเป็นเมืองประเทศราชของสยามแต่ปกครองโดยสุลต่านชาวมลายูด้วย กันตั้งแต่บัดนั้นมาจึงมีการแลกเปลี่ยนราชทูตระหว่างราชสำนักอยุธยาและปอร์ตุเกสอีกหลายครั้ง และได้ขยายการติดต่อไปถึงฝรั่งเศสด้วย (W.A.R. Wood A History of Siam. (Bangkok : Chalerms-Nij. 1959, pp. 97-99) สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ทรงแสดงตัวอย่างการยอมรับความ แตกต่างในด้านเชื้อชาติและศาสนา โดยทรงยอมให้พระในนิกายเยซูอิต (Jesuits) มาตั้งโบสถ์ใน เมืองอยุธยา นอกจากนั้นยังทรงรับชาวยุโรปอีกหลายคนให้เข้ามาทำงานในราชสำนัก

อย่างไรก็ตาม เมื่อถึงรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ (พ.ศ.2200-2231) บริษัทดัชต์อีสต์ อินเดียของฮอลันดาได้ครองตลาดผูกขาดการค้าต่างประเทศในสยามมาเป็นเวลากว่า 40 ปี นอกจากนั้นยังมีสิทธิสภาพนอกอาณาเขต คนในบังคับของฮอลันดา แม้จะก่อคดีอุกฉกรรจ์ก็ไม่ต้อง โทษตามกฎหมายไทย สมเด็จพระนารายณ์ฯทรงมีพระประสงค์จะกำราบพวกดัชต์ จึงทรง สนับสนุนให้ชาวยุโรปชาติอื่น ๆ เข้ามาทำการค้าในอยุธยา และพระราชทานที่ดินให้สร้างโบสถ์ เมื่อพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 แห่งฝรั่งเศส ทรงทราบข่าวดังกล่าวจึงทรงเข้าพระทัยว่า สมเด็จพระ นารายณ์มีใจฝักใฝ่ในศาสนาคริสต์ จึงส่งราชทูตและพระมายังอยุธยาพร้อมกับเรือรบฝรั่งเศส โดยมีวัตถุประสงค์หลักคือจะพยายามโน้มน้าวสมเด็จพระนารายณ์ฯให้เข้ารับ นับถือศาสนาคริสต์ ซึ่งจะทำให้การเผยแผ่ศาสนาและการโน้มน้าวใจประชาชนให้หันมาเข้ารับถาย ขึ้น(Wood. Op. Cit., p. 204; Sir John Bowring, The Kingdom and People of Siam. Kuala Lumpur : OUP, 1969, pp. 225-226) ฝรั่งเศสสมอบหมายให้ ฟอลคอนเป็นผู้ดำเนินการตามแผนนี้ และได้ดกรางวัลฟอลคอนล่วงหน้าโดยแต่งตั้งให้เป็นเอนกต์และเป็นอัศวินแห่งเซนต์ไมเคิลและ เซนต์ปีเตอร์ เมื่อฟอลคอนถูกโค่นพวกคาธอลิกชาวฝรั่งเศสจึงถูกประหารตามฟอลคอนไปด้วย และนับเป็นการสังหารด้วยเหตุทางการเมืองมิใช่ทางศาสนา เนื่องจากพวกคาธอลิกชาวปอร์ตุเกส และชาวดัชต์มิได้ถูกลงโทษด้วย ในเหตุการณ์นี้ (Wood, op. cit., pp. 210- 216).

²⁶Bowring, op. cit., pp. 336-377.

เซอร์จอห์น บาวริง แปลคำบันทึกของบาทหลวงปีลเลอกัวซ์ ชาวฝรั่งเศสผู้ก่อตั้งคณะ สอนศาสนานิกายคาธอลิกในกรุงสยาม ซึ่งเล่าว่า กลุ่มชาวนวนซึ่งเป็นคาธอลิกกลุ่มหนึ่งใน อยุธยาถูกรุกเข้าไปในวัดของชาวพุทธแห่งหนึ่งและทำร้ายพระสงฆ์ พระจึงหนีทิ้งวัดไป ชาว คาธอลิกเหล่านี้จึงรื้อทำลายวัด ชาวบ้านจึงส่งฎีกามาร้องเรียนถึงรัชกาลที่ 3 เพื่อขอความเป็น

ธรรม พระองค์มีรับสั่งให้นำพระพุทธรูปซึ่งเป็นพระประธานออกมาจากวัดแล้วปล่อยให้พวกชาวคริสต์ยึดครองที่วัดไป (Bowring, อ้างแล้ว, หน้า 372 – 373) เหตุการณ์เช่นนี้ มิใช่เกิดขึ้นเพียงครั้งเดียว มีบันทึกอยู่หลายกรณีที่กลุ่มชาวคาทอลิกทำร้ายชาวพุทธ โดยมีผู้บันทึกไว้หลายคนซึ่งเป็นพระในนิกายคาทอลิกผู้ไม่เห็นด้วยกับการกระทำเช่นนั้น (เพ็งอ้าง, หน้า 344 – 345)

²⁷ อัมพันธ์ และศิริลักษณ์ ดันทะวรรณนะ รวมบทความเกี่ยวกับพระราชประวัติของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว. เอกสารหมายเลข 22, พ.ศ. 2504, หน้า 14 – 15, 38).

²⁸ Malcolm Smith. *A Physician at the Court of Siam* (London: Country Life Ltd., 1947), p. 31.

²⁹ Ibid., p. 370.

³⁰ George F. Feltus .ed. *Abstract of the Journal of Rev. Dan Bradley.* by Dan Bradley. (Oberlin College, 1936), pp. 101-102.

³¹ William Bradley. *Siam Then* (Pasadena, CA: William Carey Library, 1981), p. 51.

อนึ่ง อัตราแลกเปลี่ยนในขณะนั้น 12 ดอลลาร์เท่ากับ 20 บาท

³² Bowring, op. cit., p. 349.

³³ Ibid., p. 95.

³⁴ Bristowe, op. cit., p. 134.

³⁵ Dan Bradley in Feltus, op. cit., p. 253; Abbott L. Moffat. *Mongkut, King of Siam.* (Ithaca, NY: Cornell U. Press, 1961), pp. 102, 189-206.

³⁶ Ibid., pp. 91-94.

³⁷ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3 (พระนคร: กุรุสภา, 2506), หน้า 110.

³⁸ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2400 (พระนคร: กุรุสภา, 2503) หน้า 267-268.

³⁹ Dan Bradley in Feltus, op. cit., p. 230.

⁴⁰ อัมพันธ์ และศิริลักษณ์ ดันทะวรรณนะ, อ้างแล้ว, หน้า 17.

⁴¹ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1 (พระนคร: กุรุสภา, 2506), หน้า 201.

⁴² Bristowe, op. cit., pp. 23, 30.

⁴³ แอนนา เลียวโนเวนส์ อ้างไว้ในหนังสือ *The English Governess at the Siamese Court.* (1870); reprinted (New York, Roy Publisher, 1952 ed.) หน้า 238 ว่า เมื่อนางจะออกจากเมืองสยามนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งขณะนั้นมีพระชนม์เพียง 14 พรรษา และ

ดำรงพระยศเป็นเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ ทรงแสดงความรักและอาลัยนางมาก และทรงขอให้นางกลับมาราชสำนักสยามอีก

⁴⁴W. Bradley, op. cit., p. 102.

⁴⁵Bristowe, op. cit., p.2; W. Bradley, op. cit., p. 102.

⁴⁶Margaret Landon, op. cit., p. 350.

⁴⁷Bristowe, op. cit., p. 32.

⁴⁸Ibid., pp. 32-33.

⁴⁹แปลจากข่าวในหน้าหนังสือพิมพ์ *Bangkok Recorder* เขียนโดย Rev. Dan Bradley ซึ่งอ้างไว้ใน Bristowe, op. cit., p. 33.

⁵⁰Ibid.

⁵¹Ibid.

⁵²Smith Dow, op. cit., p. 87.

⁵³Bristowe, op. cit., pp. 99, 126-129.

⁵⁴Smith Dow, op. cit., p. 67.

⁵⁵Ibid., pp. 64, 67. นิตยสาร *The Atlantic Monthly* เป็นนิตยสารที่มีผู้นิยมอ่านมากในยุคนั้น มีสำนักงานใหญ่อยู่ในเมืองบอสตัน ถือกำเนิดขึ้นเพื่อเป็นศูนย์กลางหรือเป็น “เวที” ให้นักเขียนที่นิยมและสนับสนุนนโยบายเลิกทาสในอเมริกา (abolitionists) เช่น Ralph Waldo Emerson, H.M. Longfellow และ James R. Lowell ซึ่งล้วนเป็นนักเขียนประจำนิตยสารนี้ ในปัจจุบัน ยังคงมีพิมพ์จำหน่ายอยู่และเป็นที่นิยมในหมู่นักชนชั้นกลางผู้มีการศึกษาบางกลุ่ม

⁵⁶Ibid., p. 69.

⁵⁷Ibid., p. 137.

⁵⁸Anna Leonowens. "The English Governess at the Siamese Court," in *The Atlantic Monthly*. April, 1870, p. 396.

⁵⁹ดูรายละเอียดใน “บทที่ 1 การสืบราชสมบัติ” ใน ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 2 รัชกาลที่ 4 - พ.ศ 2475 (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, พ.ศ.2525) หน้า 40

อนึ่ง ควรกล่าวไว้ในที่นี้ด้วยว่า การแต่งตั้งผู้ดำรงตำแหน่งนี้ นักประวัติศาสตร์บางคนมองว่าเป็นการดำเนินนโยบายทางการเมือง คือ ตั้งให้อยู่ในตำแหน่งสูงเพื่อที่บุคคลผู้นั้นจะได้ไม่คิดเป็นปฏิปักษ์และแย่งชิงราชสมบัติ ดูรายละเอียดใน Hong Lysa, *Thailand in the Nineteenth Century* (Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 1984), pp. 21-23.

⁶⁰ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 2. อ้างแล้ว หน้า 73 – 75.

⁶¹"The English Governess at the Siamese Court," p. 397.

⁶²Ibid., p. 398.

⁶³Ibid.

⁶⁴Ibid., p. 399.

⁶⁵Ibid., pp. 399-400.

⁶⁶Ibid., p. 400.

⁶⁷Ibid., p. 402.

⁶⁸Ibid.

⁶⁹Ibid., p. 403. รายละเอียดของเหตุการณ์นี้ ศาสตราจารย์ขจร สุขพานิช อธิบายไว้ในบทความชื่อ "หมอบรัดเล และมิชชันนารีอเมริกัน" ใน *ข้อมูลประวัติศาสตร์ : สมัยบางกอก* (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, 2524) หน้า 80 – 81.

⁷⁰Ibid., p. 405.

⁷¹Ibid., p. 406.

⁷²Ibid., p. p. 405.

⁷³Ibid., p. 408.

⁷⁴Ibid., pp. 406-407.

⁷⁵Ibid., p. 408. อย่างไรก็ดี ไม่เคยปรากฏหลักฐานใดแม้แต่ในงานเขียนของนางเองว่า นางสนิทสนมกับนายนอกซ์หรือสมาชิกในสังคมชนชั้นสูงของสถานกงสุลอังกฤษคนใดเลย นอกจากคำกล่าวอ้างลอยๆ เช่นนี้ของนางเอง

⁷⁶Ibid., p. 409.

⁷⁷Ibid., p. 410.

⁷⁸Ibid.

⁷⁹Anna Leonowens, "The English Governess at the Siamese Court," in *The Atlantic Monthly*, May 1870, p. 554.

⁸⁰Wood, op. cit., p. 139.

⁸¹B. J. Terwiel, *A History of Modern Thailand, 1764-1942*. (St. Lucia, Queensland: University of Queensland Press, 1983), pp. 163-164.

⁸²Leonowens, op. cit., p. 554.

⁸³Ibid., p.555.

⁸⁴Ibid., pp. 555-557.

⁸⁵Ibid., p. 557.

⁸⁶Ibid.

ในที่นี้ "ดิกเกนส์" หมายถึง Charles Dickens (1812-1870) นักเขียนอังกฤษผู้มีชื่อเสียง

⁸⁷Ibid., p. 558.

⁸⁸Ibid.

⁸⁹Ibid., p. 586.

⁹⁰Ibid., p. 561.

⁹¹ส. พลายน้อย เข้าฟ้าจุฑามณี (กรุงเทพฯ : อักษรพิทยา, 2526) หน้า 254 – 257.

⁹²เพ็ญอ้าง หน้า 289 – 290.

⁹³Leonowens, op. cit., p. 558.

⁹⁴Ibid.

⁹⁵Ibid., p. 559.

⁹⁶Ibid.

อนึ่ง ข้อความตอนนี้นำให้รู้ได้ว่านางเลียวโนเวนส์มิได้มีความรู้เรื่องเมืองสยามดังที่นางอวดอ้างไว้ในที่ต่าง ๆ เช่น เมื่อนางกล่าวว่า สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวสร้างวังขึ้นที่บ้านสีทา เมื่อยังเสด็จอยู่ใน นครเชียงใหม่ นั้น เป็นข้อผิดพลาดทางภูมิศาสตร์ เนื่องจากตามความเป็นจริงแล้วบ้านสีทา หรือบ้านสีดาอยู่ในจังหวัดสระบุรี ซึ่งอยู่ห่างจากเชียงใหม่มาก

⁹⁷Ibid., p.559.

⁹⁸Ibid., p. 562.

⁹⁹Ibid., pp. 652-563.

¹⁰⁰Ibid., p. 565.

¹⁰¹Bristowe, op. cit., p. 34.

¹⁰²Anna Leonowens, "The English Governess at the Siamese Court," in *The Atlantic Monthly*, June 1870, p. 730.

¹⁰³Ibid., pp. 730-731.

¹⁰⁴Ibid., 732.

ในที่นี้ขออธิบายความว่า ที่นางเลียวโนเวนส์กล่าวหารัชกาลที่ 4 ว่า ทรงมีน้ำพระทัยต่อต้านศาสนาคริสต์และยกประเด็นนี้มาเป็นตัวอย่าง คงจะเนื่องมาจากเป็นประเด็นหนึ่งที่สำคัญต่อผู้นับถือศาสนายิว (Judaism) และศาสนาคริสต์ โดยเฉพาะชาวคริสเตียนนั้นเชื่อว่า พระเยซูเป็นพระบุตรของพระเจ้า ซึ่งเพียงอาศัยกรรมของนางมาเรีย พระมารดามาจุติในโลกมนุษย์ โดย

ที่นางยังเป็นสาวพรหมจารี (จึงเรียกนางว่า The Virgin Mary และเรียกการถือกำเนิดของพระเยซูว่าเป็น the Immaculate Conception คือการปฏิสนธิอันบริสุทธิ์) ยิ่งไปกว่านั้น การที่ทรงวิพากษ์วิจารณ์ข้อความหรือเรื่องราวใด ๆ ในพระคัมภีร์ไบเบิลถือเป็นการดูหมิ่น เนื่องจากชาวคริสเตียนถือว่า พระคัมภีร์เป็นจารึกถ้อยคำของพระเจ้าเป็นผู้เป็นเจ้า จึงมักจะไม่มีใครกล้าวิพากษ์วิจารณ์ หรือแสดงความสงสัยข้อความใดใดในพระคัมภีร์

¹⁰⁵ Ibid.

¹⁰⁶ Bowring, op. cit., p. 349.

¹⁰⁷ Moffat, op. cit., p. 162.

¹⁰⁸ Leonowens, op. cit., pp. 733-734.

¹⁰⁹ Ibid., p. 735.

¹¹⁰ Ibid.

¹¹¹ Ibid.

¹¹² Daniel Howe, "Victorian culture in America," p. 9; and R. D. Brown, "Modernization: A Victorian Climax," pp. 13, 17, 23, in *Victorian America*. ed. by T. Schlereth (New York: Harper Collins, 1991).

¹¹³ Thomas Schlereth, *Victorian America*. (New York: Harper Collins, 1991), p. 260.

Armageddon คือชื่อสถานที่ ซึ่งกล่าวไว้ในพระคัมภีร์ไบเบิลเพียงครั้งเดียว ใน Revelation 16 : 16 เป็นชื่อในภาษาฮีบรู (Hebrew) เป็นสถานที่ซึ่งเหล่ากษัตริย์นำครวมพล เพื่อมาทำสงครามกับพระเจ้า โดยทั่ว ๆ ไป Battle of Armageddon นำมาใช้เมื่อต้องการเปรียบเทียบถึงสงครามระหว่างพลังของความดีและความชั่วร้าย

¹¹⁴ Howe, op. cit., p. 16.

¹¹⁵ Leonowens, op. cit., pp. 731-732.

¹¹⁶ Ibid., p. 736.

¹¹⁷ Ibid., p. 738.

¹¹⁸ ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์, อ้างแล้ว, หน้า 38 – 39.

¹¹⁹ Leonowens, op. cit., p. 740.

¹²⁰ Ibid., p. 741.

¹²¹ Pallegoix อ้างถึงใน Bowring, op. cit., pp. 122-123.

¹²² Ibid., pp. 430-431.

¹²³ Leonowens, op. cit., p. 743.